Волинський національний університет імені Лесі Українки

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (24)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ЯЦИШИН Михайло Михайлович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки, заслужений діяч науки і техніки України (головний редактор);

КРИКУНОВ Олександр Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар);

ГОЛОВКО Катерина Володимирівна, доктор юридичних наук, завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій;

ДЕМЧУК Антон Михайлович, кандидат юридичних наук, декан юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

ЛАРКІН Михайло Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя, завідувач кафедри методології науки та міжнародної освіти Запорізького національного університету;

ЯРМИШ Олександр Назарович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, президент Міжнародної асоціації істориків права, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений юрист України;

DĘBIŃSKI Antoni, doctor habilitowany nauk prawnych, ksiądz profesor, rector, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska);

SZEWCZAK Marcin, doctor habilitowany nauk prawnych, adiunkt Kat. Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Rzeczpospolita Polska).

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
26 червня 2025 р., протокол № 8

Науковий журнал «Історико-правовий часопис» зареєстровано у Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1834 від 21.12.2023 року).
Ідентифікатор медіа: R30-02326

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Волинський національний університет імені Лесі Українки (просп. Волі, буд. 13, м. Луцьк Волинської обл., 43025, post@vnu.edu.ua, тел. (0332) 720123).

Періодичність: 2 рази на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право.

Офіційний сайт видання: www.chasopys.hl.vnu.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2409-4544 (Print)

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Булавіна Світлана Євгенівна, Давидова Тетяна Олександрівна
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ
ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ 7

Катилов Владислав Ігорович, Пономарьова Ганна Павлівна
ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ 14

Лашко Євгеній Євгенович
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ДЗЕРКАЛІ КРИТИЧНОЇ ТЕОРІЇ:
ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ І ДЕКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІРИ 19

Пенько Віктор Львович
КОРДОНИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ 26

Яцишин Михайло Михайлович, Смолюк Артем Іванович
ВОЛИНСЬКИЙ СТАТУТ 1566 Р. ЯК ВЗІРЕЦЬ ПРОГРЕСИВНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ 33

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Богослов Андрій Валерійович
ІНСТИТУТ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ
ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ 42

Конончук Ірина Миколаївна
ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ
В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 53

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

Книш Зоряна Ігорівна
КІБЕРБЕЗПЕКА: АКТУАЛЬНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ 59

Мациборська Олена Маноліївна
ДОСЬЄ, ПРОФІЛЬ, ОРІЄНТУВАННЯ ЯК АНАЛІТИЧНІ ПРОДУКТИ
У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 66

Старчук Оксана Володимирівна, Смолюк Артем Іванович
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБОРОНИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ 74

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

Зарадюк Зоряна Валентинівна
ВИДИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА 80

Саско Олена Іванівна
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ 88

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Шамринський Дмитро Олександрович
ВАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ПИТАННЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ВИКОНУВАЧЕМ ЙОГО ОБОВ’ЯЗКИ……95

CONTENTS

THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW

Bulavina Svitlana, Davydova Tetiana
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NON-DISCRIMINATION AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF ENSURING HUMAN RIGHTS.....7

Katylov Vladyslav, Ponomariova Hanna
DELEGATED LEGISLATION AS A TOOL OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE: HISTORICAL CONTEXT.....14

Lashko Yevhenii
THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN THE MIRROR OF CRITICAL THEORY: POSTCOLONIAL AND DECOLONIAL ASPECTS.....19

Penko Victor
THE BOUNDARIES OF CRITICAL THINKING 26

Yatsyshyn Mykhailo, Smoliuk Artem
THE VOLYN STATUTE OF 1566 AS A MODEL OF THE PROGRESSIVE EUROPEAN LEGAL TRADITION.....33

CONSTITUTIONAL, ADMINISTRATIVE, INFORMATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Bohoslov Andrii
INSTITUTE OF CASSATION REVIEW OF COURT DECISIONS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES.....42

Kononchuk Iryna
THE PECULIARITIES OF THE EXERCISING THE POWERS OF THE EUROPEAN PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE WITHIN THE LEGAL SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION.....53

ACTUAL PROBLEMS OF CIVIL LAW

Knysh Zoriana
CYBER SECURITY: CURRENT STATE OF THE REGULATORY FRAMEWORK AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT.....59

Matsyborska Olena
DOSSIER, PROFILE, TARGETING AS ANALYTICAL PRODUCTS IN LAW ENFORCEMENT INSTITUTIONS.....66

Starchuk Oksana, Smoliuk Artem
INTERNATIONAL STANDARDS ON THE PROHIBITION OF FORCED MARRIAGE.....74

CRIMINAL AND CRIMINAL EXECUTIVE LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS

Zaradiuk Zoriana
TYPES AND DETERMINANTS OF VIOLENT CRIMINAL OFFENSES IN PRISONS: CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS.....80

Sasko Olena
CRIMINAL LAW MEASURES TO COMBAT CHILD EXPLOITATION.....88

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Shamrynskyi Oleksandr
DEFICIENCIES IN LEGAL CERTAINTY REGARDING THE EXERCISE
OF THE PROSECUTOR GENERAL'S PROCEDURAL POWERS BY AN ACTING OFFICIAL……95

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 342.72/.73:519
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/1

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Булавіна Світлана Євгенівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та порівняльного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-1239-0563

Давидова Тетяна Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
заступник директора науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID ID: 0000-0001-8431-9024

У статті розглядається питання впливу штучного інтелекту (ШІ) на права людини, насамперед аналізується принцип недопущення дискримінації при його застосуванні. Вивчаються основні принципи розвитку та використання технологій штучного інтелекту у вітчизняній практиці, пов'язані з дотриманням прав людини, а також новітнє законодавство Європейського Союзу, що регулює зазначені питання, зокрема, Рамкова конвенція про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права та Закон Європейського Союзу про штучний інтелект (EU AI Act). Автори поставили за мету вивчити як експертну думку провідних дослідників і правозахисників щодо впливу ШІ на права людини, так і проаналізувати проблему, використавши можливості ChatGPT і Gemini через питання як впливає штучний інтелект на права людини. Під час аналізу отриманих відповідей зроблено висновок, що виокремлюючи два аспекти впливу штучного інтелекту на права людини – позитивний і негативний, ChatGPT і Gemini визначають, що дискримінація має негативний і позитивний сенс в даному аспекті. Відтак досліджено зв'язок штучного інтелекту і недопущення дискримінації. Принцип недискримінації при цьому розуміється авторами як забезпечення рівності прав і свобод; забезпечення рівності перед законом; повага до гідності кожної людини; забезпечення рівних можливостей осіб чи груп осіб. Досліджено приклади застосування штучного інтелекту. Під час підготовки статті особлива увага була приділена дослідженню Гельсінської групи з прав людини, на тему «Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони», проведеного у 2024 році. Автори статті дійшли висновку, що штучний інтелект може сприяти дискримінації прав людини різними способами, насамперед посилюючи вже існуючу нерівність, автоматично відтворюючи дискримінаційні практики.

Ключові слова: *права людини, принцип недискримінації, дискримінація, штучний інтелект, право на безпечний штучний інтелект, безпека людини, захист прав.*

Bulavina Svitlana, Davydova Tetiana. Artificial intelligence and non-discrimination as a fundamental principle of ensuring human rights

The article examines the impact of artificial intelligence (AI) on human rights, first and foremost, analyzes the principle of non-discrimination in its application. The basic principles of the development and use of artificial intelligence technologies in Ukrainian practice related to the observance of human rights, as well as the latest legislation of the European Union regulating these issues, in particular, the Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law and the European Union Artificial Intelligence Act (EU AI Act), are studied.

The authors pursue the aim to study the expert opinion of leading researchers as well as human rights activists on the impact of AI on human rights, and analyze the capabilities of ChatGPT and Gemini to enquire the affect of artificial intelligence on human rights. In the analysis, it was concluded that by distinguishing two aspects of the impact of artificial intelligence on human rights – both positive and negative, ChatGPT and Gemini determine that discrimination has a negative and positive influence correspondently. Therefore, the link between artificial intelligence and the prevention of discrimination has been studied. The principle of non-discrimination is assumed by the authors as ensuring equality of rights and freedoms; guaranteeing equality before the law; respect for the dignity of every person; ensuring equal opportunities for persons or groups of persons. Examples of artificial intelligence application are studied. On carrying out the research, special attention was paid to the study of the Helsinki Group on Human Rights on the topic "Artificial Intelligence and Human Rights: Guidelines and Limitations in the Context of National Security and Defense", conducted in 2024. The authors of the article concluded that artificial intelligence can contribute to discrimination against human rights in various ways, primarily by exacerbating existing inequalities, automatically reproducing certain discriminatory practices.

Key words: *human rights, principle of non-discrimination, discrimination, artificial intelligence, right to safe artificial intelligence, human security, protection of rights.*

Питання впливу штучного інтелекту (далі – ШІ) на права людини науковці досліджують тривалий період. Від часу Четвертої промислової революції, відомої також як «Industrie 4.0», активно вивчалися і впроваджувалися поняття інтернету речей та послуг, смарт-технологій, їх можливого впливу на права і свободи людини. Проте лише після впровадження ШІ в широкий вжиток наукова проблема з суто теоретичного набула прикладного характеру.

Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р, одними з принципів розвитку та використання технологій ШІ, є:

розроблення та використання систем штучного інтелекту лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій;

відповідність діяльності та алгоритму рішень систем штучного інтелекту вимогам законодавства про захист персональних даних, а також додержання конституційного права кожного на невтручання в особисте і сімейне життя у зв'язку з обробкою персональних даних [1].

У той же період представлена Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні, в якій однією з цілей регулювання визначено захист прав людини від ризиків розробки та використання систем із ШІ [2].

В 2024 році Комітет Ради Європи зі штучного інтелекту оприлюднив Рамкову конвенцію про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права [3], яка, як це випливає з назви, має загальний характер і закріплює принципи і підходи до регулювання ШІ, подальші наміри до його використання. У серпні того ж року набув чинності Закон Європейського Союзу про штучний інтелект (EU AI Act), що покликаний сприяти його розвитку. Зазначений правовий акт спрямований, серед іншого, на сприяння впровадженню ШІ, орієнтованого на людину та вартого довіри [4].

Дослідження проблематики взаємодії ШІ та прав людини є надзвичайно важливим. На початку нашого століття і до його двадцятих років дослідники активно вивчали теоретичні аспекти, що стосувалися аналізу впливу систем ШІ на фундаментальні права, досліджували потенційні негативні і позитивні аспекти ШІ, еволюцію становлення та розвитку його до сучасного рівня тощо.

Останній час науковці досліджують вплив ШІ на реалізацію конкретних визначених прав, свобод людини, питання міжнародно-правового регулювання статусу ШІ, його відповідності міжнародно-правовим стандартам, зокрема з метою недопущення порушень, це роботи: А. Гачкевича, А. Завадського, О. Косілової, О. Комардіної, О. Кузьменка, Н. Марценко, Х. Солодовнікової, О. Тарути, А. Шевченко, інших.

У даному дослідженні було важливо вивчити як експертну думку провідних дослідників і правозахисників щодо впливу

ШІ на права людини, так і проаналізувати погляд з середини, зокрема використавши можливості ChatGPT [5] і Gemini [6], зробивши оцінку закладених алгоритмів.

Так, сформовано просте питання до систем ШІ: «Як впливає штучний інтелект на права людини?».

Відповідь ChatGPT: ШІ значно впливає на права людини як позитивно, так і негативно.

Серед позитивних аспектів виокремлено наступні: поліпшення доступу до інформації (ШІ допомагає знаходити потрібну інформацію швидше, полегшує навчання та доступ до медичної допомоги);

ефективність захисту прав (ШІ може використовуватися для виявлення та запобігання порушенням прав людини, наприклад, у сфері дискримінації або насильства); спрощення процесу правосуддя (системи ШІ можуть допомогти прискорити судові процеси, покращуючи доступність та справедливість рішень).

Негативні аспекти також структуровані: загроза приватності (ШІ може використовуватися для збирання та аналізу персональних даних, що ставить під загрозу право на приватне життя); дискримінація (ШІ-системи можуть ненавмисно посилювати існуючі упередженості, наприклад, у питаннях працевлаштування чи правопорядку); контроль та маніпуляція (розробка ШІ може призвести до створення технологій, які порушують свободу та безпеку, наприклад, у сфері спостереження або маніпулювання громадською думкою) [5]. Таким чином, робить висновок система, що важливо забезпечити баланс між розвитком ШІ та захистом прав людини, щоб мінімізувати можливі загрози та максимізувати користь для суспільства.

Те саме питання було поставлено ще одній розповсюдженій системі – Gemini. Відповідь отримано схожу, зокрема ШІ складно впливає на права людини, мається на увазі наявність як позитивних так і негативних аспектів.

Так виокремлено позитивні аспекти: доступ до інформації та освіти (ШІ може забезпечити доступ до інформації та освітніх ресурсів для людей у віддалених районах або з обмеженими можливостями); медична допомога (ШІ може допомогти у діагностиці та лікуванні захворювань, роблячи медичну допомогу більш доступною та ефективною); безпека (ШІ може використовуватися для запобігання злочинам та забезпечення громадської безпеки); боротьба з дискримінацією (ШІ може допомогти виявляти та запобігати дискримінації у різних сферах життя).

Негативний вплив також визначений: порушення приватності (ШІ може використовуватися для стеження за людьми та збору конфіденційної інформації без їхньої згоди); дискримінація (ШІ, навчений на упереджених даних, може посилювати дискримінацію щодо певних груп людей); автономна зброя (розробка зброї, яка здатна приймати рішення про застосування сили без участі людини, викликає серйозні етичні питання); безробіття (автоматизація, заснована на ШІ, може призвести до втрати робочих місць у деяких галузях) [6]. У зв’язку з цим, зроблено системою висновок, виникає необхідність у регулюванні розвитку та застосування ШІ, з метою, аби забезпечити дотримання прав людини та запобігти негативним наслідкам. Важливо створити правові рамки, які гарантуватимуть прозорість, підзвітність та контроль за його використанням Отже, система підсумовує, що ШІ є потужним інструментом, який може принести користь людству, але також характеризується серйозними ризиками для прав людини, тому необхідно відповідально підходити до розвитку та застосування ШІ, враховуючи етичні та правові аспекти.

Звернемо увагу, що системи ChatGPT і Gemini виокремлюють два аспекти впливу ШІ – позитивний і негативний, і серед них дискримінація визначається в обох впливах. Структуруємо:

Система ШІ	**Позитивний аспект**	**Негативний аспект**
ChatGPT	ШІ може використовуватися для виявлення та запобігання порушенням прав людини, зокрема у сфері дискримінації.	ШІ системи можуть ненавмисно посилювати існуючі упередженості, наприклад, у питаннях працевлаштування чи правопорядку.
Gemini	ШІ може допомогти виявляти та запобігати дискримінації у різних сферах життя.	ШІ, навчений на упереджених даних, може посилювати дискримінацію щодо певних груп людей.

Джерело: розроблено авторами.

В негативному аспекті існують загрози через ШІ поширення дискримінації і обмеження фундаментальних прав і свобод людини.

У 1948 році статтею 2 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [7].

В Європейській конвенції з прав людини визначено заборону дискримінації (стаття 14). Користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [8].

Пунктом 2 статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінацію визначено як «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» Принцип недискримінації статтею 2 зазначеного Закону визначається наступним чином: «законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб» [9].

Звернемо увагу, що Преамбула до Протоколу № 12 до згаданої вище Європейської конвенції з прав людини визначає принцип недискримінації: «принцип недискримінації не стоїть на заваді державам-учасницям уживати заходів» [8].

Права людини базуються на головних принципах, серед яких принцип на недискримінацію, що пов'язаний з принципом рівності і забезпечення справедливості. Вони служать для захисту основних свобод і можливостей, необхідних для гідного існування, є універсальними і невідчужуваними. А відтак принцип недискримінації розглядається як забезпечення рівності – одного з надважливих принципів демократичного суспільства.

Дійсно, з одного боку, застосування ШІ відкриває широкі можливості, а з іншого може порушувати права людини. Один з найбільш відомих прикладів – система розпізнавання облич Clearview AI, робота якої налаштована через технологію автоматичної ідентифікації. Це дієвий інструмент для ідентифікації злочинців, програма, що допомагає посилювати безпеку на пропускних пунктах. Проте за відсутності прозорості в розробленні та діяльності системи з'являються ризики упередженості та дискримінації, а також складність оскарження таких автоматизованих рішень, роблять висновок дослідники проєкту EU4DigitalUA [10].

У 2024 році Гельсінська група з прав людини, під час запровадженого правового режиму воєнного стану, провела дослідження на тему «Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони», в якому визначила, що ШІ може приносити користь суспільству, але також є серйозним ризиком для прав людини, відтак існує необхідність розробити ефективні механізми регулювання та контролю за його використанням, щоб забезпечити дотримання прав людини та запобігти зловживанням [11].

Так, у дослідженні сказано, що ШІ впливає на права людини у кількох аспектах, виокремлено і дискримінацію. Мова йде, що при використанні озброєння на основі ШІ має місце низка переваг при розпізнаванні, обранні чи враженні цілей, а також при прогнозуванні чи моніторингу загроз. Але класифікація таких об'єктів зазвичай відбувається за допомогою машинного

навчання [11]. Таке навчання передбачає введення масиву даних в певний алгоритм, на основі яких згодом робляться прогнози чи приймаються рішення. Цей процес є багатоетапним і кожна система ШІ повинна проходити ретельну перевірку на відповідність ключовим принципам, зокрема принципу недискримінації. Так, застерігають експерти Гельсинської групи з прав людини, існує ризик, що система може обробляти упереджені дані, і це призведе до алгоритмічної дискримінації – несправедливих рішень, які негативно впливають на певні групи людей. Крім того, алгоритми ШІ, що використовуються для прогнозування, можуть ігнорувати дискримінаційні фактори, посилюючи існуючу нерівність або створюючи нову. Отже, використання помилкових алгоритмів або програмного забезпечення, що спричиняє дискримінацію за будь-якою ознакою, є порушенням прав людини. Що ж стосується використання автономних озброєнь, то ключовим питанням є здатність такого озброєння відрізняти легітимні військові цілі від захищених цивільних осіб та цивільних об'єктів, проводити оцінку пропорційності атаки, яка не повинна призводити до дискримінаційних атак [11].

Таким чином, ШІ може сприяти дискримінації прав людини посилюючи вже існуючу (закладену в систему) нерівність, автоматично відтворюючи певні дискримінаційні практики, при цьому від початку алгоритми ШІ можуть містити упередження, що призводять до дискримінаційних результатів. Водночас висновки, зроблені ШІ, можуть бути непрозорими, а відтак незрозумілими для людей, що ускладнить оскарження наявної дискримінації.

Відтак, згодні з дослідниками, які відзначають, що поява ШІ створює передумови до науково-технічного прогресу, але за своїм змістом може бути певними викликами для такого досягнення людства як права людини [12, с. 71]. При цьому ШІ за своєю суттю не є дискримінаційним, лише його використання може призводити до дискримінації, якщо розробники та користувачі не вивчають і не враховують потенційні ризики та не вживають заходів для їх запобігання і допускають упередженість (необережно чи навмисно) при генеруванні об'єктів ШІ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2#w1_4 (дата звернення 11.02.2025).

2. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні : Bottom-Up підхід. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf (дата звернення 11.02.2025).

3. Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c (дата звернення 11.02.2025).

4. EU Artificial Intelligence Act: орієнтир для українського законодавця. URL: https://law-in-war.org/eu-artificial-intelligence-act-oriyentyr-dlya-ukrayinskogo-zakonodavczya/ (дата звернення 11.02.2025).

5. ChatGPT. URL: https://chatgpt.com/ (дата звернення 17.02.2025)

6. Gemini. URL: https://gemini.google.com/app?hl=uk (дата звернення 18.02.2025)

7. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Дата звернення 20.02.2025).

8. Європейська конвенція з прав людини : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 20.02.2025).

9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення 25.02.2025).

10. Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання : проєкт EU4DigitalUA. URL: https://drive.google.com/file/d/1YLb1X8wCMQi3g8LjPsERa2b58GM1fRS2/view(дата звернення 02.03.2025).

11. Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони. Гельсінська група з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf (дата звернення 11.03.2025).

12. Камардіна Ю., Поляруш-Сафроненко С., Вишневська Ю. Права людини в епоху розвитку штучного інтелекту. *Вісник Маріупольського державного університету.* Серія: Право. 2024, Вип. 27. С. 71–78.

REFERENCES:

1. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, December 2). *Kontseptsiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini* [Concept of AI development in Ukraine] (Order No. 1556-r). Retrieved February 11, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p [in Ukrainian]

2. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. (n.d.). *Dorozhnia karta z rehuliuvannia shtuchnoho intelektu v Ukraini: Bottom-Up pidkhid* [Roadmap for AI regulation in Ukraine: Bottom-Up approach]. Retrieved February 11, 2025, from https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Дорожня_карта_з_регулювання_ШІ_в_Україні_compressed.pdf [in Ukrainian]

3. Rada Yevropy. (n.d.). *Ramkova konventsiia Rady Yevropy pro shtuchnyi intelekt, prava liudyny, demokratiiu ta verkhovenstvo prava* [Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law]. Retrieved February 11, 2025, from https://rm.coe.int/1680afae3c

4. Law-in-War.org. (n.d.). *EU Artificial Intelligence Act: oriyentyr dlia ukrainskoho zakonodavtsia* [EU AI Act: a reference point for Ukrainian legislators]. Retrieved February 11, 2025, from https://law-in-war.org/eu-artificial-intelligence-act-oriyentyr-dlya-ukrayinskogo-zakonodavczya/ [in Ukrainian]

5. OpenAI. (n.d.). *ChatGPT*. Retrieved February 17, 2025, from https://chatgpt.com/

6. Google. (n.d.). *Gemini*. Retrieved February 18, 2025, from https://gemini.google.com/app?hl=uk

7. OON. (1948). *Zahalna deklaratsiia prav liudyny* [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved February 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]

8. Rada Yevropy. (1997). *Yevropeiska konventsiia z prav liudyny* [European Convention on Human Rights] (Law No. 475/97-VR). Retrieved February 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2012, September 6). *Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini* [On the principles of preventing and combating discrimination in Ukraine] (Law No. 5207-VI). Retrieved February 25, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text [in Ukrainian]

10. EU4DigitalUA. (n.d.). *Prava liudyny v epokhu shtuchnoho intelektu: vyklyky ta pravove rehuliuvannia* [Human rights in the era of artificial intelligence: challenges and legal regulation]. Retrieved March 2, 2025, from https://drive.google.com/file/d/1YLb1X8wCMQi3g8LjPsERa2b58GM1fRS2/view [in Ukrainian]

11. Helsinska hrupa z prav liudyny. (2024, May). *Shtuchnyi intelekt ta prava liudyny: oriyentyry ta obmezhennia u konteksti natsionalnoi bezpeky ta oborony* [Artificial intelligence and human rights: guidelines and limitations in the context of national security and defense]. Retrieved March 11, 2025, from https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf [in Ukrainian]

12. Kamardina, Yu., Poliarush-Safronenko, S., & Vyshnevska, Yu. (2024). Prava liudyny v epokhu rozvytku shtuchnoho intelektu [Human rights in the era of AI development]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Pravo – Bulletin of Mariupol State University. Series: Law*, 27, 71–78. [in Ukrainian]

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/2

ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРАВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Катилов Владислав Ігорович,
аспірант кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: 0009-0002-8582-2486

Пономарьова Ганна Павлівна,
доцентка, кандидатка юридичних наук
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено делеговане законодавство в історичному контексті, як інструмент правового регулювання в Україні. Проведено порівняльний аналіз делегованого законодавства України та країн Європейського Союзу. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу різних моделей делегованого законодавства саме, як інструменту правового регулювання. Також в ході дослідження було комплексно досліджено історико-правову еволюцію делегованого законодавства в Україні в аспекті правової природи цього явища, його форми, механізми реалізації та вплив на конституційний принцип поділу влади в Україні. Методологічну основу становлять, як загальнонаукові методи пізнання так і спеціально-юридичні методи дослідження. Здобуті висновки мають прикладне значення для вдосконалення законодавства та можуть слугувати теоретичною основою для внесення змін до Конституції України щодо можливості делегування з подальшою розробкою Закону України «Про делеговане законодавство». Не менш важливим значенням є те, що результати дослідження можуть стати основою для процесу розмежовування делегованого і виконавчого нормотворення, що в свою чергу послужить в подальшому уникнення дублювання правових функцій в законодавстві України. Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні наукових уявлень про місце делегованого законодавства в системі джерел права, його природу та правові наслідки. Здійснення правотворчості шляхом застосування та використання правил делегованого законодавства являється досить поширеним в багатьох правових системах, що належать до різних правових сімей. Особливості делегованого законодавства досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Актуальність теми зумовлена потребою адаптації національного законодавства до європейських стандартів правотворення та удосконалення механізмів розподілу владних повноважень.

Ключові слова: *делеговане законодавство, правове регулювання, історико-правовий аналіз.*

Katylov Vladyslav, Ponomariova Hanna. Delegated legislation as a tool of legal regulation in Ukraine: historical context

The article explores delegated legislation in a historical context as a tool of legal regulation in Ukraine. A comparative analysis of delegated legislation in Ukraine and the European Union member states has been conducted. Particular attention is paid to the comparative analysis of various models of delegated legislation specifically as instruments of legal regulation. Additionally, the study provides a comprehensive examination of the historical and legal evolution of delegated legislation in Ukraine, focusing on its legal nature, forms, mechanisms of implementation, and impact on the constitutional principle of separation of powers in Ukraine. The methodological framework is based on both general scientific methods of cognition and special legal research methods. The conclusions obtained have practical significance for the improvement of legislation and may serve as a theoretical basis for introducing amendments to the Constitution of Ukraine regarding the possibility of delegation, as well as for the further development of the Law of Ukraine «On Delegated Legislation.»Equally important is that the research results can serve as a foundation for distinguishing between delegated and executive rule-making, which, in turn, will help avoid the duplication of legal functions in Ukrainian legislation. The theoretical value of the study lies

in deepening scientific understanding of the place of delegated legislation within the system of legal sources, its nature, and legal consequences. Law-making through the application and use of delegated legislation is quite common in many legal systems belonging to various legal families. The features of delegated legislation have been studied by both domestic and foreign scholars. The relevance of the topic is driven by the need to adapt national legislation to European law-making standards and to improve the mechanisms for the distribution of governmental powers.

Key words: *delegated legislation, legal regulation, historical and legal analysis.*

Метою даного дослідження є з'ясувати суть, природу та механізми делегованого законодавства в Україні, використовуючи історико-правовий аналіз, а також визначити місце делегованого законодавства в системі джерел права та обґрунтувати напрями його належного правового регулювання.

Інститут делегованого законодавства посідає важливе місце в сучасній системі публічного управління, оскільки дозволяє оперативно реагувати на кризові виклики, не порушуючи формальних меж розподілу владних повноважень. Особливої уваги ця проблема набуває в умовах війни, надзвичайних ситуацій, а також в контексті реформування державного управління.

В українській правовій доктрині питання делегування законодавчих повноважень залишається недостатньо дослідженим як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Відсутність чітких меж, критеріїв, механізмів контролю делегування з боку законодавчого органу часто створює простір для зловживань або юридичної невизначеності.

Наразі, Україна знаходиться у динамічному історичному періоді, враховуючи пандемію, повномасштабне збройне вторгнення, окупацію частини територій країни, усі ці обстановини становлять нові виклики у сфері правового регулювання. І спираючись на досвід європейських країн та США делегування законодавчих повноважень може бути новим інструментом правового регулювання. Постановка такого завдання, як визначення історичного контексту поняття законодавчого делегування в майбутньому стане підґрунтям для розуміння становлення цього правового процесу, як інструменту правого регулювання. Делеговане законодавство — складний і багатогранний феномен, що балансує між ефективністю державного управління і принципами демократичного устрою. В Україні відсутність чіткої регламентації цієї форми нормотворчості створює потребу у ґрунтовному науковому аналізі, порівняльному правознавстві та розробці правових запобіжників проти зловживань.

У науковій літературі представлено низку обґрунтованих підходів до визначення поняття, що відповідає аргументуванню проведення детального дослідження як визначення самого поняття так і вивчення історичне становлення процесу делегування законодавства в Українській правовій історії. Так, у Оксфордському словнику делеговане законодавство визначається як закони, правила, тощо, прийняті особою/особами, крім парламенту, і яким надано спеціальні повноваження парламентом: делеговане законодавство дозволяє уряду вносити зміни до закону, не потребуючи впровадження абсолютно нового акту парламенту [1].

Розглянемо лексичне значення слова «делегування». Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної мови під вказаною лексемою розуміють передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання [3]. Слід акцентувати увагу на тлумаченні вказаного поняття в юридичній довідковій літературі. Відповідно до Великої української енциклопедії делегування повноважень розглядають як тимчасову передачу для виконання від одного суб'єкта управління (органу чи посадової особи) іншому суб'єкту функцій та повноважень із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання та збереження за ним дійового контролю за реалізацією делегованих повноважень [2, с. 40]. Важливим для розуміння є також підхід, що зазначений в Юридичній енциклопедії, відповідно до якого делегування повноважень розглядають як делегування парламентом законодавчих повноважень органам виконавчої влади або главі держави [11, с. 54].

У правовій науці також використовується термін «делеговане нормотворення», який є ширшим і охоплює будь-яку форму правотворчої передачі повноважень [8, с. 163].

З набуттям незалежності Україна обрала для вектору розвитку євроінтеграційний шлях. Його витоки – в історії нашого народу й усвідомленні права жити в демократичній, економічно розвинутій, соціально орієнтованій країні. Його мета – створення шляхом масштабних внутрішніх перетворень умов для входження до спільноти європейських розвинутих країн. Для вивчення історичного контексту важливим залишається вивчення і міжнародного досвіду, у цьому контексті надзвичайно цінним є аналіз європейських підходів до делегованого законодавства, зокрема досвіду окремих країн, в яких є успішні кейси використання делегованого законодавства. У провідних європейських державах делеговане законодавство є легітимним, обмеженим і контрольованим інструментом. Його використання базується на чітких законодавчих рамках, тимчасовості й винятковості, парламентському контролі, а також забороні торкатися основоположних прав. До прикладу У Федеративній Республіці Німеччина делеговане законодавство регулюються основним законом (Grundgesetz, ст. 80) відповідно до якого уряд, федеральний президент або міністр можуть видавати нормативно-правові акти лише на основі спеціального закону, який має містити (межі делегування, зміст, мету, сферу застосування) [7]. Це говорить про те, що У Федеративній Республіці Німеччина делеговане законодавство має місце, проте воно суворо регламентоване та забороняє делегування фундаментних прав, що ілюструє надзвичайно потужний приклад для використання досвіду Німеччини для формування делегованого законодавства в Україні.

Схожою системою делегованого законодавства є Італійська Республіка, де відповідно ст. 76 Конституції парламент може надати уряду повноваження видавати декрети із силою закону лише за делегуючим законом враховуючи, чіткі обсяги і строки делегування, та тільки за вказаною сферою правового регулювання [4]. Італію можна назвати успішним прикладом врівноважування потреб в гнучкому управлінні з принципами правової держави, що в свою чергу повинно бути прикладом для наслідування та використання їх досвіду у формуванні сучасного правового регулювання. Надзвичайно важливим для України, особливо в умовах викликів спричинених кризовими ситуаціями такими, як військовий стан, втрата частини території та ведення активних бойовий дій з країною агресором є використання делегованого законодавства, як інструменту правового регулювання. У цьому контексті варто згадати Польщу, яка є саме таким прикладом делегованої системи. Відповідно до ст. 234 Конституції Республіки Польща у разі надзвичайного стану Президент за згодою Сейму може видавати розпорядження з силою закону [5]. В усіх інших випадках делегування прямо не допускається.

Отже міжнародний досвід свідчить, що ефективне делеговане законодавство можливе лише за умов: конституційного дозволу, спеціального закону, парламентського контролю, часових і предметних меж. Адаптація європейського досвіду в українське законодавство дозволить зменшити правову невизначеність поняття «делегування» та дозволить використовувати його як ефективний механізм правого регулювання, що, в свою чергу буде наступним, вже майбутнім етапом історичного становлення правового делегування в Україні.

При історико-порівняльному дослідженні потрібно враховувати обмеженість вивчення цієї сфери українського законодавства та фрагментарність прикладів делегованого законодавства в українській правовій історії. Попри наявність практики делегування законодавчих повноважень в історії української державності, починаючи з періоду Центральної Ради та Директорії, інститут делегованого законодавства залишається теоретично неосмисленим і нормативно неврегульованим. Конституція України 1996 року передбачає жорстке розмежування між гілками влади, що фактично унеможливлює запровадження легітимних форм делегування [6]. Утім, сучасна практика (зокрема в умовах воєнного стану) свідчить про де-факто делегування у вигляді нормативних актів Кабі-

нету Міністрів України, Президента України та інших органів виконавчої влади, які здійснюють регулювання на рівні, близькому до закону. Попри відсутність прямого згадування в Конституції 1996 року, в Україні сформувалася де-факто практика делегованого законодавства зокрема яскравим прикладом виступає Указ Президента України від 30.12.1995 № 1194/95 «Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад» [9] за яким головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад було делеговано повноваження державної виконавчої влади. Також слід зауважити до прикладу Укази Президента з економічних реформ (1990-ті), які на тлі слабкого парламенту уряд і президент діяли майже автономно. І на сьогодні прикладом функціонування делегованого законодавства, як інструменту правового регулювання звичайно виступає режим воєнного стану, який вводиться Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» строком 90 діб з подальшим продовженням наступного за редакцією Указу.

Делеговане законодавство в Україні постає не лише, як тимчасовий правовий інструмент у кризових ситуаціях, а як потенційно стабільний механізм гнучкого правового регулювання, що потребує належної доктринальної розробки та правового закріплення. Його існування у вигляді правових рішень органів виконавчої влади в умовах відсутності повноцінного нормативного підґрунтя свідчить про наявність правового феномену, який фактично сформувався, але ще не визнається повноцінним елементом законодавчої системи.

Національна правова традиція демонструє епізодичну, але показову практику делегування ще з початку XX століття. Проте відсутність послідовного розвитку цієї інституції пояснюється як жорстким розмежуванням гілок влади, закладеним у Конституції 1996 року, так і політико-правовими ризиками зловживанням владою при нечіткому механізмі контролю.

Водночас саме сучасні виклики, зокрема воєнний стан, актуалізують питання нормативного визнання делегованого законодавства як правового явища, що реально функціонує в межах правового порядку. Умовне правове «замовчування» делегування не усуває його впливу на регуляторну практику, а лише посилює правову невизначеність.

Таким чином, Україні необхідно перейти від неформального використання делегованого законодавства до створення повноцінного інституту з чіткими критеріями, межами та механізмами контролю. Такий підхід дозволить зберегти баланс між гнучкістю управління і принципом верховенства права, забезпечуючи стабільність правової системи в умовах динамічних змін

ЛІТЕРАТУРА:

1. Oxford Learner's Dictionaries. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ (дата звернення: 27.05.2025).

2. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / уклад.: В. Л. Бабка, М. М. Шумило ; за ред. д. іст. н., проф. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. ISBN 966-569-013-2.

4. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К. : Москаленко О.М., 2018. 62 с.

5. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В.М. Шаповал. К. : Москаленко О.М., 2018. 84 с.

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

7. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина / пер. з нім. Ю. Сильвестрова. Берлін : Німецький Бундестаг, 2024. 148 с.

8. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х : Право, 2012. 272 с.

9. Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних і міських Рад : Указ Президента України від 30 грудня 1995 р. № 1194/95 / Президент України.

10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; ред-кол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3 : К М. 792 с.

REFERENCES:

1. Oxford Learner's Dictionaries. Retrieved from: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ (accessed: 27 May 2025).

2. Babka, V. L., & Shumylo, M. M. (Comps.). (2017). Velyka ukrainska entsyklopediia. Tematychniy reiestr hasel z napriamku "Yurydychni nauky" [Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of entries in the field of "Legal sciences"]. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova "Entsyklopedychne vydavnytstvo". [in Ukrainian]

3. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dodavannyam i dopovnennyam) [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language (with additions and supplements)]. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". [in Ukrainian]

4. Shapoval, V. M. (2018). Konstytutsiia Italiiskoi Respubliky [Constitution of the Italian Republic]. Kyiv: Moskalenko. [in Ukrainian]

5. Shapoval, V. M. (2018). Konstytutsiia Polskoi Respubliky [Constitution of the Republic of Poland]. Kyiv: Moskalenko. [in Ukrainian]

6. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, № 30, St. 141. [in Ukrainian]

7. Silvestrov, Y. (Trans.). (2024). Osnovnyi zakon Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna [Basic Law of the Federal Republic of Germany]. Berlin: German Bundestag. [in Ukrainian]

8. Pohrebniak, S. P., Lukianov, D. V., Bilia-Sabadash, I. O., et al. (2012). Porivnialne pravoznavstvo: pidruchnyk [Comparative jurisprudence: textbook]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]

9. President of Ukraine. (1995). Pro deleguvannia povnovazhen derzhavnoi vykonavchoi vlady holovam ta ocholiuvanym nymy vykonavchym komitetam silskykh, selyshchnykh i miskykh rad [On delegation of powers of state executive authorities to heads and executive committees of village, settlement, and city councils] (Presidential Decree № 1194/95). [in Ukrainian]

10. Akademiia nauk URSR, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni [Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, O. O. Potebnia Institute of Linguistics] (Eds.). (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian]

11. Shemshuchenko, Y. S. (Ed.). (2001). Yurydychna entsyklopediia, Tom 3: K–M [Legal encyclopedia, Vol. 3: K–M]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian]

УДК 316.323.83+340.12
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/3

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ДЗЕРКАЛІ КРИТИЧНОЇ ТЕОРІЇ: ПОСТКОЛОНІАЛЬНИЙ І ДЕКОЛОНІАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Лашко Євгеній Євгенович,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільної безпеки, охорони праці, геодезії та землеустрою
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID ID: 0000-0001-9691-4648

У статті здійснюється міждисциплінарне осмислення українського національно-визвольного руху крізь призму критичної теорії, зокрема постколоніального та деколоніального підходів, що дозволяє переосмислити історичні процеси у Східній Європі у ширшому глобальному контексті. Український рух за національну ідентичність і державну незалежність розглядається як класичний приклад антиколоніальної боротьби проти довготривалої політики мовного, культурного та правового підпорядкування, реалізованої імперськими структурами Росії. Аналізується політична спадкоємність між царською імперією, білогвардійським рухом, зокрема через «Обращение Деникина к населению Малороссии» (1919 р.), радянською ідеологією та сучасною політикою Російської Федерації. Значну увагу приділено статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (2021 р.), яка містить програмну концепцію сучасного неоімперського мислення й ідеологічну основу для подальшої агресії проти України. Водночас аналізується ігнорування українського питання у західній академічній науці, де довгий час домінувала русистика, що відтворювала колоніальний дискурс, а україністика не була самостійною дисципліною. У цьому контексті постає проблема академічного колоніалізму, який сприяв легітимації зовнішнього бачення України крізь призму російського наративу. Стаття пропонує концептуальний підхід до деколонізації знання як чинника культурного спротиву й основи для формування автономного інтелектуального простору. Український досвід витворення політичної суб'єктності в умовах тривалої колонізації розглядається як релевантний для ширших студій постколоніальних трансформацій, які відбуваються у світі. Автор доходить висновку, що сучасна війна Росії проти України має не лише військово-політичний, а й глибокий цивілізаційний і когнітивний вимір, що потребує відповідної рефлексії у науці. Стаття адресована дослідникам філософії, історії, теорії націоналізму, культурології, права та постколоніальних студій.

Ключові слова: *національно-визвольний рух, критична теорія, постколоніалізм, деколоніальність, епістемологічна залежність, правова культура.*

Lashko Yevhenii. The Ukrainian national liberation movement in the mirror of critical theory: postcolonial and decolonial aspects

The article provides an interdisciplinary understanding of the Ukrainian national liberation movement through the prism of critical theory, in particular postcolonial and decolonial approaches, which allows us to rethink historical processes in Eastern Europe in a broader global context. The Ukrainian movement for national identity and state independence is considered as a classic example of anti-colonial struggle against the long-term policy of linguistic, cultural and legal subjugation implemented by the imperial structures of Russia. The author analyzes the political continuity between the tsarist empire, the White Guard movement, in particular through «Denikin's Address to the Population of Malorussia» (1919), Soviet ideology, and contemporary Russian politics. Considerable attention is paid to V. Putin's article «On the Historical Unity of Russians and Ukrainians» (2021), which contains a programmatic concept of modern neo-imperial thinking and an ideological basis for further aggression against Ukraine. At the same time, the author analyzes the neglect of the Ukrainian issue in Western academic scholarship, which has long been dominated by Russian studies, reproducing the colonial discourse, and Ukrainian studies were not an independent discipline. In this context, the problem of academic colonialism arises, which contributed to the legitimization of an external vision of Ukraine through the prism of the Russian

narrative. The article proposes a conceptual approach to the decolonization of knowledge as a factor of cultural resistance and a basis for the formation of an autonomous intellectual space. The Ukrainian experience of creating political subjectivity in the context of prolonged colonization is seen as relevant to broader studies of postcolonial transformations taking place in the world. The author concludes that Russia's current war against Ukraine has not only a military-political, but also a deep civilizational and cognitive dimension, which requires appropriate reflection in science. The article is addressed to researchers of philosophy, history, nationalism theory, cultural studies, law and postcolonial studies.

Key words: *national liberation movement, critical theory, postcolonialism, decolonialism, epistemological dependence, legal culture.*

Критична теорія у XX–XXI століттях стала важливим інструментом аналізу історичного, політичного, культурного та правового досвіду поневолених націй. Постколоніальні та деколоніальні студії, попри те, що традиційно фокусувалися на контексті Африки, Азії та Латинської Америки, дедалі частіше застосовуються до аналізу Східної Європи [1, 2]. Український досвід, який довго залишався на периферії глобального наукового дискурсу, виявляється надзвичайно важливим для осмислення механізмів колоніального панування в умовах європейського модерну.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення українського історичного досвіду у світлі сучасних інтелектуальних парадигм, які зосереджуються на питаннях влади, ідентичності, культурного домінування. Сучасна російсько-українська війна, яка включає не лише військову, але й культурно-інформаційну агресію, наочно демонструє незавершеність процесів деколонізації. Мета статті полягає у встановленні взаємозв'язку між українським національно-визвольним рухом й основними положеннями критичної теорії. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, поєднуючи філософський, історичний, культурологічний і правовий аналіз. Особлива увага приділяється постструктуралістським підходам, аналізу дискурсивних практик та історичній реконструкції пригнічення й опору.

Критична теорія, яка виникла в межах Франкфуртської школи (М. Хоркгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе), покликана аналізувати соціальні структури, які репродукують нерівність і підпорядкування. Одним із ключових понять є поняття ідеології як інструменту закріплення гегемонії. У цьому контексті український досвід колонізації демонструє приклад ідеологічного домінування імперських наративів.

Постколоніальні студії, представлені іменами Едварда Саїда, Гаятрі Співак, Гомі Бгабги, зосереджені на аналізі того, як мова, культура й освіта стають інструментами імперського контролю [3, 4, 5]. Саїд в «Орієнталізмі» показав, як Заходом конструювався Схід як меншовартісний «Інший» [3]. Аналогічно, у російській і радянській культурі Україна часто позиціонувалася як провінція, що потребує «просвітлення».

Деколоніальні підходи (Вальтер Міньйоло, Рамон Гроссфогель) доповнюють цю критику, звертаючи увагу на те, що колоніальність триває навіть після формальної деколонізації, залишаючись в освітніх програмах, мовній політиці, засобах масової інформації [6]. Україна – яскравий приклад такої ситуації, де епістемологічна залежність тривала десятиліттями після здобуття політичної незалежності у 1991 році.

Критична теорія розрізняє поняття емансипації (звільнення від системного домінування) та визволення (опір досвіду гноблення), а отже український рух можна розглядати як поєднання обох аспектів: боротьба за національне визволення поєднувалася із прагненням до соціальної емансипації.

Україна як колонізована територія має складну та багатовимірну історію. Починаючи з XVII століття, українські землі послідовно потрапляли під контроль імперських структур. Царський уряд після Переяславської угоди розпочав процес централізації й інтеграції Лівобережної України до імперського простору. Ліквідація автономії Гетьманщини (1764 р.), знищення Запорозької Січі (1775 р.) і запровадження російського адміністративного устрою були важливими етапами колоніального підпорядкування [7].

У XIX столітті колоніальна політика була спрямована на систематичне витіснення української ідентичності. Заборони на українську мову, цензура, русифікація освіти, переслідування національно свідомої інтелігенції мали на меті уніфікацію імперського простору. У цьому сенсі Російська імперія виступала типовим колоніальним суб'єктом, який створював «єдину» імперську культуру через придушення етнічної множинності.

У XX столітті, попри декларовану рівність народів у СРСР, радянська держава продовжувала колоніальні практики. Голодомор 1932–1933 рр., знищення української інтелігенції у 1930-х, переслідування шістдесятників – усе це були прояви насильницького контролю над культурною ідентичністю. Ідея радянського народу як наднаціональної спільноти де-факто означала асиміляцію під домінантну російську культуру.

Одним із найбільш системних механізмів колоніального контролю була заборона української мови. Валуєвський циркуляр 1863 року прямо стверджував, що «української мови не було, немає і бути не може». Емський указ 1876 року повністю заборонив друк і поширення українських книжок, п'єс, публічних виступів. Освіта та церква стали інструментами русифікації.

У радянську добу культурна гегемонія набувала форм «м'якої сили»: через систему освіти, стандарти мови, домінування російської у засобах масової інформації та культурній сфері. Те, що Грамші називав «гегемонією», в СРСР реалізовувалося як «радянізація» – створення зовнішньої багатонаціональності з внутрішнім російським ядром. Українська мова сприймалася як селянська, неперспективна, а згодом і маргінальна. Її знецінення стало інструментом культурної асиміляції.

У різні історичні періоди український національний рух проявлявся як боротьба за суб'єктність [8]. У XIX столітті в діяльності Кирило-Мефодіївського братства були спроби конструювання української модерної ідентичності. У XX столітті УНР, ОУН–УПА, дисидентський рух були організованими формами спротиву.

Окремо варто зупинитися на феномені УПА як воєнізованої структури спротиву не лише проти нацистської, а й радянської окупації [9]. Її боротьба була націлена на відновлення української державності, що робить її класичним прикладом антиколоніального руху. Цілком можна вважати, що характер і форми протистояння українського націоналістичного руху шовіністичним великодержавним режимам носило правозахисний характер і має бути визнано законним [10]. У практичному ракурсі протягом періоду незалежності, під час Революції гідності та на сучасному етапі протистояння російській збройній агресії ціла низка політичних партій і громадських організацій, а також значна частина українського суспільства загалом асоціюють себе із продовжувачами традицій боротьби українських націоналістів.

У другій половині XX століття шістдесятники (В. Стус, І. Дзюба, Л. Костенко) формують альтернативну культурну традицію – модерну, національно зорієнтовану, емансипативну [11]. Їхні тексти та дії є прикладом дискурсивного опору імперському знанню.

Революція Гідності (2013–2014 рр.) та російсько-українська війна після 2014 року відкривають нову фазу деколоніального процесу. Війна, яка ведеться Росією не лише збройно, а й інформаційно, підтверджує, що Росія намагається зберегти колоніальний контроль . У відповідь Україна розвиває власний культурний канон, зміцнює мовну політику, деконструює імперські наративи в освіті, історії та публічному просторі.

Гаятрі Співак у своїй праці «Чи може субальтерн говорити?» наголошує, що колонізовані народи часто позбавлені права на самовираження у межах імперського дискурсу [4]. Українська історія надає численні приклади, коли голос нації витіснявся: через заборони мови, ліквідацію еліт, знецінення культурної спадщини. Проте протягом усього колоніального періоду українці створювали паралельні простори пам'яті й ідентичності – в літературі, народній культурі, релігії.

Здобуття незалежності 1991 року лише формально завершило колоніальну добу [12]. Боротьба за право на власний голос триває й досі – через деколонізацію шкільних підручників, нову історіографію, переосмислення ролі імперських діячів у просторі українських міст. Голос субальтерна

трансформується у голос національного суб'єкта.

Після падіння Російської імперії білий рух спробував реставрувати імперську єдність. Хрестоматійним прикладом є «Обращение главнокомандующего ВСЮР генерал-лейтенанта Деникина к населению Малороссии» (1919 р.), у якому повністю заперечується право України на державність і культурну автономію [13]. Денікін відкрито заявляв про необхідність збереження «єдиної і неділимої Росії» та засуджував будь-які прояви українського сепаратизму як результат німецького впливу та зради.

Цей текст є прикладом постімперського дискурсу, який намагається відновити стару гегемонію через дискредитацію субальтерного голосу. У дусі орієнталізму Саїда, українці постають у ньому як «незрілі», «ошукані», неспроможні до самостійного політичного існування. Відповідно, білогвардійський проєкт можна розглядати як спробу реставрації колоніального порядку – не лише військовим, а й дискурсивним шляхом.

Аналіз цього звернення у світлі критичної теорії засвідчує продовження імперського мислення навіть у антибільшовицькому таборі. Ідея української самостійності у білогвардійському баченні є не просто неприйнятною – вона прирівнюється до державної зради. Отже, білогвардійська модель репродукує той самий колоніальний порядок, від якого українці намагалися звільнитися.

19 липня 2021 року В. Путін опублікував статтю «Про історичну єдність росіян та українців», яка стала квінтесенцією сучасного російського імперського дискурсу [14]. У ній українці заперечуються як окремий народ, а історія України зводиться до похідної від історії Росії. Путін повторює тези, типові для колоніального мислення: заперечення суб'єктності, делегітимізація української державності, твердження про «штучність» української ідентичності.

Цей текст можна вважати маніфестом сучасного неоімперіалізму, спрямованим на легітимацію агресії проти України. Він поєднує риторику ностальгії за імперією з інструментами інформаційної війни. Путін використовує псевдоісторичні аргументи для обґрунтування територіальних претензій, водночас ігноруючи право українського народу на самовизначення.

У світлі деколоніальної критики цей документ демонструє, що колоніальність як система не зникає з кінцем імперії, а трансформується в інші форми – у нашому випадку, в гібридну війну, яка поєднує фізичне насильство з інформаційним і культурним. Стаття Путіна є не лише ідеологічним виправданням війни, але й спробою відновити епістемологічну гегемонію Росії на пострадянському просторі [15].

Після Другої світової війни, в умовах холодної війни, у провідних університетах США, Канади та Західної Європи активно розвивалася русистика (Slavic Studies, Russian Studies), що здебільшого ототожнювала «Східну Європу» з Росією [16]. У цьому процесі імперський погляд був не лише політичним, а й академічним. Україна в межах радянської чи навіть царської парадигми трактувалася як регіональна особливість «російської цивілізації», не як окремий суб'єкт історії. Це дозволяло Москві залишатися єдиним речником усієї «Східної Європи» на академічному рівні.

Університети розбудовували кафедри русистики, де досліджували Достоєвського, Толстого, Чайковського, Леніна – але не Шевченка, Франка чи Лесю Українку. Отже, навіть у ліберальному західному академічному середовищі відтворювалися колоніальні структури знання: Україна була або забутою, або зведеною до «місцевої варіації» Росії.

Значну роль у цьому відіграла радянська академічна дипломатія, яка формувала образ «єдиної радянської культури», зосередженої в Москві. Українські емігрантські дослідницькі центри, як-от Гарвардський український науковий інститут, були довгий час маргіналізовані, а українська проблематика вважалася другорядною.

Тільки з розпадом СРСР у 1991 році почалося поступове, хоча й повільне, визнання україністики як окремої академічної дисципліни. Проте навіть після Революції Гідності 2014 року й повномасштабного вторгнення РФ у 2022-му, у багатьох західних медіа й академічних колах усе ще трапляються заяви на зразок

«це внутрішньоросійський конфлікт» або «Росія і Україна – один народ». Такі твердження демонструють глибоке вкорінення колоніального способу мислення, що знецінює досвід колонізованих народів.

Отже, боротьба за академічне визнання України є частиною ширшого деколоніального процесу. Зміна академічних структур, створення програм україністики, перегляд канонів гуманітарного знання – усе це є складовими інтелектуального фронту визвольного руху.

Колоніальне підпорядкування України мало не лише культурний, політичний або економічний вимір, а і правовий. Імперська влада послідовно позбавляла українців інституційної суб'єктності, знищуючи їхні правові системи, автономні адміністрації та традиційні форми самоврядування. Скасування Гетьманщини, знищення магдебурзького права, уніфікація законодавства під імперські кодекси – все це позбавляло українців можливості бути джерелом власного права. Водночас визвольний рух, починаючи з УНР, послідовно проголошував відновлення державного суверенітету, юридичної незалежності, конституційного ладу. Сучасна українська держава, з міжнародно визнаними кордонами, є результатом багатовікової боротьби за право на самовизначення, передбачене міжнародним правом.

У зазначеному аспекті крапку у будь-яких спекуляціях щодо наявності «природного» зв'язку України з «братськими народами» ставить Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21 квітня 2022 року № 2215-IX [17]. Так зване «вичищення від радянщини» має звісно ж суттєве ідеологічне значення, проте важливим є ще такий момент: указаним законом скасовано низку й міжнародних договорів, у яких однією зі сторін виступала Українська радянська соціалістична республіка. Це є важливим офіційним свідченням відсутності стійкого правового зв'язку сучасної незалежної, суверенної держави України з УРСР, значущою віхою на шляху становлення справді самостійної держави.

Російська агресія 2014 та 2022 років, з погляду сучасного права, є порушенням низки міжнародних норм, включно із принципами Статуту ООН. Масштаб і характер правопорушень, які вчиняються збройними силами Росії під час широкомасштабного військового вторгнення, є викликом не тільки для системи національного, а й міжнародного кримінального правосуддя. Внаслідок звернення понад 40 країн і на підставі заяви про ad hoc визнання юрисдикції, Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) розпочав безпрецедентне за кількісним залученням персоналу розслідування [18]. Проте МКС не має юрисдикції притягувати до відповідальності за вчинення злочину агресії громадян держав, які не є учасниками Римського статуту, але саме вчинення цього злочину з боку найвищого політичного та військового керівництва Росії варто розглядати як найголовнішу причину подальшого вчинення воєнних й інших міжнародних злочинів збройними силами Росії на території України щодо яких МКС усе ж має юрисдикцію. Отже, існує нагальна необхідність створення принципово нового міжнародного кримінального механізму притягнення до відповідальності за вчинення злочину агресії проти України, що дозволить швидко й ефективно притягнути визначене коло осіб до відповідальності за злочин агресії.

Аналіз українського визвольного руху через призму критичної теорії дозволяє побачити тяглість колоніального мислення від царської Росії через білогвардійців до сучасного неоімперіалізму РФ. Історичні джерела, як-от звернення Денікіна чи стаття Путіна, демонструють спадковість риторики заперечення української суб'єктності. Вони є не просто текстами, а дієвими інструментами колоніального насильства.

Так само й західна академічна практика домінування русистики та відсутності україністики тривалий час сприяла відтворенню імперського бачення Східної Європи. Сьогодні це потребує радикального перегляду, деколонізації освітніх програм і включення українського голосу у глобальний науковий дискурс.

Право та постколоніальна критична теорія поєднуються через аналіз того, як правові системи відтворюють і легітимізують колоніальні структури влади та нерівності.

Переосмислення цих дискурсів у світлі критичних студій відкриває нові можливості

для розуміння глибинних причин російсько-українського конфлікту й окреслює перспективи подальшої деколонізації гуманітарного знання в Україні й у світі. Висновки цієї статті можуть бути основою для ревізії академічної традиції, де досі присутні тіні імперії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Quijano A. Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology*. 2000. № 15(2). P. 215–232. https://doi.org/10.1177/0268580900015002005.

2. Новак А. Як поставала «імперія зла»? Досвід Центрально-Східної Європи / пер. з пол. М. Яковини. Київ : Дух і Літера, 2021. 352 с. (Серія «Іст. б-ка Пол. Ін-ту»).

3. Саїд Е. Орієнталізм / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.

4. Spivak G. C. Can the Subaltern Speak? In C. Nelson, & L. Grossberg (Eds.), Marxism and the Interpretation of Culture. Urbana/Chicago: University of Illinois Press, 1988.

5. Bhabha H. K. The Location of Culture. London : Routledge, 1994.

6. Mignolo W. D. The Idea of Latin America. Malden, MA : Blackwell, 2005. 198 p.

7. Лашко Є. Є., Васечко Л. О., Уманська А. О. Матеріали про політичні злочини часів гетьманщини як джерело інформації про рівень правової культури суспільства. Український конституціоналізм : історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за ред. В. Л. Скрипника. МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. Харків : Право, 2023 С. 31–63. URL: https://doi.org/10.31359/9789669985255.2.

8. Грицак Я. Й. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

9. Патриляк Іван. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960 рр.) : Монографія. Київ : ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 с. + 64 с. іл.

10. Мамонтов І. О. ОУН і УПА у правовому полі. Київ : Норма права, 2023. 272 с.

11. Мокрик Р. Бунт проти імперії : українські шістдесятники. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024, вид. 7-ме. 416 с.

12. Зінченко О. Як українці зруйнували імперію зла. Харків : Віват, 2024. 560 с. (Серія «Історія та політика»).

13. Обращение Деникина к населению Малороссии. Таганрог, 1919. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Обращение_Деникина_к_населению_Малороссии (дата звернення: 05.05.2025).

14. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Москва, 2021. URL: http://kremlin.ru/events/president/news/66182 (дата звернення: 05.05.2025).

15. Васечко Л. О., Лашко Є. Є. Історико-правові студії російської пропаганди на прикладі статті «Про історичну єдність росіян та українців». Scientific principles of knowledge development in the field of modern jurisprudence in the light of military aggression by the RF : collective monograph. Bratislava : Institute of professional development, 2022. P. 40–67.

16. Снайдер Т. Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка / пер. з англ. Г. Герасим. Львів : Човен, 2020. 392 с.

17. Про дерадянізацію законодавства України : Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20 (дата звернення: 05.05.2025).

18. Situation in Ukraine. International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine (дата звернення: 05.05.2025).

REFERENCES:

1. Quijano, A. (2000). Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *International Sociology*, *15*(2), 215–232. https://doi.org/10.1177/0268580900015002005.

2. Novak, A. (2021). Yak postavala «imperiia zla»? Dosvid Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [How did the «evil empire» rise? The experience of Central and Eastern Europe]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].

3. Saïd, E. (2001). Oriientalizm [Orientalism]. Kyiv: Solomiya Pavlychko's publishing house «Osnovy» [in Ukrainian].

4. Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), Marxism and the interpretation of culture. Urbana/Chicago: University of Illinois Press.

5. Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. London: Routledge.

6. Mignolo, W. D. (2005). The idea of Latin America. Malden, MA: Blackwell.

7. Lashko, Y., Vasechko, L., & Umanska, A. (2023). Materialy pro politychni zlochyny chasiv hetmanshchyny yak dzherelo informatsii pro riven pravovoi kultury suspilstva [Materials on political crimes of the Hetmanate as a source of information on the level of legal culture of society]. In Ukrainian Constitutionalism: History of Formation and Prospects for Development. Kharkiv: Pravo, 31–63. https://doi.org/10.31359/9789669985255.2.

8. Hrytsak, Y. (1996). Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. [Outline of the History of Ukraine: Formation of the Modern Ukrainian Nation in the XIX–XX]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

9. Patryliak, I. (2020). Vyzvolna borotba OUN y UPA (1939–1960 rr.) [The liberation fight of the OUN and UPA (1939–1960)]. Kyiv: PH ADEF-Ukraine [in Ukrainian].

10. Mamontov, I. (2023). OUN i UPA u pravovomu poli [OUN and UPA in the legal field]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

11. Mokryk, R. (2024). Bunt proty imperii: ukrainski shistdesiatnyky [Rebellion against Empire: Ukrainian Sixties]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].

12. Zinchenko, O. (2024). Yak ukraintsi zruinuvaly imperiiu zla [How Ukrainians destroyed the evil empire]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].

13. Denikin, A. (1919). Denikin's address to the population of Malorossiya. https://ru.wikisource.org/ wiki/Обращение_Деникина_к_населению_Малороссии [in Russian].

14. Putin, V. (2021). On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. http://kremlin.ru/events/president/news/66182 [in Ukrainian].

15. Vasechko, L, & Lashko, Y (2022). Istoryko-pravovi studii rosiiskoi propahandy na prykladi statti «Pro istorychnu yednist rosiian ta ukraintsiv» [Historical and legal studies of Russian propaganda on the example of the article «On the historical unity of Russians and Ukrainians»]. In Scientific principles of knowledge development in the field of modern jurisprudence in the light of military aggression by the RF. Bratislava: Institute of Professional Development, 40–67.

16. Snyder, T. (2020). Shliakh do nesvobody: Rosiia, Yevropa, Ameryka [The road to unfreedom: Russia, Europe, America]. Lviv: Choven [in Ukrainian].

17. Supreme Council of Ukraine. (2022). On the de-Sovietization of Ukrainian legislation: Law of Ukraine on April 21, 2022 2215-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20 [in Ukrainian].

18. International Criminal Court. (n.d.). Situation in Ukraine. Retrieved from https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine.

УДК 165.02:159.955
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/4

КОРДОНИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Пенько Віктор Львович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0001-9975-4755
Researcher ID: MGU-3108-2025

Стаття присвячена темі критичного мислення. В наш час ця тема є актуальною для всіх галузей знання, на академічному та практичному рівнях. Не меншою мірою це стосується правознавства. Правникам важливо бути обізнаними на питаннях особливостей мислення людини, аби мати теоретичну можливість уникати професійних та громадських помилок. Критичному мисленню присвячено сотні досліджень, значна частина яких має емпіричне значення. Є чимало публікацій які, безпосередньо або опосередковано, розкривають теоретичні особливості критичного мислення. Значною мірою автори публікацій акцентують свою увагу на позитивних результатах критичного мислення. Апологети критичного мислення наголошують на тому, що така форма мислення проявляється у здатності людини вийти за рамки усталених поглядів, побачити в усталених поглядах помилки та запропонувати інші, більш ефективні методи. Звісно йдеться, що за певного навчання, людину можна вивести на критичний рівень її мислення. Проте не до кінця з'ясованим залишається питання істинності, отриманих в результаті критичного підходу, результатів. В цьому сенсі цікавими є наукові праці американського філософа, історика науки Томаса Куна та німецького філософа й психолога Еріха Фромма. Ці науковці, досліджуючи особливості мислення людей приходять до висновку щодо наявності в кожному науковому товаристві, в кожній спільноті людей об'єктивних причин, які перешкоджають критичному мисленню. Щодо науки, Томас Кун говорить про таке гносеологічне явище, як парадигма. На його думку причиною виникнення парадигми є суспільна обумовленість мислення людей. Парадигма виникає та зберігається завдяки певному науковому товариству, групи людей, з однаковим способом мислення та однаковими поглядами на певну проблему. Парадигма визначає предмет, параметри та спосіб дослідження. Вона регулює відносини між науковцями, дає оцінку, хто з них правий, а хто ні. Еріх Фромм досліджує те саме явище, але на рівні масової свідомості. На основі висновків обох науковців можна підсумувати, що критичне мислення людини не є панацеєю від помилок. Будь-яке переосмислення дійсності проводять конкретні люди, які є членами певної спільноти, сповідують цінності цієї спільноти, свідомо чи несвідомо. Особи, які максимально орієнтовані на свою спільноту, ризикують повторювати старі помилки, або продукувати нові. Останнє говорить про певні обмеження критичного мислення.

Ключові слова: *критичне мислення, парадигма, спосіб мислення.*

Penko Victor. The boundaries of critical thinking

The article is devoted to the topic of critical thinking. Nowadays, this topic is relevant across all branches of knowledge, both at the academic and practical levels. This applies to jurisprudence to no small extent. It is important for lawyers to be aware of the peculiarities of human thinking in order to theoretically avoid professional and public mistakes. Hundreds of studies have been devoted to critical thinking, most of which have empirical significance. There are many publications that, directly or indirectly, explore the theoretical features of critical thinking. To a large extent, the authors of these publications focus their attention on the positive outcomes of critical thinking. Advocates of critical thinking emphasize that this form of thinking is manifested in a person's ability to go beyond established views, identify errors in conventional wisdom, and propose alternative, more effective approaches. Of course, it is also noted that, with proper training, a person can develop their thinking to a critical level. However, the question of the validity of the results obtained through a critical approach remains not fully clarified. In this regard, the scientific works of the American philosopher and historian of science Thomas Kuhn, as well as the German philosopher and psychologist Erich Fromm, are particularly interesting.

These scholars, in their research on the peculiarities of human thinking, conclude that there are objective reasons that hinder critical thinking within every scientific community and society at large. Regarding science, Thomas Kuhn discusses an epistemological phenomenon known as the paradigm. In his view, the emergence of a paradigm is rooted in the social conditioning of human thought. A paradigm arises and is sustained by a specific scientific community—a group of individuals who share a common way of thinking and similar views on a particular problem. The paradigm defines the subject, parameters, and methods of research. It also governs relationships among scientists, determining who is right and who is wrong. Erich Fromm explores the same phenomenon but at the level of mass consciousness. Based on the conclusions of both scholars, it can be argued that critical thinking is not a panacea for avoiding mistakes. Any reinterpretation of reality is carried out by individuals who are members of a specific community, adhere to its values, and are influenced by it, whether consciously or unconsciously. Individuals who are overly focused on their community risk repeating past mistakes or generating new ones. This highlights certain limitations of critical thinking.

Key words: *critical thinking, paradigm, way of thinking.*

Постановка проблеми. Станом на сьогоднішній день темі критичного мислення 115 років. Цю тему, яка від початку набула наукового значення, на переконання значної частини науковців, було започатковано Джоном Дьюї, який в своїй книзі 1910 року «Як ми мислимо» вперше порушив питання критичного мислення. Принагідно існують й інші думки щодо віку цієї теми. Деякі фахівці з історії філософії виводять її від давньогрецького філософа Сократа, обговорюючи його методи дискусії та навчання. Власне, за такого підходу можна говорити про критичне мислення й філософів Давньої Індії та Давнього Китаю. Так це чи ні – час покаже.

Сучасна бібліографія теми критичного мислення є доволі об'ємною. З детальним оглядом вітчизняних та зарубіжних робіт про критичне мислення можна, зокрема, ознайомитись в працях Кругляка М.І. [1], Терно С.О. [2], Конверського А.Є. [3], Мілян Р.С. [4], Надурака В.В. [5].

Слід зазначити, що тема критичного мислення опрацьовується не лише філософами, а й соціологами, психологами, педагогами: «… критичне мислення є міждисциплінарним проєктом, адже засвоєння цієї навички потребує використання інформації з різних галузей знань» [5, с. 129].

Загалом домінують дослідження в рамках практичного значення теми, порівняно з дослідженнями теорії критичного мислення. Попри домінування досліджень практичного значення, з огляду на те, що будь-яка практична рекомендація має теоретичне походження, актуальним є аналіз теорій критичного мислення, оскільки будь-яка теорія, в силу обмеженості свого походження, не захищає від помилок. Рятуючи справу в одній площині осмислення, усталена теорія може спричиняти пізнавальні проблеми в іншій площині.

Загалом це наводить на висновок, що тема критичного мислення є не менш цінною й у правознавстві, як галузі знань, зокрема пов'язаних з публічною діяльністю юристів. Правоохоронці, адвокати, судді, інші представники галузі права, так чи інакше, у своїх відносинах з різними представниками суспільства, безпосередньо або через документи, керуються не лише нормами чинного законодавства, а й власними, суміжними праву, знаннями. Йдеться про знання з аналізу будови письмового тексту, усної промови, заяви, свідчень і т.п. Не менш важливим є питання вибору критерію оцінювання та суспільно-культурна детермінованість юриста. Останнє є не менш важливим за знання чинних норм права, оскільки інформація про будову юридичного матеріалу, отримана в ефективний спосіб, забезпечує функціональність роботи з ним. Сам по собі закон не є гарантією успіху або поразки. Важливим є спосіб його застосування.

Іншими словами, актуальною є тема теоретичної досконалості напрацьованих за останні роки підходів, щодо критичного мислення. Це, зокрема, має відношення до діяльності правників, стосується не лише тих, хто практикує, а й студентів юридичних факультетів.

Виклад основного матеріалу. Для оцінювання теорій критичного мислення варто звернути увагу на причину виникнення цієї теми взагалі. Згадуючи Джона

Дьюї чи Сократа, чи навіть філософів Давнього Сходу, неможливо оминути той факт, що всі вони, з одного боку намагались донести людству своє розуміння Всесвіту, окремих його проявів, а з іншої – пояснити свій спосіб мислення, який, власне, привів їх до певних висновків. Цілком закономірно, оскільки певний спосіб мислення спирається на певні факти і приходить до певних висновків. Іншими словами, існує причинно-наслідковий зв'язок між способом мислення і його результатом, тобто висновком. Інакший висновок можна отримати лише застосувавши інакший спосіб добору фактів та аргументів (спосіб мислення). Очевидна річ, але через її недоступність, з когнітивних причин, значній частини людства, воно, людство, схильне тривалий час користуватись звичним, традиційним у виробництві, у суспільних відносинах, в політиці, науці, освіті, допоки не почне усвідомлювати невідповідність звичного новому.

Феномен цієї невідповідності ставав очевиднішим в міру історичного зростання швидкості темпів змін у виробничій та торгівельній сферах суспільного життя. Це не могло не зачепити освіту і науку. Індустріальна, постіндустріальна, а згодом інформаційна цивілізації вивели проблему мобільності мислення та прогнозування на перший план. «За умов інформаційної цивілізації вже не земельні угіддя чи величезні фабрики гарантують добробут і владу. Натомість світом керує той, хто володіє інформацією…» [3, с. 14]. Таким чином інформація, знання з прикладного стану перетворюються ще й на об'єкт пізнання. Те, що раніше було особливістю та привілеєм окремих осіб в релігії та науці, тепер становить об'єктивну необхідність для всіх, якщо не сказати, для кожного.

Вміння працювати з інформацією вкладається в поняття «критичне мислення» і, часто, густо, подається як панацея від будь-яких когнітивних помилок. «Критичне мислення – це мистецтво аналізу й оцінки мислення з наміром його покращити» [1, с. 7]; «… всі єдині в одному: критичне мислення – це свідомі зусилля з визначення того, які твердження вважати правильними, а які – ні» [2, с. 24]; «… критичне мислення визначається як вміння аналізувати процес мислення на предмет його відповідності критеріям раціональності» [5, с. 129]; «Ознаками критичного мислення, на думку багатьох науковців є вміння досліджувати реальні ситуації; висувати різні варіанти розв'язання поставлених завдань, порівнювати, оцінювати, виявляти недоліки і переваги кожного з них, вибираючи оптимальний; приймати самостійні рішення та прогнозувати їх наслідки» [4, с. 122].

Важко заперечити жодному з наведених тверджень, якщо протиставляти критичне мислення стихійному мисленню, або раціональне мислення – ірраціональному. Проте тут не все гладко, оскільки серед науковців немає узгодженості щодо практичності та відмінності раціонального в критичному мисленні та ірраціонального в критичному мисленні. Раціональне, ірраціональне є біполярними явищами. Перше не є другим й навпаки. Серединний варіант виключається, оскільки, в разі його застосування, з точки зору формальної логіки, розмиває зміст понять «раціональне» та «ірраціональне».

Іншими словами, суб'єкт мислення, об'єктом діяльності якого є певна інформація, є критичною стороною щодо цієї інформації, в разі усвідомлення ним необхідності оцінити інформацію на предмет її достовірності або відповідності істині. Ця діяльність є волевиявленням особи та будується на усвідомленій потребі та засвоєних нею методах аналізу об'єкту дослідження. Зрозумілим є й те, що раціональне та ірраціональне мислення є керованим. Проте, ірраціональний керунок спирається на життєвий досвід, який зберігається в надрах підсвідомості дослідника. Будь-який досвід в підсвідомому стані є сталим і не спроможним в короткий час змінити свій зміст. Натомість, раціональне мислення спирається на логічні знання, через що людина, без особливих зусиль, здатна оцінювати не лише об'єкт дослідження, а й сам метод дослідження певного об'єкту. Тому не дуже зрозумілим є твердження, що: «…мислення не вичерпується лише правилами логіки. Для ефективного мислення також потрібні адекватна робота відчуттів і пам'яті, вміння інтерпретувати емпіричні дані, орієнтуватись у морі інформації, відрізняти надійні джерела від ненадійних, розпізнавати психологічні маніпуляції, а на сучасному

етапі ще й реагувати на виклики, пов'язані з інформаційною епохою і поширенням онлайн-комунікації» [1, с. 10].

Наведене твердження стосується радше не поняття «критичне мислення», а «мислення» взагалі. До сказаного можна додати: «… вміння аналізувати власне мислення на предмет правильності не є чимось типово властивим людині. Натомість їй властиве автоматичне прагнення давати пояснення подіям, причому якість цього пояснення значення немає. … Критичне мислення можна описати як надбудову над звичайним мисленням, функція якого – контролювати, корегувати та спрямовувати його до стандартів раціональності. Оскільки ця надбудова не є чимось природним для людини, то вона має бути сформована. … для того, щоб мислити критично, не достатньо знати правила та помилки мислення. Потрібно вміти виявляти і долати ці помилки та формувати правильні думки, …» [5, с. 140, 141]. Отже йдеться, що критичне мислення є свого роду метамисленням.

Отже важливим питанням щодо теорій критичного мислення є питання «правдивості» чи «істинності» отриманих, завдяки критичному осмисленню інформації, результатів. Це безпосереднім чином стосується ефективності критичного мислення. Як зазначено вище, чи слід сприймати критичне мислення, як панацею, як неухильний шлях до істини, оскільки будь-який процес завершується певним результатом. З цього приводу можна навести дві дещо різні позиції. Перша подає критичне мислення, як спосіб досягнення бажаного суб'єкту результату: «… чим відрізняється підхід до вивчення мислення з точки зору логіки і з точки зору критичного мислення?… критичне мислення має більш прагматичний характер, воно націлене не стільки на логічну правильність, скільки на ефективність [1, с. 9, 10]. Друга – як шлях до об'єктивної істини: «…ядром критичного мислення є ретельне цілеспрямоване мислення … є правильне мислення. … ми вдаємось до ретельного аналізу свого мислення для того, щоб зробити його правильним, раціональним і, в результаті, отримати істинний висновок [5, с. 133].

Обидві позиції мають право на існування. Перша, як засіб перемоги, або принаймні не програшу, в приватній, можливо кулуарній дискусії, друга – претендує на здобуття об'єктивної істини, в наслідок чого особа, людство мають можливість посунутись уперед у пізнанні об'єктивної дійсності. Перевага правдивих, істинних знань в їх практичній ефективності. Цьому важко заперечувати, але загалом усі людські знання, зокрема наука формуються далеко не в лінійний спосіб. Про це знають філософи, історики науки й певна частина фахівців з конкретних наукових та технічних знань.

В розгорнутому вигляді цю проблему дослідив американський філософ та історик науки Томас Кун (*роки життя: 1922–1996*) в своїй книзі «Структура наукових революцій». В цій книзі автор не вживає поняття «критичне мислення», проте досліджена ним проблема має до нього безпосереднє відношення. Перефразовуючи й узагальнюючи висловлене Куном, можна сказати, що будь-яке знання є суспільно обумовленим та відповідним чином упорядковане, а тому існує не у вигляді окремих самостійних теорій і фактів, а, саме через цю упорядкованість – існує й функціонує лише в рамках певної парадигми. «Парадигма — це те, що об'єднує членів наукового співтовариства, і, навпаки, наукове співтовариство складається з людей, що визнають парадигму … наукове співтовариство складається з дослідників певної наукової спеціальності. … вони отримали … в процесі навчання вони засвоїли одну і ту саму навчальну літературу і винесли з неї одні і ті самі уроки» [6, с. 188, 189]. Тобто, можна сказати, що суспільне знання є системним явищем, відповідно, інформаційні утворення системи забезпечують часову сталість та узгодженість між окремими носіями певної форми знання. Останнє свідчить, що будь-яке знання в певний період свого існування неминуче набуває ознак догми. Оформлене парадигмою знання Кун називає «нормальною наукою» не тому, що симпатизує такому явищу, а розуміючи його об'єктивну природу. Так є, бо інакше не може бути. «Якби це було не так, то не могло б бути жодних спеціальних філософських проблем, що складають предмет аксіології або естетики» [6, с. 199].

Парадигма, якщо розібратись, в своєму сталому вигляді унеможливлює критичний підхід до «узаконених істин». «У річищі нормальної науки вчені не ставлять собі за мету створення нових теорій, до того ж вони звичайно нетерпимі і до створення таких теорій іншимі. Навпаки, дослідження в нормальній науці спрямоване на розробку тих явищ і теорій, існування яких парадигма заздалегідь припускає» [6, с. 37], зазначає автор «Структури наукових революцій». Тобто некритичність «догматів» є результатом прийняття членами спільноти цих «догматів», через те, що вони мабуть, де-факто, виправдовують та пояснюють сенс існування даної спільноти, а тому спільнота усвідомлено запобігає критиці на свою та «догматів» адресу. Ба більше: «…набуваючи парадигму, наукове співтовариство одержує принаймні критерій для вибору проблем, що в принципі можуть бути розв'язані, доки цю парадигму приймати без доказу. … Інші проблеми, … відкидаються як метафізичні, як такі, що належать до компетенції іншої дисципліни або іноді тільки тому, що вони занадто сумнівні, щоб витрачати на них час» [6, с. 50]. Це зауваження Томаса Куна можна екстраполювати на діяльність правоохоронних та судових органів в будь-якій країні. Стале суспільство, його правнича складова на науковому та практичному рівнях, закономірним чином, обирають відповідні собі теми, їх тлумачення, спосіб, рамки їх дослідження, ігноруючи при цьому інших членів суспільства, які намагаються вказати на актуальність інших правничих тем. Тому не дивно, що зміни в законодавстві завжди відбуваються під тиском, зокрема, економічних, соціальних проблем суспільства, а не внаслідок внутрішнього розвитку правового знання.

В цьому сенсі Кун звертається до теми можливості відмови від парадигми лише в революційний спосіб: «… перехід до нової парадигми є науковою революцією… Щоб розкрити, чому питання вибору парадигми ніколи не можна розв'язати винятково логікою і експериментом, треба зупинитися на природі відмінностей, що відділяють захисників традиційної парадигми від їхніх революційних наступників… парадигми дають вченим не тільки план діяльності, а й указують на деякі напрямки, істотні для реалізації плану. Освоюючи парадигму, вчений оволодіває відразу теорією, засобами і стандартами, що звичайно найтісніше переплітаються. Відтак, коли парадигма змінюється, звичайно відбуваються значні зміни в критеріях, які визначають правильність як вибору проблем, так і пропонованих розв'язань» [6, с. 105–123].

Отже, «живучість» парадигми не лише в суспільній природі знання, а й у когнітивних особливостях людини, фактично в способі мислення членів певної спільноти, у визнаній товариством системі цінностей. Томас Кун не заперечує можливості критичного мислення, проте дає зрозуміти, що метою критичного мислення, за наявності усталеної парадигми, є не стільки пошук істини, скільки доведення недосконалості даної парадигми. Останнє об'єктивним чином обмежує можливість наближення до об'єктивної істини. Рух до істини лежить через заперечення звичного. Проте ніщо не заважає суб'єктам критичного мислення використовувати в своїй роботі знання про парадигму та її можливості.

За інше джерело дослідження у співставленні критичного мислення з істиною може слугувати книга німецького психолога, філософа, психоаналітика Еріха Фромма (*роки життя: 1900–1980*) «Мати чи бути». Як й Кун, Фромм фактично не вживає поняття «критичне мислення», книга присвячена іншій глобальній проблемі, пов'язаній зі свідомістю людства. Це тема про співіснування людини і природи, а фактично боротьби людства з природою. «Можна з певністю стверджувати, що наша цивілізація почалася, коли людство заходилося активно контролювати природу… Ми наближалися до того, аби стати богами, верховними істотами, які здатні створити інший світ, використовуючи при цьому світ природи лиш як сировину для нового творення» [7, с. 13]. Така ситуація веде до жахливих екологічних та суспільно-культурних наслідків. Через усвідомлення науковцями проблеми активної ролі людини у нищенні природи і себе разом з природою, сформувалось два підходи до вирішення цієї проблеми. Відповідно одного з них – в міру технологічного

прогресу, сформується нова людина, яка розверне цивілізацію в прогресивному напрямку. Протилежний підхід спирається на переконання, що спочатку потрібно створити людину нового цивілізаційного типу, а вже вона вирішить всі глобальні проблеми. Однозначно, що це є вкрай полярні позиції, кожна з яких виключає одна одну, тому перед Фроммом повстає нагальна необхідність оцінити природу мислення людини в рамках чинної цивілізації з метою розібратись – можливо чи не можливо створити людину нового типу.

Томас Кун знаходить причини вад людського мислення в рамках наукового знання та наукової діяльності, у академічному пізнанні та висновках науковців щодо природи та суспільства. Еріх Фромм говорить фактично про те саме, що й Кун, але вже на рівні масової свідомості, розуміння пересічною людиною себе як окремого явища та в контексті свого суспільного оточення. Забігаючи наперед, слід відмітити, що Фромм, подібно Куну бачить головну причину некритичності, або спотвореної критичності в домінуванні суспільної думки над індивідуальною. Це домінування здійснюється не лише шляхом прямих заборон та обмежень з боку суспільства, а й через засоби суспільної культури, яка, в свою чергу, регулює суспільні відносини, стороною яких, відповідно, є кожний індивід. В цьому, на думку Фромма, криється головна причина людської недосконалості.

Отже, за Фроммом, існують люди, які мислять так, як вимагає від них суспільство та протилежний їм тип людей, які не ототожнюють себе зі своїм суспільством, хіба що дотримуються його загальних правил, мислення яких підпорядковане меті вживання в природну, а не соціальну дійсність. Іншими словами, людина, яка не усвідомлює в собі природної сутності, через абсолютне домінування відчуття соціальної приналежності, закономірно протиставляє себе природі й навпаки. Перший тип людей, за кваліфікацією Фромма, належить до культури «привласнення», іншій – до культури «буття». З приводу першого типу людей Фромм говорить: «… людина відчуває себе мов товар, а свою вартість … як мінову. … Людину найбільше хвилює не її життя і не її щастя, а те, наскільки вона придатна для продажу… [7, с. 159–160]; … ми стали гвинтиками бюрократичної машини і разом з нашими думками, відчуттями і вподобаннями є об’єктами маніпуляцій уряду і промисловців, а також засобів масової інформації, які їм підконтрольні;…» [7, с. 14]. Такі люди настільки переймаються освоєною ними соціальною роллю в даному соціумі, що назавжди забувають, хто вони є насправді. Зрештою, не вони ведуть свою соціальну роль, а навпаки, роль веде їх. Очевидним є те, що такі люди не мають і не можуть мати будь-якого відношення до критичного мислення, як процесу наближення до об’єктивної істини. Хіба що в рамках конкретного випадку маніпуляції іншими людьми.

Така оцінка людини культури «привласнення» дає відповідь іще на одне запитання – чи зважиться така людина, знаючи про вади свого мислення чи мислення свого оточення, його виправляти? Відповідь очевидна, радше ні, аніж так. Людина культури «привласнення» не здатна виокремити себе з цієї культури, попри певну штучність її походження. Змінити спосіб мислення на протилежне означає для цієї людини втратити своє звичне соціальне «Я», стати іншою людиною, розпочати інший спосіб життя, а на таке мало хто зважиться.

Щодо представників культури «буття» Фромм зазначає: «Щодо буття як способу існування,… це протилежність видимості, вона відсилає до справжньої природи, істинної реальності особи чи речі, на відміну від оманливої видимості… .» [7, с. 36]. Іншими словами, людьми культури «буття» є особи, які здатні відрізняти себе від соціуму свого перебування, а значить критично ставитись до дійсності, причиною якої є певний соціум. Вади у звичному може побачити лише відмінний від цього звичного.

Таким чином, на основі вище наведеного можна прийти до висновку: критичне мислення, попри свою пізнавальну цінність не є бездоганним за своїм результатом, оскільки будучи ймовірною здатністю реальної людини, залежить не лише від її інтелектуальної спроможності, а й значною мірою від її соціальних властивостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кругляк М. І. Критичне мислення. Матеріали ІІІ частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення». URL: https://criticalthinkerua.wordpress.com. Київ. 2021. 193 с.

2. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно : [посібник для вчителя]. Запоріжжя : Запорізький національний університет. 2011. 105 с.

3. Конверський А.Є. Критичне мислення. Підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. Київ. : Центр учбової літератури. 2020. 370 с.

4. Мілян Р.С. Порівняльний аналіз дефініцій «критичне мислення» та «логічне мислення». Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців:методологія, теорія, досвід, проблеми / Зб. наук. пр. Випуск 54 / редкол. Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 2019. 160 с. с. 121–125.

5. Надурак В.В Критичне мислення: поняття та практика. *Філософія освіти*. 2022. Том 28 № 2. с. 129–147.

6. Кун Томас. Структура наукових революцій. Переклад О. Васильєва, Київ. PORT-ROYAL. 2001. 228 с.

7. Фромм Еріх. Мати чи бути? : пер. з англ. / Еріх Фромм. Київ : Укр. Письменник. 2010. 222 с.

REFERENCES:

1. Krugliak, M. (2021). Krytychne myslenia. [Critical thinking]. Kyiv. 193 p. [in Ukrainian].

2. Terno, C. (2011). Teoria rozvytku krytychnogo myslenia (na prykladi navchania ictorii). [The theory of the development of critical thinking (on the example of learning history)]. Zaporizhzhia. 105 p. [in Ukrainian].

3. Konverskij, A. (2020). Krytychne myslenia. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchih navchalnyh zakladiv usih spetsialnostej [Critical thinking. Textbook for students of higher educational institutions of all specialties]. Kyiv. 370 p. [in Ukrainian].

4. Milian, R. (2019). Porivnialnyj analis definitsij «krytychne myslenia» ta «logichne myslenia». [Comparative analysis of the definitions of «critical thinking» and «logical thinking»]. Kyiv 160 p. [in Ukrainian].

5. Nadurak, V. (2022). Krytychne myslenia: poniatia ta praktyka [Critical thinking: concept and practice]. *Philosophy of Education*. 28 (2). p. 129–147 [in Ukrainian].

6. Kuhn Thomas. Struktura naukovyh revolutsij [The structure of scientific revolutions]. Kyiv. PORT-ROYAL. 2001. 226 p. [in Ukrainian].

7. Fromm Erich. Maty chi buty? [To have or to be?]. 2010. 222 p. [in Ukrainian].

УДК 34(062.13)(477.82)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/5

ВОЛИНСЬКИЙ СТАТУТ 1566 Р. ЯК ВЗІРЕЦЬ ПРОГРЕСИВНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

Яцишин Михайло Михайлович,
доктор юридичних наук, професор,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4502-9563
Researcher ID: E-1252-2019

Смолюк Артем Іванович,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальної педагогіки,
психології та методики початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

У статті аргументовано, що статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 – зводи законів Великого князівства Литовського, створені на основі місцевого литовського, білоруського, українського (руського) права та відповідної останньому судової практики. Джерелами Статутів також були положення «Руської Правди» , німецьких і польських судебників та певні норми римського права. Найпрогресивніші й найдосконаліші зводи законів XVI століття, (на відміну від судебників Європи та Московії, що узаконювали норми лише кримінального права), об'єднували воєдино основні положення державного, цивільного, сімейного, земельного, військового, кримінального, процесуального права і проголошували чинність уніфікованих правових норм на всій території держави – Великого князівства Литовського. Також це були перші в Європі цілком світські зводи законів, які не включали канонів церковного права та обстоювали, перш за все, особисті, майнові і політичні права князів і шляхти. Статути, разом із тим, були і кодексами станового суспільства, містили прогресивні правові й політичні ідеї: відповідальність судів перед законом, право особи на адвокатський захист, персональну відповідальність правопорушника (а не його родини), рівні права представників різних етносів, конфесій та соціальних станів, захист особистості та майнових прав жінок тощо. Акцентовано, що Другий Литовський статут в історико-правовій науці називають часто «Волинським», оскільки важливу та особливу роль при його укладанні відіграла саме волинська шляхта, яка в даному правовому документі збільшила та закріпила свої права і привілеї. Статут 1566 р. на високому рівні кодифікаційної техніки завершив розвиток Великого князівства Литовського як держави, де панувало право, підтвердивши цикл реформ, що передували оголошенню самого Статуту. Зроблено висновок, що серед іншого Статут 1566 року (Волинський статут) чітко визначив основні повноваження верховного правителя держави великого князя і фактично здійснив адміністративну реформу у Великому Королівстві Литовському, передбачав виокремлення судової гілки влади через функціонування повітових судів (земських судів, гродських судів, підкоморських судів), урівняв у правах князів-магнатів і шляхту, утвердив ідею станової шляхетської держави, уніфікував розрізнену правову термінологію та надавав абсолютний пріоритет писаному праву.

Ключові слова: *Статути Великого князівства Литовського, Другий Литовський статут, Волинський статут, Статут 1529 року, Статут 1566 року.*

Yatsyshyn Mykhailo, Smoliuk Artem. The Volyn Statute of 1566 as a model of the progressive European legal tradition

It is noted that the statutes of the Grand Duchy of Lithuania of 1529, 1566, 1588 are the codes of laws of the Grand Duchy of Lithuania, created on the basis of local Lithuanian, Belarusian, Ukrainian (Russian) law and court practice corresponding to the latter. The sources of the Statutes were also the provisions of «Ruska Pravda», German and Polish judges and certain

norms of Roman law. The most progressive and perfect codes of law of the 16th century, in contrast to the judges of Europe and Russia (which legitimized the norms of criminal law only), united together the main provisions of state, civil, family, land, military, criminal, procedural law and declared the validity of unified legal norms on the entire territory of the state – the Grand Duchy of Lithuania.

These were also the first completely secular codes of law in Europe, which did not include the canons of church law and defended, first of all, the personal, property and political rights of princes and nobility. political ideas: the responsibility of courts before the law, the right of a person to legal protection, the personal responsibility of the offender (and not his family), equal rights of representatives of different ethnic groups, confessions and social statuses, protection of the personality and property rights of women, etc.

It is emphasized that the second Lithuanian charter is often called «Volyn» in historical and legal science, since the Volyn nobility, who increased and consolidated their rights and privileges, played an important and special role in its conclusion. The Statute of 1566 at a high level of codification technology completed the development of the Grand Duchy of Lithuania as a legal state, confirming the cycle of reforms that preceded the announcement of the Statute itself.

It was concluded that, among other things, the Statute of 1566 clearly defined the main powers of the supreme ruler of the state of the Grand Duke and actually carried out an administrative reform in the Great Kingdom of Lithuania, provided for the separation of the judicial branch of power through the functioning of county courts (zemsky courts, city courts, subchamber courts), equalized in the rights of princes-magnates and nobility, approved the idea of a state noble state, unified different legal terminology and gave absolute priority to written law.

Key words: *Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, Second Lithuanian Statute, Volyn Statute, Statute 1529, Statute 1566.*

В процесі вивчення бази українського руського законодавства, особливої уваги потребує дослідження джерел права на всіх етапах державотворення та подальшої правотворчої діяльності, яка відбувалася на теренах України. Періодом реформування правової системи є розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського з другої половини XV ст. Історичним зразком поєднання європейської та давньоруської систем права був Литовський Статут, який відомий в трьох редакціях, усі три Статути знаходились у безпосередньому зв'язку один з одним.

Статути Великого князівства Литовського – основний кодекс права Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтійського. Видавався в трьох основних редакціях 1529, 1566 і 1588 років, які відомі як Литовські статути. Джерелами Литовського статуту були звичаєве литовське, білоруське, українське право, відповідна місцева судова практика, «Руська правда», польські судебники та кодекси інших держав. Окрім того, Статути Великого князівства Литовського увібрали у себе основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального й процесуального права князівства, норми римського, руського, польського та німецького кодифікованого звичаєвого права, а його положення були чинними на землях Литви й України аж до середини XIX століття.

Литовський статут 1529 р. був фактично першим кодифікованим збірником положень та законів, що діяли на землях Речі Посполитої. Прогресивність даного продукту законотворення полягала в застосуванні систематизації законів в єдиному документі, що фактично являвся кодексом, в котрому поєднувалися існуючі на той час галузі права. Згідно з припущенням Н. А. Максименка, Старий Литовський статут ввібрав в собі основні правові норми попереднього законодавства, юрисдикція котрого поширювалася на всі Руські та Литовські землі [1].

Хоча в Статуті 1529 року і передбачалося збереження привілеїв і пільг в галузі кримінального права для панівних верств населення, проте його норми проголошували загальний правопорядок, що, безумовно, було значним кроком для розвитку тогочасного права. Так, в статті сьомій розділу першого проголошувався принцип відповідальності тільки за свою провину, принцип призначення покарання тільки особам, вина яких встановлена в судовому порядку. Подібні прогресивні принципи містяться і в нормах наступних артику-

лів. Це означає, що вони стали базовими принципами кримінального права XVI ст.

Законодавець у Статуті 1529 р. вмістив нові для кримінального права принципи і продовжив розвивати попередні, зокрема, на законодавчому рівні була проголошена рівність всіх вільних людей перед законом, притягнення до відповідальності тільки в судовому порядку та індивідуалізація покарання [1].

Статут 1529 року містив ряд прогресивних норм, у яких знайшли своє відображення ідеї гуманізму. Так, у статті 7 розділу I проголошувалось, що ніхто не повинен нести покарання за чужу провину, а кримінальні покарання слід виносити тільки тим особам, винність яких встановлено судом. У статті 27 розділу VII встановлювались терміни давності кримінального переслідування: за найбільш тяжкі злочини – 10 років; за менш тяжкі злочини – 3 роки. У статті 7 розділу VII була проведена спроба обмежити джерела кріпацтва («холопства»). Вільна людина за скоєння злочину не повинна була потрапити у довічне закріпачення [1].

У Першому Литовському Статуті були також передбачені окремі принципи здійснення судочинства. Так, наприклад, проголошувалось правило, за котрим суб'єкти права та учасники судових процесів більше не мали поділу за майновим статусом і повинні бути судимі тільки за положеннями, викладеними у Статуті. Перший Статут передбачав принцип гласності здійснення судочинства, формальної рівності сторін у процесі, право обвинуваченого на захист за участю адвоката.

Однак, на противагу зазначеним прогресивним нормам також гарантувалось право збереження привілегій та пільг знаті. На практиці це призводило до цілковитого нехтування правами переважної більшості населення та концентрації всієї повноти прав у руках заможних верств. Фактично за ними закріплювалась необмежена та постійна влада над селянами. Залежне становище останніх було відображено у нормі про фактично повну безправність селянина та прирівняння його до власності магната чи шляхтича без збереження за ним особистих прав. Так, зокрема за вбивство селянина, винний повинен був заплатити лише «головщину» (певну суму грошей) його власнику, яка повинна була покрити збитки, завдані пану [1]. Проте, навіть формальне проголошення рівності прав населення незалежно від майнового та соціального статусу у зазначений період вже було прогресивним та демонструвало високий розвиток правової думки.

Положення Першого Статуту також передбачали можливість залучення до судового процесу адвоката. Ним міг бути тільки шляхтич, уродженець Великого князівства Литовського, який мав нерухоме майно (тобто був «осілим») та мав дозвіл суду на заняття адвокатською практикою, а також характеризувався пристойною поведінкою. Обов'язковою умовою для заняття адвокатською діяльністю було знання не лише загальних законів, котрі діяли у державі, але й знання місцевого права. Окрім участі адвоката, для захисту прав сторони дозволялось процесуальне правонаступництво, тобто передача прав та обов'язків від однієї особи до іншої [1].

Статут 1529 року встановлював та регламентував судово-процесуальне право. Суд був основним органом охорони правопорядку. Його діяльність була направлена на обмеження свавілля окремих підданих та підвищення авторитету права. Суд у той час знаходився у центрі суспільного життя шляхти. Вся судова система Великого князівства Литовського за Статутом 1529 року будувалась за родовим принципом з урахуванням соціального стану. Найвищим судом у державі був великокняжий суд. До його складу входили великий князь з панами-радниками. В певних випадках верховний суд чинили самі пани-радники, за дорученням Великого князя Литовського. До юрисдикції великокняжого суду входили справи феодалів і дуже рідко справи простолюдинів. Судові функції на місцях виконували посадові особи місцевого управління, а саме, воєводи, старости, державці [1].

Перелічені категорії державослужбовців здійснювали судочинство самостійно або ж могли делегувати функції своїм намісникам, призначеним з кола місцевої шляхти. Такі суди розглядали судові питання стосовно шляхти, адже суд над залежними особами здійснювався панами. Окремі справи відносно простих людей

розглядались копними судами. Міщани судились у війтівсько-копних судах.

Статутом 1529 р. передбачалася чітка та структурована система покарань. Як зазначає Г. Демченко, за Першим Литовським Статутом покарання представляло здебільшого засіб компенсації шкоди, завданої потерпілому. Лише в певних випадках воно було спрямоване як вплив на волю та світогляд злочинця, а мета залякування практично не переслідувалася [2]. У зв'язку з цим, основною формою стали саме майнові покарання, які були першочергово спрямовані на компенсацію збитків завданих потерпілому, також враховувалась потреба компенсації для громадськості у вигляді спеціалізованих штрафів на користь влади.

Соціально-економічні зміни, що відбувалися в середині XVI ст., спричинили необхідність внесення змін до законодавства, адже змінювалося економічне й політичне значення шляхетського стану для держави, оскільки в цей період саме шляхта являла собою головну опору державності.

З огляду на це, I литовський статут був, безперечно, підсумком певної боротьби між магнатами та шляхтою й фіксував ту сукупність прав і привілеїв, які здобула собі шляхетська верства. Серед іншого, шляхту не можна було карати без судового публічного процесу; питання землеволодіння як основа могутності та економічного благополуччя шляхти в даний період було доволі якісно закріплено правовими нормами Статуту. Зокрема, було визначено право набувальної давності на землю, встановлені обов'язки землеволодільця перед державою, були прописані правила застави землеволодінь, також нормувався ринок землі [3].

Варто зазначити, що темою Литовських статутів займалося чимало дослідників, що розглядали Литовський статут з юридичної точки зору, серед яких варто відзначити М. Ф. Владимирського-Буданова, Д. П. Пащука, Ф. Д. Гончаренка, В. С. Кульчицького, М. К. Любавського, Ф. І. Леонтовича, П. П. Музиченка, А. П. Ткача, Б. Й. Тищика, І. Я. Терлюка, І. Б. Усенка, М. Н. Ясинського, Ю. С. Шемшученка та інших [3].

Таким чином, Перший Литовський статут послужив міцною основою для розвитку наступного законодавства та був головним джерелом при підготовці Литовського статуту 1566 р. Для розроблення проєкту Другого Литовського (в історико-правовій науці його називають часто «Волинським» з огляду на особливу роль волинської шляхти при його укладанні) статуту було створено комісію з 10 осіб (5 католиків і 5 православних). Статут затверджено сеймом 1564 року, але він набув чинності лише 1566 р. У новій редакції так званого «Волинського» статуту 1566 року знайшов відображення процес збільшення шляхетських прав і привілеїв, а також бажання шляхти закріпити ці права у кодексі. Статут мав вже 14 розділів і 366 артикулів. Система й розподіл лишилися ті самі, але значно розширено розділ про шляхетські права й карні злочини. Особливу увагу привертає судовий розділ [4].

Серед іншого, Волинський статут здійснив адміністративно-політичну реформу держави (поділ на повіти), а також розширив привілеї рядової шляхти. До сейму введено, поруч з вищою палатою (пани-рада), представників рядової шляхти – повітових послів. Цей кодекс є юридичним оформленням панівної ролі шляхти в державі й подальшого обмеження прав селянства (в містах було чинним т. зв. магдебурзьке право). Як Віленський привілей 1563 року, так і друга редакція Статуту були досягненням насамперед протестантської шляхти і магнатів, які брали дієву участь у створенні обох документів.

Статут 1566 р. на високому рівні кодифікаційної техніки завершив розвиток Великого князівства Литовського як правової держави, підтвердивши цикл реформ, що передували оголошенню самого Статуту. Відкриває цю низку актів королівський привілей 1563 р. про скасування обмежень православних порівняно з католиками (це мало, як уже зазначалося, радше моральне, ніж юридичне значення). Наступний крок – це Більський привілей 1564 р., за яким і для магнатів, і для шляхти запроваджувалися спільні виборні шляхетські суди за зразком земського судочинства в Польщі.

Розвиваючи початі реформи, Віленський привілей 1565 р. проголосив створення регулярних повітових сеймиків та вальних сеймів із правом шляхти «на

містцях гловнійших повітом… зьєждчатися, радити, обмовляти й обмишляти». Утворення земських судів і повітових сеймиків вимагало уточнення адміністративно-територіального поділу держави, що тоді ж було проведене й зафіксоване у так званому «Списаны повітов Великого князства Литовского й врадников в них» [5].

Згідно з новим адміністративним поділом, на теренах майбутньої України встановлено такі адміністративні одиниці-воєводства: Київське – з двома судовими (Київським і Мозирським) і двома несудовими (Житомирським і Овруцьким) повітами; Волинське – з Луцьким, Володимирським і Крем'янецьким судовими повітами; Брацлавське – з одним судовим повітом (Брацлавським) і одним несудовим (Вінницьким), а також Підляське та Берестейське (з Пінськом). Цей поділ, що з незначними змінами проіснував до кінця XVIII ст., безпосередньо торкався й політичних прав шляхти, бо лише володіння «осілістю», тобто маєтком, у конкретному повіті служило підставою для участі в місцевих сеймиках і надавало право голосу в земських самоврядних органах.

У такий спосіб Другий Литовський Статут 1566 р. радикально зреформував усю систему органів влади й управління, остаточно утвердивши ідею самоврядної та шляхетської держави, зближеної в типі основних політичних структур із Польським королівством. Окрім того, Другий Статут продемонстрував високий рівень системної правничої думки.

Окрім судів державних та статутових, серед українського й білоруського населення утворювався народний (громадський) суд, відомий під назвою «копи». Копний суд стояв у тісному зв'язку зі старим вічевим зібранням. Населення певної території складало певного роду союз для охорони себе від злочинних елементів і боротьби з ними. Коли хтось помічав злочин або сам ставав його жертвою, то скликав «копу», тобто віче всіх правоспроможних осіб своєї округи, які мусили з'являтися самі або присилати заступників, щоб учинити слідство й суд. Звичайно, перші копні збори, що мали завдання провести слідство по гарячому сліду, складались з ближчих сусідів і носили назву «гарячої копи». Потім вже сходилась велика копа, де збиралися всі члени округу в урочистій обстановці, дотримуючись певних обрядів і формальностей відбувався судовий процес та виносився присуд (на словах або письмово) [6].

До компетенцій копного суду належали майже усі карні й цивільні справи, які могли виникнути серед населення. До копного суду могли звертатися всі стани суспільства. Копний суд передавав справу до вищої інстанції – до суду громадського, туди ж можна було й апелювати на його вироки. Більшість дослідників відносить початок копного права до часів «Руської правди», тобто до XI–XII століть, і взагалі підкреслює тісний внутрішній зв'язок між копкими судами й громадськими вічевими судами старої Русі [8].

Варто наголосити, що у результаті реформи, передбаченої Другим Литовським статутом, судова реформа на українських теренах зазнала серйозних змін. Так, у період існування Волинського воєводства державні суди були представлені гродськими, земськими та підкоморськими судами, а також Капутровим судом та Луцьким трибуналом.

Практика застосування Литовських статутів на українських землях у XIV–XIX ст. засвідчила, що місцеві феодали часто використовували заставу як форму тимчасового володіння людьми. Феодальна залежні селяни, які перебували під заставою, називалися «заставними». Третій Литовський статут 1588 р. визначив порядок оцінки людей і передання їх у володіння іншим особам унаслідок стягнень із поміщика за борговими зобов'язаннями. Кожен Литовський статут містив окремий розділ про застави: у Першому Литовському статуті це був десятий розділ, а в Другому та Третьому – сьомий.

Для регулювання заставно зобов'язальних правовідносин у Литовських статутах вживали спеціальні юридичні терміни: «застава», «заставить», «закупать», «речь заставная», «имение закупленное». Особа, яка віддавала своє майно під заставу, тобто заставодавець, іменувався у Литовських статутах – «хто речь заставную заставиль», а заставодержатель – «хто маючи оть кого заставе имение». Заставодавець мав бути власником майна, переданого в заставу. Вдова, що

отримувала маєток як «віно», також мала право здати його під заставу. Заставодержатель мав право вчинити субзаставу, тобто заставити заставлене йому майно іншій особі. За загальним правилом, у ролі за ставодержателів виступали шляхтичі, однак, крім них, цю функцію могли виконувати інші люди – купці, міщани християнської віри, а також євреї. У ст. 7 сьомого розділу Третього Литовського статуту зазначалося: «Теж купці, міщани і євреї зі шляхти реєстрами боргів ніяких вимагати не повинні, і не зможуть, крім як за записами певними...» [9, с. 261].

Застава – вид забезпечення зобов'язання – набувала чинності через укладання договору позики. Застава, згідно з правовими нормами Литовських статутів була умовою договору позики, а не самостійною цивільно-правовою угодою. Литовські статути вимагали письмової форми запису про заставу, який занотовувався в судові книги. Цей практичний захід забезпечував чіткий порядок вирішення судом спорів, що могли виникнути на підставі заставних відносин.

Рухомі речі могли передаватися під заставу без письмового засвідчення посадових осіб. Натомість запис про заставу нерухомого майна мав містити підписи та печатки заставодавця і трьох або чотирьох свідків. Записи про заставу занотовували в судові книги земських судів. Між сесіями земського суду судові книги буди закриті, тому дозволялося в міжсесійний період за необхідності вносити записи про заставу в книги градських судів, а потім, на черговій сесії земського суду, цей запис занотовували також у його судові книги [10, с. 120].

Законодавство Великого князівства Литовського, а відтак Речі Посполитої, передбачало, що заставодержатель, упродовж дії застави, мав право користуватися заставленим маєтком, а отже, отримував з нього прибутки. Він також мав право поліпшити його стан, а після припинення застави заставодавець повинен був повернути йому витрачені на це кошти. За погіршення стану заставленого майна заставодержатель не відповідав, якщо це відбувалося не з його вини. Початком користування заставодержателя заставленим майном вважався час проведення процедури вводу у володіння. Заставодержатель також мав право передати свої права третій особі без згоди заставодавця. Тобто заставодавець мав право провести цесію – цивільно-правову дію, рецептовану в Литовських статутах з римського приватного права. Передбачалися випадки, коли застава могла бути припинена: виконання основного боргового зобов'язання за договором, про яке передбачалась застава як його забезпечення; завершення строку, на який її було укладено. Смерть учасників застави не мала наслідком припинення цього виду забезпечення виконання зобов'язань.

Факт створення і функціонування Луцького трибуналу, який виступав найвищою апеляційною інстанцією для гродських, земських, підкоморських судів, а також позовів шляхти свідчить про факт збереження значної долі самостійності та обособленості місцевої громади, яка не піддавалась полонізації після Люблінської унії 1569 року. Юрисдикція цієї апеляційної інстанції поширювалась на Волинське, Брацлавське, Київське воєводства і в своїй судовій діяльності використовувала не польські закони, а Литовські статути, в першу чергу Волинський 1566 року та Новий Литовський Статут 1588 року. В короткий історичний період Луцький трибунал мав повну незалежність у внутрішніх справах, користуючись автономією в галузі діючого законодавства і функціонування суду, вносячи навіть зміни в Литовські Статути [7].

Важливим є також факт ведення судового діловодства староруською мовою, що підтверджує вище викладену тезу про автономію правової системи українських воєводств у складі Речі Посполитої після Люблінської унії. Проте, як стверджує А. О. Гурбик, на практиці Луцький трибунал був реальною апеляційною інстанцією переважно для волинських судів (Луцького, Кременецького і Володимирського повітів) і не набув значного авторитету у шляхти інших українських воєводств [8]. Більшість української шляхти і духівництво не підтримало ідею власного трибуналу. Про це свідчить і представництво у складі Луцького трибуналу.

Луцький трибунал першочергово повинен був засідати у кількості 33 суддів-депутатів. Розподіл представників суддів по

воєводствах, які підпадали під його юрисдикцію, був нерівномірний. Найбільша кількість суддів-депутатів представило Волинське воєводство, яке делегувало 25 осіб, натомість Брацлавське і Київське воєводство делегувало лише по 4 представники. Термін повноважень Луцького Трибуналу визнавався протягом одного року. Однак, на практиці в такому складі Луцький Трибунал не збирався жодного разу. Більшість дослідників сходяться на тому, що його компетенція поширювалась лише на три повіти Волинського воєводства, зокрема Луцький, Волинський і Кременецький. Проте, на жаль, в силу різних причин діяльність Луцького Трибуналу була недовгою та не залишила помітного сліду в історії судоустрою та судочинства [7].

Гродські суди здебільшого розглядали кримінальні справи, земські – цивільні та виконували посвідчувальну функцію, у юрисдикції підкоморських судів перебували справи, які врегульовували земельні конфлікти. Каптуровий суд Волинського воєводства діяв у період безкоролів'я і тимчасово перебирав повноваження судів, що за традицією формувалися королем, а отже, не могли діяти за його відсутності. Характерною особливістю всіх зазначених вище судів було те, що вони формувалися шляхтою для шляхти, а отже були спрямовані на врегулювання конфліктів між представниками цієї верстви населення. Проте утворення розгалуженої системи судів, розширення їхньої компетенції та зміна підходів до формування кадрів було, беззаперечно, позитивним фактом та заклало основи незалежності та самоврядності судової системи [11].

Загалом Статути 1529, 1566, 1588 стали підсумком кодифікаційних законотворчих процесів/ініціатив, які об'єднали в єдиній державі всі землі, у тому числі й українські (до Люблінської унії 1569), Великого Королівства Литовського, юридично закріпили основи суспільного і державного ладу, а також правове становище станів і соціальних груп. Статути були укладені руською мовою (частина дослідників називає мову Статутів староукраїнською мовою або старобілоруською мовою). Перші два з них не публікувалися і поширювалися в рукописах, а Третій Статут було видрукувано під наглядом канцлера Великого Королівства Литовського Л. Сапіги друкарнею Мамоничів у Вільнюсі в листопаді 1588. Впродовж наступних дванадцяти років вийшло ще два наклади Статуту з тією ж датою (1588) [12].

З кінця XVI – початку XVII століття на українських землях Другий і Третій Статути застосовувалися паралельно досить тривалий період часу, а згодом перевагу мав лише Статут 1588 р. У подальшому в судово-правовій практиці застосовувався як опублікований Статут 1588, так і подальші переклади-редакції цього Статуту польською мовою – 1614, 1619 (під цією датою тим же видавцем Л. Мамоничем було зроблено кілька накладів у різні роки), 1648 (Варшавська королівська друкарня). Наступні польськомовні видання Третього Статуту (1693, 1744, 1786) побачили світ у Віленській академічній друкарні, а наклад 1819 р. – у віленській друкарні А. Марциновського [13].

Литовські статути були ознакою прогресивної європейської правової традиції, і на них посилалися як на прецедент у польських і лівонських судах. Крім того, вони мали значний вплив на кодифікацію російського правового кодексу «Соборне уложення» 1649 року. Після утворення союзу з Польщею, що включав як династичну унію (1385–1569), так і конфедеративну Річ Посполиту (1569–1795), Литовські статути стали найбільшим вираженням незалежності Великого князівства Литовського.

Таким чином, можемо резюмувати, що Литовський статут протягом кількох століть був основним збірником права в Україні, зокрема, з XVI ст. до 40-х років XIX ст., навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі, був головним джерелом українського права в Гетьманській Україні, а також став джерелом російського «Соборного уложення» (1649 р.), «Прав, за якими судиться малоросійський народ») та приватних українських кодифікаційних проєктів. На території Київської, Подільської та Волинської губерній чинність Литовського статуту було припинено сенатським указом від 25 червня 1840 р. У Лівобережній Україні 4 березня 1843 р. його було замінено Зводом законів Російської імперії, а деякі законоположення Литовського статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яцишин М. Нововведення в загальних положеннях кримінального права та майнових покараннях за Першим Литовським Статутом 1529 р. *Історико-правовий часопис: науковий журнал* / упоряд. О. Крикунов. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. №2(14). С. 3–6.

2. Демченко Г. Наказаніе по Литовському Статуту въ его трехъ редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета св. Владиміра, 1894. 276 с.

3. Яцишин М. Врегулювання володільницьких прав на землю за першим Литовським статутом. *Ювілейний збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100-річчя від дня народження* / за ред. д. ю. н., проф. І. Й. Бойка. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. С. 136–141.

4. Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року. URL: https://web.archive.org/web/20080613183638/http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm

5. Литовські Статути (Перша і Друга редакції). *Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття* : навч. посібник з історії держави і права України. Львів, 2003. С. 122–138.

6. Статути Великого князівства Литовського. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П-С. 736 с.

7. Яцишин М. Діяльність Луцького Трибуналу (1578–1589*). Історико-правовий часопис:* науковий журнал / упоряд. О. Крикунов. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. №2 (6). С. 21–24.

8. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588. *Енциклопедія історії України :* у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил-С. С. 834.

9. Жук В. В. Литовскне Статуть как памятники украинского законодательства. Становлення правової держави в Україні: Проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. 2001. Вип. 4. 245 с.

10. Майкут Х. В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського Х. В. Майкут Актуальні проблеми держави і права : Збірник наукових праць. Вип. 49. Одеса: Юридична література, 2009. 536 с.

11. Волинський статут. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004.

12. Кириличні списки Другого Литовського Статуту: палеографія, хронологія, кодикологія / А.-В. Паядайте-Васіляускєне; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2004. 176 с.

13. Атаманова Н. В. Литовські статути як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2014. Вип. 10-1(1). С. 22–24.

REFERENCES:

1. Yatsyshyn, M. (2019). Novovvedennya v zahal′nykh polozhennyakh kryminal′noho prava ta maynovykh pokarannyakh za Pershym Lytovs′kym Statutom 1529 r. [Innovations in the general provisions of criminal law and property penalties according to the First Lithuanian Statute of 1529]. *Historical and legal journal*: scientific journal / edit. O. Krikunov. Lutsk: Eastern Europe. national University named after Lesi Ukrainka, №2(14). C. 3–6. [in Ukrainian].

2. Demchenko, G. (1894). Nakazanie po Lytovs′komu Statutu v eho trekh redaktsiyakh (1529, 1566 y 1588 hh.) [Punishment according to the Lithuanian Statute in its three editions (1529, 1566 and 1588)]. Kyiv: Typography of the Imperial University of St. Vladimir, 276 p. [in Ukrainian].

3. Yatsyshyn, M. (2019). Vrehulyuvannya volodil′nyts′kykh prav na zemlyu za pershym Lytovs′kym statutom. [Settlement of ownership rights to land according to the first Lithuanian charter]. Jubilee collection of scientific papers in honor of Professor Volodymyr Semenovych

Kulchytsky on the occasion of the 100th anniversary of his birth / edited by D. Yu. n., prof. I. Y. Boyka. Lviv: LNU named after Ivan FrankoP. 136–141 [in Ukrainian].

4. Druhyy (Volyns′kyy) Statut Velykoho knyazivstva Lytovs′koho 1566 roku. [Second (Volyn) Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566]. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20080613183638/http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm. [in Ukrainian].

5. Lytovs′ki Statuty (Persha i Druha redaktsiyi). [Lithuanian Statutes (First and Second editions)]. (2003). *History of Ukrainian law from the earliest times to the 18th century: teaching. a guide to the history of the state and law of Ukraine*. Lviv, P. 122–138 [in Ukrainian].

6. Statuty Velykoho knyazivstva Lytovs′koho. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]. (2003). *Legal encyclopedia:* [in 6 volumes] / ed. col.: Yu. S. Shemshuchenko (rep. editor) [etc.]. K.: Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhana, T. 5: P-S. 736 p. [in Ukrainian].

7. Yatsyshyn, M. (2015). Diyal′nist′ Luts′koho Trybunalu (1578-1589) [Activities of the Lutsk Tribunal (1578–1589)]. *Historical and legal journal:* scientific journal / edit. O. Krikunov. Lutsk: Eastern Europe. national University named after Lesi Ukrainka, No. 2 (6). P. 21–24 [in Ukrainian].

8. Gurbyk, A. O. (2012). Statuty Velykoho knyazivstva Lytovs′koho 1529, 1566, 1588. [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania 1529, 1566, 1588]. *Encyclopedia of the history of Ukraine:* in 10 volumes / edited by: V. A. Smoliy (head) and others.; Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine. K.: Naukova dumka, T. 9: Pril-S. P. 834 [in Ukrainian].

9. Zhuk, V.V. (2001). Lithuanian Statute as monuments of Ukrainian legislation V.V. Zhuk Formation of the rule of law in Ukraine: Problems and Ways to Improve Legal Regulation. Issue 4. 245 p.

10. Maikut, Kh. V. (2009). Institute of securing obligations on Ukrainian lands under the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania Kh. V. Maikut Actual problems of state and law: Collection of scientific papers. Issue 49. Odesa: Legal Literature, 536 c.

11. Volyns′kyy statut. [Volyn statute]. *Legal encyclopedia*: [in 6 volumes] / ed. col.: Yu. S. Shemshuchenko (rep. editor) [etc.]. K.: Ukrainian encyclopedia named after M. P. Bazhana, 1998-2004 [in Ukrainian].

12. Kyrylychni spysky Druhoho Lytovs′koho Statutu: paleohrafiya, khronolohiya, kodykolohiya [Cyrillic lists of the Second Lithuanian Statute: paleography, chronology, codicology] / A.-V. Payadaite-Vasilyauskiene; Lviv. national University named after I. Franko. L., (2004). 176 c. [in Ukrainian].

13. Atamanova, N. V. (2014). Lytovs′ki statuty yak istorychni pam″yatky u systemi vitchyznyanykh dzherel prava. [Lithuanian statutes as historical monuments in the system of domestic sources of law]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. Issue 10-1(1). P. 22–24. [in Ukrainian].

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/6

ІНСТИТУТ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Богослов Андрій Валерійович,
аспірант
Класичного приватного університету
ORCID ID: 0009-0004-9526-7628

Стаття присвячена інституту касаційного провадження у справах про адміністративні правопорушення. На сьогоднішній день у чинному адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві відсутня стадія касаційного перегляду справ про адміністративні правопорушення. Однак впровадження такої стадії у діюче законодавство про адміністративні правопорушення на сучасному етапі розвитку суспільних правовідносин, на нашу думку, здається необхідним задля захисту прав, свобод та інтересів осіб в нашій державі. Відсутність стадії касаційного перегляду справи у такому виді судочинства як судочинство про адміністративні правопорушення призводить до відсутності єдності правозастосовчої практики про притягнення осіб до адміністративної відповідальності судами. Також відсутність такої стадії не дає можливість «усунути» наслідки судової помилки місцевих та апеляційних судів, які розглядали справу та допустили такі помилки. При цьому до абсолютної більшості адміністративних правопорушень, які розглядаються судами в порядку судочинства про адміністративні правопорушення застосовуються так звані «критерії Енгеля», які застосовуються Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці під час розгляду заяв ЄСПЛ. Натомість діюче кримінальне процесуальне законодавство надає право оскаржувати в касаційному порядку судові рішення, якими закінчений розгляд справи без будь-яких обмежень хоча санкції деяких кримінальних правопорушень є навіть нижчими аніж адміністративних правопорушень. У статті зроблена спроба обґрунтувати необхідність існування такої стадії провадження як касаційний перегляд рішень у справах про адміністративні правопорушення, розглядаються позитивні наслідки законодавчого впровадження такого інституту адміністративно-деліктного процесуального права та можливий механізм законодавчого регулювання.

Ключові слова: *адміністративні правопорушення, провадження у справах про адміністративні правопорушення у суді, касаційний перегляд постанов у справах про адміністративні правопорушення.*

Bohoslov Andrii. Institute of cassation review of court decisions in cases of administrative offenses

The article is devoted to the institute of cassation proceedings in cases of administrative offenses. To date, the current administrative and tort procedural legislation does not have a stage of cassation review of cases of administrative offenses. However, the introduction of such a stage in the current legislation on administrative offenses at the present stage of the development of public legal relations, in our opinion, seems necessary to protect the rights, freedoms and interests of individuals in our state. The absence of the stage of cassation review of the case in such a type of proceedings as the proceedings on administrative offenses leads to the lack of unity of law enforcement practice on bringing persons to administrative responsibility by the courts. Also, the absence of such a stage does not make it possible to "eliminate" the consequences of judicial error of local and appellate courts that considered the case and made such mistakes. At the same time, the absolute majority of administrative offenses considered by the courts in the procedure of proceedings on administrative offenses apply the so-called "Engel criteria," which are applied by the European Court of Human Rights (ECHR) in its practice when considering applications

of the ECHR. Instead, the current criminal procedural legislation provides the right to appeal in cassation court decisions, which completed the consideration of the case without any restrictions, although the sanctions of some criminal offenses are even lower than administrative offenses. The article attempts to substantiate the need for the existence of such a stage of proceedings as a cassation review of decisions in cases of administrative offenses, considers the positive consequences of the legislative introduction of such an institution of administrative tort procedural law and a possible mechanism for legislative regulation.

Key words: *administrative offenses, proceedings in cases of administrative offenses in court, cassation review of decisions in cases of administrative offenses.*

Постановка проблеми. Чинне адміністративно-деліктне процесуальне законодавство не передбачає можливості перегляду судових рішень, ухвалених за результатами розгляду справ про адміністративне правопорушення у касаційному порядку. Відсутність такої стадії провадження у судочинстві про адміністративні правопорушення призводить до відсутності єдності правозастосовчої практики, що негативно впливає на ефективність судового захисту прав і свобод осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, потерпілих та інших осіб, яких може стосуватися судове рішення у справі. Також учасники процесу позбавлені можливості звернутися до найвищого суду задля виправлення судових помилок, які, на жаль, можуть бути допущені не тільки судами першої, а й апеляційної інстанції.

На жаль, на сьогоднішній день відсутні фундаментальні праці, в яких висвітлювалися б питання дослідження стадії касаційного оскарження судових рішень у справах про адміністративні правопорушення. Проте тією або іншою мірою питаннями, пов'язаними з адміністративною відповідальністю та оскарженням рішень про притягнення до такого виду юридичної відповідальності займалися такі вчені як В. Авер'янов, І. Бородін, І. Голосніченко, І. Грибок, Е. Демський, М. Загряцков, Ч. Кодзаєв, В. Колпаков, С. Кузніченко, О. Кузьменко, В. Лорія, Д. Лук'янець, О. Остапенко, С. Пєтков, А. Подоляка, В. Рядінська, О. Соколова, Г. Тоноян, Г. Шевчук та інші. Однак, як вже зазначалося саме питання щодо касаційного оскарження рішень у справах про адміністративні правопорушення досліджені досить мало.

Мета статті. З'ясування суті та необхідності існування стадії касаційного оскарження під час здійснення судочинства про адміністративні правопорушення, доцільності його правового закріплення у діючому законодавстві, а також можливі шляхи вирішення проблемних питань у реалізації своїх прав учасниками процесу на такій стадії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пункт восьмий частини другої статті 129 Конституції України передбачає, що основними засадами судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення [1].

Діючими положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі-КУпАП) [2] не передбачена така стадія провадження про адміністративне правопорушення як касаційний перегляд постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Наразі КУпАП передбачає лише апеляційний перегляд.

Так, стаття 294 КУпАП містить норму про те, що постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги. Постанова судді у справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржена протягом десяти днів з дня винесення постанови особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законним представником, захисником, потерпілим, його представником, а також прокурором у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 7 та частиною першою статті 287 цього Кодексу. Апеляційна скарга подається до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу разом із справою у відповідний апеляційний суд. Апеляційний перегляд здійснюється суддею апеляційного суду протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду.

Також КУпАП передбачає можливість перегляду постанови по справі про адміністративне правопорушення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Згідно статті 297-1 КУпАП заява про перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною.

Постанова по справі про адміністративне правопорушення може бути переглянута з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні судом справи про адміністративне правопорушення.

Інших видів провадження з перегляду постанови судді (суду) у справі про адміністративне правопорушення чинний КУпАП не передбачає.

Частина п'ята статті 529 Митного кодексу України (далі – МК України) [3] визначає, що постанова суду (судді) у справі про порушення митних правил може бути оскаржена особою, стосовно якої вона винесена, представником такої особи або митним органом, який здійснював провадження у цій справі. Порядок оскарження постанови суду (судді) у справі про порушення митних правил визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України.

Отже МК України, який також регулює провадження у справах про адміністративні правопорушення стосовно порушення митних правил лише відсилає до КУпАП, окремого порядку та підстав оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення також не містить.

Для того, щоб зрозуміти необхідність впровадження касаційного провадження щодо перегляду постанов у справах про адміністративні правопорушення слід спочатку розкрити зміст цього правового інституту як у загальному розумінні, так і розкрити його риси, завдання, учасників, порядок оскарження тощо.

Так, під «касацією» розуміється перегляд, скасування вищою інстанцією судової ухвали, вироку, що не набрали законної сили [4 с. 527]. В енциклопедичній юридичній літературі під касацією (лат. cassatio «скасування») розуміється одна з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [5 с. 349]; форма процесуальної реалізації права касаційного оскарження вироків і рішень суду першої інстанції, що не набрали законної сили [6 с. 59].

Адміністративно-деліктна процесуальна галузь законодавства на сьогоднішній день не має стадії касаційного оскарження судових рішень. Для того, щоб розкрити суть стадії касаційного оскарження судових рішень в адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві слід визначитися з найбільш наближеною до адміністративно-деліктного процесуального права галуззю та, через призму такої галузі права, спробувати розкрити суть такого оскарження в адміністративно-деліктному процесуальному законодавстві.

На нашу думку для визначення найбільш наближеної галузі права слід застосувати «критерії Енгеля», які сформовані у практиці Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що конвенційні поняття «кримінальне обвинувачення», «кримінальне правопорушення» мають «автономне значення». Тобто Європейський суд з прав людини щоразу відповідно до сформованих критеріїв самостійно визначає, чи належить те або інше діяння до кримінального правопорушення, чи не належить. У практиці Європейського суду з прав людини критеріями, на підставі яких установлюється, чи має застосовуватися кримінальний аспект статті шостої Конвенції, є: 1) юридична кваліфікація діяння в національному законодавстві (тобто з'ясування того, як кваліфікують діяння в національному праві: кримінальне правопорушення (злочин), адміністративне правопорушення, дисциплінарне тощо); 2) природа правопорушення; 3) характер і суворість (ступінь тяжкості) покарання, що його може бути застосовано до особи [рішення у справі "Engel and others v. The Netherlands" від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71;

5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), §82, § 83] (далі – «критерії Енгеля»). При цьому перший критерій є лише початковим і не має визначального значення. Водночас другий та третій критерії є вирішальними для з'ясування того, чи підпадає діяння під «кримінальне правопорушення» в розумінні Конвенції. Для застосування статті шостої Конвенції в кримінальній ділянці достатньо, щоб правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» з погляду Конвенції або щоб за вчинене правопорушення до особи було застосовано покарання, яке за своїм характером і ступенем суворості належало в цілому до «кримінальної» ділянки [рішення у справі "Lutz v. Germany" від 25 серпня 1987 року (заява № 9912/82), § 55] [7].

Оскільки у нас склади адміністративних правопорушень, які підвідомчі судам підпадають під дію другого, та/або третього «критерію Енгеля» відповідно порядок розгляду таких справ має бути наближеним до розгляду кримінальних справ. Отже найбільш наближеною процесуальною галуззю права у даному випадку буде кримінальне процесуальне право.

Вважаємо, що розкриття змісту поняття «касаційне провадження» саме через призму кримінального процесуального права найбільшою мірою буде відповідати меті цієї статті.

Думки науковців з приводу визначення поняття «касаційне провадження» є різними.

Так, В.І. Маринів зазначає, що касаційний перегляд кримінальної справи є стадією здійснення правосуддя з перевірки відповідності судових рішень нормам матеріального і процесуального права, тобто з перевірки юридичної сторони справи [8 с. 187].

А.В. Молдаван визначає стадію касаційного провадження як стадію кримінального процесу, в якій суд вищого рівня перевіряє за касаційними скаргами судові рішення апеляційних судів і ухвали апеляційних судів, постановлені щодо цих вироків, які набрали законної сили [9 с. 259].

Ю.І. Азаров, С.О. Заїка визначають касаційне провадження як стадію кримінального процесу, в якій перевіряється правильність застосування судами першої та апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права і правова оцінка встановлених обставин кримінального правопорушення [10 с. 357].

Н.Р. Бобечко стверджує, що суть касаційного провадження полягає у перевірці вищою судовою інстанцією (касаційним судом) лише з юридичного погляду (за формою) рішень апеляційного суду та суду першої інстанції з ініціативи сторін у межах заявлених ними процесуальних вимог шляхом дослідження матеріалів кримінального провадження з можливістю скасування таких рішень і призначення нового судового розгляду [11 с. 33].

Як зазначає В.Я. Тацій, касаційне провадження є важливою стадією в кримінальному провадженні, що забезпечує право особи на оскарження судового рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку та вироку або ухвали апеляційного суду щодо цих рішень [12].

Отже проаналізувавши думки з приводу того, що слід розуміти під касаційним провадженням у кримінальному провадженні можна зробити власне визначення стадії касаційного провадження в адміністративно-деліктному процесуальному провадженні.

Касаційне провадження у судочинстві про адміністративне правопорушення є факультативною стадією провадження про адміністративне правопорушення, в якій перевіряється правильність застосування судами першої та апеляційної інстанції норм матеріального та дотримання норм процесуального права, правильність правової оцінки обставин справи за касаційними скаргами сторін справи.

Сформулювавши поняття касаційного провадження у судочинстві про адміністративне правопорушення слід визначити основні риси, які повинні бути притаманні такій стадії провадження. Для цього знову звернемося до визначень рис та завдань касаційного провадження, які притаманні кримінальному процесуальному праву як найбільш наближеної галузі права.

В.І. Маринів до основних рис касаційного перегляду судових рішень відносить: 1) свобода оскарження-кожний суб'єкт, якому за законом надано право подання касаційної скарги, може скористатися цим правом; 2) специфічність предмета оскар-

ження- оскарженню підлягають рішення судів першої інстанції після їх перегляду судом апеляційної інстанції та рішення судів апеляційної інстанції, які постановлені ними за результатами розгляду апеляційних скарг на рішення суду першої інстанції (тобто судові рішення, які набули законної сили); 3) дія правила про недопустимість погіршення правового становища виправданого та засудженого; 4) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції кримінального провадження, які полягають у тому, що суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального чи процесуального права, а також обґрунтованість їх правової оцінки обставин лише у межах касаційної скарги. Разом з тим якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення; 5) за результатами розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції може постановити лише одне із чотирьох рішень, передбачених ст. 436 КПК.

До завдань касаційного провадження відносяться: 1) забезпечення реалізації права кожного на справедливий суд; 2) перевірка законності й обґрунтованості судових рішень першої чи апеляційної інстанції, які оскаржуються; 3) виправлення помилок, допущених при застосуванні норм матеріального чи процесуального права, якщо такі мали місце, без погіршення правового становища засудженого (виправданого); 4) недопущення виконання незаконних і необґрунтованих судових рішень з метою дотримання прав і законних інтересів засудженого (виправданого), потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, а також публічних інтересів; 5) здійснення процесуального контролю за діяльністю судів першої та апеляційної інстанцій; 6) формування судової практики для забезпечення однакового застосування закону [13 с. 606–607].

Н.Г. Габлей виділяє такі риси здійснення касаційного провадження: 1) свобода оскарження- кожний суб'єкт, якому надано право подання касаційної скарги може скористатися цим правом; 2) специфічність предмета оскарження; 3) специфічний порядок перевірки законності та обґрунтованості судового рішення, який здійснюється без проведення судового слідства; 4) дія правила про недопустимість повороту до гіршого протягом усього перегляду справи в касаційному порядку; 5) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції справи, які полягають в тому, що касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі та додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене; 6) можливість здійснення письмового касаційного оскарження.

Касаційне провадження виконує такі завдання: 1) перевірка законності та обґрунтованості судових рішень, коло яких визначено законом; 2) виявлення та виправлення порушень закону, допущених на попередніх стадіях кримінального судочинства; 3) забезпечення однакового застосування законодавства судами України усіх ланок, спрямування судової практики в єдине русло; 4) недопущення виконання незаконного та необґрунтованого судового рішення по кримінальній справі та забезпечення повороту виконання; 5) попередження можливих судово-слідчих помилок та порушень закону в майбутньому [14 с. 419–420].

Ю.І. Азаров, С.О. Заїка зазначають, що під час свого розвитку касаційне провадження набуло рис «змішаної» і «чистої» касації.

Ознаки «змішаної» касації: 1) ревізійний характер провадження-перевіряють усю кримінальну справу; 2) суд вникає в суть справи; 3) можливість зміни рішення без повернення справи до суду нижчого рівня.

Для «чистої» форми касації притаманними є такі ознаки: 1) справу переглядають лише за проханням сторін; 2) суд касаційної інстанції не вникає в суть справи, а розглядає її лише з погляду застосування закону і форм процесу; 3) суд касаційної інстанції своїм рішенням визнає порушення закону, внаслідок чого скасовує рішення суду нижчого рівня, або констатує відсутність порушень закону та відхиляє касаційну скаргу; 4) можливість повернення справи до суду нижчого рівня.

В Україні існує «чиста» форма касації, що має всі зазначені вище ознаки. Вітчизняний інститут касаційного провадження відповідає французькому в частині так званої «касації в інтересах сторін» та має більш як сторічну історію.

Значення стадії касаційного провадження полягає в тому, що вона є: 1) гарантією від незаконного і необґрунтованого засудження підсудного або, навпаки, від уникнення покарання особами, які вчинили злочини; 2) ця стадія є механізмом та гарантією забезпечення прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого (підсудного), а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального провадження; 3) касаційне провадження є формою судового контролю суду вищого рівня за діяльністю судів нижчого рівня, й сприяє формуванню однакового застосування ними законів на всій території України; 4) дана стадія забезпечує формування єдиної судової політики, що сприяє підвищенню якості як досудового провадження, так і судового розгляду кримінальних проваджень; 5) створює умови тому, щоб не було звернено до виконання незаконні та необґрунтовані рішення апеляційних судів і припинено виконання незаконних і необґрунтованих рішень судів першої інстанції; 6) сприяє виправленню помилок, яких припустилися місцеві суди та суди другої інстанції [10 с. 357–358].

З'ясувавши думки деяких вчених-правознавців у галузі кримінального процесуального права можна окреслити можливі риси касаційного провадження під час провадження у справах про адміністративне правопорушення. А також сформувати завдання касаційного провадження у справах про адміністративне правопорушення.

На нашу думку до таких рис можна віднести: 1) свобода оскарження-кожний суб'єкт, який наділений правом подання касаційної скарги може скористатися цим правом; 2) специфічність предмета оскарження- оскарженню підлягають судові рішення судів першої інстанції після їх перегляду судом апеляційної інстанції та судові рішення судів апеляційної інстанції, які ухвалені ними за результатами розгляду апеляційних скарг на судові рішення суду першої інстанції, тобто судові рішення, які набули законної сили; 3) недопустимість погіршення правового становища особи, яка була притягнута до адміністративної відповідальності або притягувалася до адміністративної відповідальності (у випадку застосування заходів впливу чи закриття справи); 4) ревізійні начала перевірки судом касаційної інстанції провадження про адміністративне правопорушення, які полягають у тому, що суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального чи процесуального права, а також обґрунтованість їх правової оцінки обставин лише у межах касаційної скарги. Проте можливість суду касаційної інстанції вийти за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище особи, яка була притягнута до адміністративної відповідальності або притягувалася до адміністративної відповідальності (у випадку застосування заходів впливу чи закриття справи); 5) за результатами розгляду касаційної скарги суд касаційної інстанції може постановити лише одне із чотирьох рішень (залишити судове рішення без зміни, а касаційну скаргу – без задоволення; скасувати судове рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції; скасувати судове рішення і закрити справу; змінити судове рішення); 6) можливість здійснення письмового касаційного оскарження.

До завдань касаційного провадження у справах про адміністративне правопорушення можна віднести: 1) забезпечення реалізації права кожної особи на справедливий суд; 2) перевірка законності й обґрунтованості судових рішень нижчих судових інстанцій; 3) виправлення помилок, допущених при застосуванні норм матеріального чи процесуального права, які були допущені судами першої та/або апеляційної інстанції, без погіршення правого становища особи, яка була притягнута до адміністративної відповідальності або притягувалася до адміністративної відповідальності (у випадку застосування заходів впливу чи закриття справи); 4) недопущення виконання незаконних і необґрунтованих судових рішень з метою дотримання прав і законних

інтересів особи, яка була притягнута до адміністративної відповідальності або притягувалася до адміністративної відповідальності (у випадку застосування заходів впливу чи закриття справи), потерпілого; 5) здійснення процесуального контролю за діяльністю судів першої та апеляційної інстанцій; 6) забезпечення єдності судової практики з метою однакового застосування закону.

Тепер спробуємо перейти до визначення осіб, які, на нашу думку, мали б право подання касаційної скарги.

Наразі правом апеляційного оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення наділені згідно частини другої статті 294 КУпАП особа, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, її законний представник, захисник, потерпілий, його представник, а також прокурор у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 7 та частиною першою статті 287 цього Кодексу.

Також згідно частини п'ятої статті 529 Митного кодексу України постанова суду (судді) у справі про порушення митних правил може бути оскаржена особою, стосовно якої вона винесена, представником такої особи або митним органом, який здійснював провадження у цій справі. Порядок оскарження постанови суду (судді) у справі про порушення митних правил визначається Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законами України.

Зазначений перелік осіб, на нашу думку, повною мірою відповідає колу учасників справи про адміністративне правопорушення прав, свобод чи законних інтересів яких стосується судове рішення у справі про адміністративне правопорушення.

Отже доцільним було б передбачати право касаційного оскарження судових рішень у справах про адміністративне правопорушення за такими особами: 1) особа, яку притягнуто до адміністративної відповідальності; 2) законний представник, захисник особи, яку притягнуто до адміністративної відповідальності; 3) потерпілий, його представник; 4) прокурор у випадках, передбачених законом; 5) особа, стосовно якої винесена постанова суду (судді) у справі про порушення митних правил, представник такої особи або митний орган, який здійснював провадження у цій справі (у справах про порушення митних правил).

Таким чином, проаналізувавши зміст такого інституту процесуального права як касаційне провадження у справах про адміністративне правопорушення, його основні риси та елементи ми можемо із впевненістю сказати про необхідність його впровадження у діюче адміністративно-процесуальне деліктне законодавство.

Про необхідність впровадження стадії касаційного оскарження свідчать і конституційні скарги громадян до Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України припису частини десятої статті 294 КУпАП.

Цікавим є відповідне рішення Конституційного Суду України, яке стосується саме проблематики, яка є предметом нашого дослідження.

Так, у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Кременчуцького Анатолія Михайловича та Павлика Владислава Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2024 року № 5-р(ІІ)/2021 зазначено: «2.3. Конституційний Суд України зауважив, що, „хоча обсяг розсуду законодавця при встановленні системи судоустрою, процедури оскарження, підстав для скасування або зміни судових рішень судами вищих інстанцій, повноважень судів вищих інстанцій є широким, законодавець повинен, здійснюючи відповідне регулювання, виходити з конституційних принципів і цінностей та відповідних міжнародних зобов'язань України" (друге речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 17 червня 2020 року № 4-р(ІІ)/2020).

Так, у пункті 5 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Пакт), пункті 1 статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції йдеться про право кожного, кого засуджено за будь-який злочин, кого суд визнав винним у скоєнні кримінального правопорушення, на перегляд судом вищої інстанції засу-

дження й вироку, факту визнання його винним або винесеного йому вироку.

Комітет Організації Об'єднаних Націй із прав людини, витлумачивши пункт 5 статті 14 Пакту, зазначив: «Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб засудження його та вирок щодо нього було переглянуто судом вищої інстанції відповідно до приписів права. <…>

Подібною до позиції Комітету Організації Об'єднаних Націй із прав людини в цьому питанні є позиція Європейського суду з прав людини, який при тлумаченні пункту 1 статті 6 Конвенції так само вважає, що „Конвенція <…> не змушує Договірні Сторони встановлювати суди апеляційної або касаційної інстанції. Проте від Держави, яка такі суди встановлює, вимагається, щоб особам, які притягуються до відповідальності [persons amenable to the law], було забезпечено можливість користуватися в цих судах засадничими гарантіями, що їх надає стаття 6 [Конвенції]" [рішення у справі „Delcourt v. Belgium" від 17 січня 1970 року (заява № 2689/65), § 25]. До таких гарантій Європейський суд із прав людини відносить також „забезпечення ефективного доступу" до судів апеляційної або касаційної інстанції в разі наявності таких судів [рішення у справі „Hoffmann v. Germany" від 11 жовтня 2001 року (заява № 34045/96), § 65]. При цьому Європейський суд із прав людини не заперечує того, що право на перегляд у кримінальних справах і право на доступ до суду не є абсолютними й можуть підлягати обмеженню.

На підставі зазначеного Конституційний Суд України доходить висновку, що з урахуванням міжнародних актів (Конвенції та Пакту), які є частиною національного законодавства, а отже, обов'язковими до виконання, та практики їх застосування заснування касаційних судів та встановлення в національному праві права на касаційне оскарження рішення суду не визнаються обов'язковими. Вирішення цих питань належить до сфери внутрішнього регулювання кожної держави, яка має право це унормувати на власний розсуд, керуючись доктриною „простору обдумування" [a margin of appreciation].

2.4. Верховна Рада України, реалізуючи приписи пункту 14 частини першої статті 92, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України в частині забезпечення у визначених законом випадках права на касаційне оскарження судового рішення, запровадила нормативне регулювання, за яким постанова апеляційного суду у справах про адміністративні правопорушення набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає (частина десята статті 294 Кодексу).

Комітет Міністрів Ради Європи 13 лютого 1991 року ухвалив Рекомендацію № R(91)1 державам-членам стосовно адміністративних санкцій, якою визначено вісім принципів, що їх слід застосовувати до адміністративних актів, на підставі яких накладаються адміністративні санкції. Принцип 8 цієї рекомендації визначає, що „адміністративний акт про застосування санкції підлягає щонайменше перевірці на законність перед незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі приписів права [by law]". Зазначена рекомендація містить також пояснювальну записку, у якій роз'яснюється кожен із восьми принципів і щодо принципу 8 пояснено, що Комітет Міністрів Ради Європи розглядає це правило [перевірка на законність] як мінімальну норму, вважаючи, що розвиток європейської юридичної думки наразі не дозволяє йому встановити амбіційніше правило; таке правило могло б передбачати не лише контроль за законністю, а й перевірку суті справи.

2.5. У судових справах суб'єктів права на конституційну скаргу адміністративним актом, яким накладено адміністративні санкції, є постанова судді суду першої інстанції.

У Кодексі встановлено апеляційний перегляд, у разі оскарження, постанови судді у справах про адміністративне правопорушення, в рамках чого можливим є як розгляд суті справи, так і виправлення допущених судом нижчої інстанції процесуальних помилок, тобто забезпечення перевірки як законності застосування адміністративних санкцій (стягнень), так і суті справи.

Отже, законодавець, унормовуючи в статті 294 Кодексу питання інстан-

ційного перегляду/оскарження постанови судді у справах про адміністративні правопорушення, керуючись приписами пункту 14 частини першої статті 92, пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України та свободою розсуду в рамках „широкого простору обдумування", забезпечив право на апеляційний перегляд справ про адміністративні правопорушення, проте не встановив права на касаційне оскарження судового рішення в цих справах» [7].

Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні висунув два основних аргументи за «збереження» існуючої інстанційності у справах про адміністративне правопорушення, а саме: 1) «Простір обдумування», тобто іншими словами кожна держава самостійно може вирішувати чи впроваджувати їй інститут касаційного перегляду судових рішень у справах про адміністративне правопорушення; 2) «Адміністративний акт про застосування санкції підлягає щонайменше перевірці на законність перед незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі приписів права», тобто адміністративний акт, до якого конституційний суд України відніс постанову судді (суду) першої інстанції у справі про адміністративне правопорушення має бути щонайменше перевірений судом.

Перший аргумент лише констатує розсуд самої держави, тобто чи впроваджувати їй стадію касаційного перегляду чи ні, і з цим неможливо не погодитися. Так, дійсно існування в державі тієї або іншої стадії перегляду судового рішення цілком відноситься до власного розсуду держави. В свою чергу у нашому досліджені ми обґрунтували чому ж все таки держава має впровадити такий інститут в адміністративно-делікте процесуальне законодавство.

А от з другим аргументом ми повною мірою не можемо погодитися. Конституційний Суд України, на нашу думку, помилково ототожнив адміністративний акт про застосування санкції із судовим рішенням судді (суду) про накладення адміністративного стягнення у справі про адміністративне правопорушення. На наш погляд у Рекомендації № R(91)1 Комітету Міністрів Ради Європи від 13 лютого 1991 року на яку послався Конституційний Суд України все ж таки мова йде саме про адміністративний акт, який слід ототожнювати із постановою адміністративного органу у справі про адміністративне правопорушення, а не із постановою судді (суду) у справі про адміністративне правопорушення. На користь цього, зокрема, свідчить те, що мова йде про перевірку на законність такого акту перед незалежним і неупередженим судом. Тобто мова йде саме про перевірку судом, а не про перегляд вищим судом (випадки, коли постанова судді (суду) переглядається апеляційним судом, який є вищим судом стосовно суду першої інстанції), іншими словами мова йде про те, що той або інший адміністративний акт має бути перевірений судом, а не акт судді (суду) має бути перевірений іншим «рівним» судом (цілком очевидно, що один суд не може перевіряти акти іншого «рівного собі» суду). Також очевидним є те, що суддя (суд) не є адміністративним органом, відповідно його рішення не можна ототожнювати з адміністративним актом. Прикладом оскарження адміністративного акту про застосування санкції у вітчизняному законодавстві може бути оскарження постанови у справі про адміністративне правопорушення винесеної адміністративним органом до суду в порядку передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України згідно припису статті 288 КУпАП. Отже із другим аргументом важко погодитися, в даному випадку.

Також слід зауважити, що навіть незважаючи на відсутність законодавчої можливості оскаржити судове рішення про накладення адміністративного стягнення в касаційному порядку багато осіб все одно подають такі касаційні скарги до Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Цілком очевидно, що Касаційний кримінальний суд Верховного Суду відмовляє у відкритті провадження. Для прикладу, Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 травня 2023 року, справа №344/9626/22, якою було відмовлено у відкритті касаційного провадження.

Проте такі факти у нашій державі додатково свідчать про те, що касаційне провадження у справах про адміністративне правопорушення все ж таки повинно бути впроваджено.

Висновки. Вважаємо, враховуючи конституційну засаду забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення у національному законодавстві слід закріпити інститут касаційного провадження у справах про адміністративні правопорушення, який надасть можливість повною мірою забезпечити реалізацію прав, свобод та законних інтересів усіх учасників провадження про адміністративне правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

3. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст. 552.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови[з дод. і допов.] / укладач і головний редактор В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

5. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученко]. К : Юрид. думка, 2007. 992 с.

6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. К. : «Укр.енцикл.». 2001. Т. 3. А-Г. 792 с.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Кременчуцького Анатолія Михайловича та Павлика Владислава Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису частини десятої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 21 липня 2024 року № 5-р(II)/2021. URL: https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2021.

8. Маринів В.І. Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання. *Вісник академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 183–192.

9. Молдаван А.В. Кримінальний процес України: [навч. посіб.] / А.В.Молдаван, С.М. Мельник-Центр учбової літератури, 2013. 367 с.

10. Кримінальний процес: Підручник. За заг.ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. К.: «Центр учбової літератури». 2013. 544 с.

11. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х томах / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х. : Право, 2012. Т. 2. 664 с.

13. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

14. Кримінальний процес: навч. посібник / Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша [та ін.]; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 582 с. https://doi.org/10.32837/11300.16211.

15. Ухвала колегії суддів Першої судової палати касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 травня 2023 року у справі №344/9626/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110629434.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 30. st. 141 [in Ukrainian].

2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses from the 07.12.1984]. (1984). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Vidomosti of the Verkhovna Rada of URSR No. 51. st. 1122* [in Ukrainian].

3. Mytnyi kodeks Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku [Customs Code of Ukraine of March 13, 2012]. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine (BBR).* No. 44-45, No. 46-47, No. 48, Article 552 [in Ukrainian].

4. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [z dod. i dopov.] [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] [from the supplement and dopov.] / compiler and editor-in-chief V.T. Busel. K.; Irpin: VTF «Perun,» (2005). 1728 p [in Ukrainian].

5. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Great Encyclopedic Legal Dictionary] / [edited by Yu. S. Sheshuchenko]. K: Juridical Thought, 2007. 992 p.

6. Iurydychna entsyklopediia: v 6 t [Legal encyclopedia: in 6 vols.] / [redkol.: Yu. S. Shemshuchenko et al.]. (2001). K.: «Ukr. encycle.,» T. 3; A-G. 792 with [in Ukrainian].

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Kremenchutskoho Anatoliia Mykhailovycha ta Pavlyka Vladyslava Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu chastyny desiatoi statti 294 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 21 lypnia 2024 roku [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional complaints of Kremenchuk Anatoly Mikhailovich and Pavlik Vladislav Vladimirovich regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the prescription of part ten of Article 294 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses of July 21, 2024] No. 5-p (II)/2021. Retrieved from https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2021 [in Ukrainian].

8. Marinov, V.I. (2011). Perehliad sudovykh rishen u kryminalnomu protsesi Ukrainy: okremi pytannia [Review of court decisions in the criminal process of Ukraine: separate questions]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy – Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. No. 4. S. 183–192 [in Ukrainian].

9. Moldovan, A.V. (2013). Kryminalnyi protses Ukrainy: [navch. posib.] [The Criminal Process of Ukraine: [study. Assoc.]] / A.V. Moldavan, S.M. Melnik-Center for Educational Literature, 367 p. [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi protses: Pidruchnyk. [Criminal process: Textbook]. (2013). By zad.red. V.V. Kovalenko, L.D. Udalova, D.P. Pismennogo. K.: «Center for Educational Literature» 544 p. [in Ukrainian].

11. Bobechko, N.R. (2016). Apeliatsiine ta kasatsiine provadzhennia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora yurydychnykh nauk [Appeal and cassation proceedings in criminal proceedings of Ukraine. Dissertation for the degree of Doctor of Law]: 12.00.09. Lviv, 498 with [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2-kh tomakh [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary: in 2 volumes] / by zg.red. V.Ya. Tatsiya, V.P. Pshonki, A.V. Portnova. (2012). H.: Pravo, T. 2. 664 p. [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook] / Yu. M. Grosheva, V. Ya. Tatsiy, A. R. (2013). Tumanyants and others; ed. V.Ya. Tatiya, Yu.M. Groshevoy, O.V. Kaplina, O.G. Shilo. H.: Pravo, 824 p [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi protses: navch. posibnyk [Criminal process: educational manual] / Yu.P. Arenin, L.I. Arkusha [and others]; NU «Odessa Law Academy». (2020). Odesa: Feniks, 582 p. https://doi.org/10.32837/11300.16211. [in Ukrainian].

15. Ukhvala kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04 travnia 2023 roku u spravi [Ruling of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of May 04, 2023 in case] No. 344/9626/22. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/110629434 [in Ukrainian].

УДК 343.163:061.1ЄС
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/7

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Конончук Ірина Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8508-0318

У статті досліджено особливості здійснення повноважень Європейської прокуратури в контексті її ролі в протидії правопорушенням, що посягають на фінансові інтереси ЄС. Європейська прокуратура виконує досудове розслідування, кримінальне переслідування та виступає стороною обвинувачення в судах держав-членів до ухвалення остаточного рішення в справі.

З'ясовано, що до категорії правопорушень, які підпадають під юрисдикцію Європейської прокуратури, належать шахрайство, пов'язане з використанням коштів бюджету ЄС; відмивання доходів, отриманих у результаті PIF-правопорушень; активна й пасивна корупція, а також умисне привласнення бюджетних ресурсів посадовими особами, уповноваженими на управління фінансовими активами.

Визначено, що Європейська прокуратура організована на двох рівнях – центральному та децентралізованому. Центральний рівень складається з Колегії, постійних палат, Головного прокурора ЄС, його заступників, прокурорів ЄС й адміністративного директора. Децентралізований рівень представлений уповноваженими прокурорами, які перебувають у державах-членах та діють від імені Європейської прокуратури й повинні мати такі самі повноваження, як національні прокурори щодо розслідувань, переслідувань і передачі справ на розгляд до суду. Розслідування та кримінальне переслідування в справах, що підпадають під компетенцію Європейської прокуратури, здійснюються на децентралізованому рівні уповноваженими прокурорами.

Установлено, що Європейська прокуратура має повноваження стосовно правопорушень, якщо вони були вчинені: на території ЄС або частині території однієї чи декількох держав-членів; громадянином держави-члена за умови, що вона має юрисдикцію стосовно таких правопорушень; поза межами ЄС особою, до якої на момент учинення злочину застосовуються Положення про персонал або умови працевлаштування.

Ключові слова: *Європейський Союз, Європейська прокуратура, матеріальна компетенція Європейської прокуратури, територіальна компетенція Європейської прокуратури, фінансові інтереси ЄС.*

Kononchuk Iryna. The peculiarities of the exercising the powers of the European public prosecutor's office within the legal system of the European Union

The article examines the peculiarities of the functioning of the European Public Prosecutor's Office (EPPO), with particular emphasis on its role in combating criminal offenses that infringe upon the financial interests of the European Union. The EPPO conducts pre-trial investigations, criminal prosecutions, and acts as the prosecutor in the courts of the Member States until a final judgment is made in the case.

The research identifies the categories of offenses falling under the jurisdiction of the EPPO, includes: fraud involving the use of EU budget funds; laundering of proceeds of crime resolution from PIF (Protection of the Financial Interests of the EU) offenses; active and passive corruption; and intentional misappropriation of public funds by officials authorised to manage financial assets.

The EPPO is organized at two levels: central and decentralized. The central level consists of the College, the Permanent Chambers, the European Chief Prosecutor, Deputy Chief Prosecutors, European Prosecutors, and the Administrative Director. The decentralized level is represented by European Delegated Prosecutors based in the Member States, who operate on behalf of the EPPO. These prosecutors are required to possess the same investigative and prosecutorial powers as their national counterparts, including the authority to refer cases to national courts. Criminal

investigations and prosecutions within the EPPO's competence are primarily carried out by the Delegated Prosecutors at the national level.

It has been established that EPPO has jurisdiction of offenses if they were committed: in the EU or part of the territory of one or more Member States; by a national of a Member State, provided that national law grants jurisdiction over such offenses; outside the EU, by a person to whom the Staff Regulations or Conditions of Employment apply at the time the offence.

Key words: *European Union, European Public Prosecutor's Office, material competence of the European Public Prosecutor's Office, territorial competence of the European Public Prosecutor's Office, financial interests of the EU.*

Постановка проблеми. Згідно зі статтею 86 Договору про функціонування Європейського Союзу, із метою протидії правопорушенням, які посягають на фінансові інтереси ЄС, Рада ЄС уповноважена засновувати Європейську прокуратуру на основі спеціальної законодавчої процедури шляхом прийняття відповідного регламенту, зокрема в межах співпраці з Євроюстом [1]. Європейська прокуратура створена Регламентом Ради (ЄС) 2017/1939 і розпочала свою діяльність 01 червня 2021 р.

Регламент Ради (ЄС) 2017/1939 є основним правовим актом, що визначає статус, структуру, принципи, компетенцію й процедурні аспекти діяльності Європейської прокуратури. Європейська прокуратура відповідає за розслідування кримінальних правопорушень проти фінансових інтересів ЄС, а також за звинувачення та притягнення до суду їхніх виконавців і співучасників [2]. У Регламенті передбачено систему спільної компетенції між Європейською прокуратурою й національними органами влади в протидії злочинам, що стосуються фінансових інтересів Європейського Союзу, на основі права Європейської прокуратури на відкликання.

На думку В. Юрчишина та В. Савченка, створення Європейської прокуратури є великим кроком у боротьбі зі злочинами, які завдають шкоди бюджету ЄС, а також впливають на економічний розвиток інших держав. Це також наближає створення спільного правового простору в кримінальних провадженнях [3, с. 42].

Стан дослідження. Окремі аспекти здійснення повноважень Європейської прокуратури розглядали у своїх наукових працях такі дослідники, як Н. Бенч, О. Єні, О. Кучинська, В. Савченко, В. Форманюк, С. Халюк, О. Хорсуненко, Ю. Циганюк, О. Шпакович, В. Юрчишин та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність цілісного теоретико-практичного підходу до вивчення проблематики здійснення повноважень Європейською прокуратурою, що вказує на недостатній рівень наукової опрацьованості цієї теми, особливо в контексті стратегічного курсу України на європейську інтеграцію.

Мета статті – теоретичне осмислення повноважень Європейської прокуратури та аналіз механізмів їх здійснення в межах правової системи Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Європейська прокуратура організована на двох рівнях – центральному й децентралізованому. Центральний рівень складається з Колегії, постійних палат, Головного прокурора ЄС, його заступників, прокурорів ЄС та адміністративного директора. Децентралізований рівень представлений уповноваженими прокурорами, які перебувають у державах-членах і діють від імені Європейської прокуратури й повинні мати такі самі повноваження, як національні прокурори, щодо розслідувань, переслідувань та передачі справ на розгляд до суду. Розслідування й кримінальне переслідування у справах, що підпадають під компетенцію Європейської прокуратури, здійснюються на децентралізованому рівні уповноваженими прокурорами [2].

Організаційна структура Європейської прокуратури повинна забезпечувати швидке та ефективне прийняття рішень під час проведення кримінальних розслідувань і судових переслідувань, незалежно від того, стосується це однієї чи декількох держав-членів.

Регламент Ради ЄС № 2017/1939 визначає матеріальну, територіальну та персональну компетенції Європейської прокуратури. Матеріальна компетенція Європейської прокуратури передбачає наявність чітко визначеного переліку кримінальних діянь, розслідування й кримі-

нальне переслідування яких безпосередньо входять до повноважень прокурорів зазначеного органу.

Європейська прокуратура наділена повноваженнями у сфері кримінальних правопорушень, які впливають на фінансові інтереси Союзу, як визначено в Директиві (ЄС) 2017/1371, імплементованої в національне право, незалежно від того, чи може така злочинна поведінка бути кваліфікована як інший тип злочину відповідно до національного права [4]. Фінансові інтереси Союзу – це всі доходи, видатки та активи, що охоплюються, набуваються за рахунок або формуються бюджетом ЄС, бюджетами інституцій, органів, агентств ЄС, утворених згідно з Договорами, або бюджетів, управління й моніторинг яких прямо чи опосередковано виконують відповідні структури.

Директива (ЄС) 2017/1371 визначає злочини проти фінансових інтересів ЄС, до яких належать шахрайство, що стосується фінансових інтересів Союзу (ч. 2 ст. 3). У випадку шахрайства з ПДВ Європейська прокуратура матиме компетенцію, якщо неправомірна поведінка пов'язана принаймні з двома державами-членами, які беруть участь у діяльності цієї інституції, та спричинила загальний збиток щонайменше на 10 мільйонів євро; відмивання грошей щодо власності, набутої внаслідок PIF-правопорушень (ч. 1 ст. 4); активна й пасивна корупція (ч. 2 ст. 4); привласнення, коли воно вчинене навмисно державним службовцем, якому прямо чи опосередковано довірено управління коштами або активами (ч. 3 ст. 4) [4].

Держави-члени зобов'язані передбачити у своєму національному законодавстві кримінальні покарання щодо актів шахрайства та пов'язаних із ним злочинів, які стосуються фінансових інтересів Союзу, котрі підпадають під дію Директиви (ЄС) 2017/1371 [5, с. 104].

Європейська прокуратура наділяється юрисдикцією щодо кримінальних злочинів, учинених злочинною організацією, у розумінні Рамкового рішення 2008/841/JHA, за умови, що воно імплементоване до законодавства держав-членів. Згідно зі ст. 1 Рамкового рішення 2008/841/JHA, «злочинна організація» – це структуроване об'єднання, створене з більш ніж двох осіб, що функціонує протягом певного часу та діє узгоджено з метою вчинення кримінальних злочинів, які передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше ніж чотири роки або більш суворе покарання задля одержання безпосередньо чи опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди [6].

С. Халюк зазначає, що Європейська прокуратура має повноваження вимагати початку розслідування, спрямовувати й контролювати слідчі заходи, а також отримувати доступ до відповідної інформації та доказів, що зберігаються в національних органах влади й інституціях ЄС. На підставі результатів своїх розслідувань Європейська прокуратура несе відповідальність за судове переслідування в національних судах держав-учасниць. Переслідування здійснюють європейські уповноважені прокурори, які застосовують національне кримінальне право та процедури, водночас забезпечуючи дотримання законодавства ЄС і внутрішніх правил та керівних принципів Європейської прокуратури [7, с. 62–63]. Діяльність Європейської прокуратури ґрунтується на принципах, які забезпечують ефективність і законність її функціонування, а також гарантують дотримання прав та свобод осіб, які залучаються до сфери її компетенції.

Територіальна юрисдикція Європейської прокуратури реалізовується шляхом здійснення повноважень щодо розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 23 Регламенту Ради ЄС № 2017/1939. Європейська прокуратура має повноваження стосовно злочинів, якщо їх учинено було:

– на всій території або частині території однієї чи декількох держав-членів;

– громадянином держави-члена, за умови що вона має юрисдикцію стосовно таких злочинів, якщо їх учинено поза межами її території;

– поза межами ЄС, особою, до якої на момент учинення злочину застосовуються Положення про персонал або умови працевлаштування, за умови що держава-член має юрисдикцію щодо таких злочинів, якщо їх учинено поза межами її території (ст. 23 Регламенту Ради ЄС № 2017/1939).

Європейська прокуратура має повноваження стосовно будь-яких інших кримінальних правопорушень, які нерозривно пов'язані зі злочинною поведінкою, що підпадає під дію ч. 1 ст. 22 Регламенту Ради ЄС № 2017/1939.

Поняття «нерозривно пов'язані злочини» є складною категорією, яка потребує наявності доказів такого зв'язку й оцінних суджень. Цей термін потрібно розглядати у світлі відповідної судової практики, яка для застосування принципу ne bis in idem зберігає як відповідний критерій ідентичність істотних фактів, що розуміються в сенсі існування набору конкретних обставин, які нерозривно пов'язані між собою в часі та просторі [5, с. 108].

На думку В. Форманюк, важливою проблемою правової природи Європейської прокуратури є обмеження її територіальної й предметної юрисдикції. Це робить її недостатньо потужною та впливовою як орган кримінального правосуддя. Регламентом № 2017/1939 передбачено можливість розширення компетенції Європейської прокуратури на боротьбу з тяжкою злочинністю в транскордонних масштабах. Компетенція Європейської прокуратури в подальшому тільки розширюватиметься, особливо в сфері господарської діяльності ЄС, можливо щодо інтелектуальної власності та боротьби з кіберзлочинами фінансового характеру [8, с. 113–114].

У Регламенті Ради ЄС № 2017/1939 визначено, що повноваження Європейської прокуратури обмежуються винятково розслідуванням правопорушень, які завдають шкоди фінансовим інтересам Європейського Союзу. Європейська рада наділена правом ухвалювати рішення щодо внесення змін до ч. 1 ст. 86 Договору про функціонування Європейського Союзу з метою розширення компетенції Європейської прокуратури на розслідування тяжких транскордонних злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 83 Договору про функціонування Європейського Союзу, Європейський парламент і Рада мають повноваження шляхом ухвалення директив у межах звичайної законодавчої процедури встановлювати мінімальні стандарти щодо кваліфікації кримінальних правопорушень і відповідних санкцій у сферах особливо тяжких транскордонних злочинів. Така злочинність, з огляду на її характер, наслідки або особливу потребу в спільному реагуванні, охоплює, зокрема, тероризм, торгівлю людьми, сексуальну експлуатацію жінок і дітей, незаконний обіг наркотичних засобів, нелегальну торгівлю зброєю, легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, корупцію, підробку платіжних засобів, кіберзлочинність та діяльність організованих злочинних угруповань. Водночас, ураховуючи динаміку злочинних проявів, Рада ЄС може одностайно, за згодою Європейського парламенту, прийняти рішення про доповнення переліку інших форм злочинності відповідно до критеріїв, передбачених зазначеною нормою [1]. Інституції Європейського Союзу мають правові інструменти, які дозволяють розширювати повноваження Європейської прокуратури на розслідування тяжких транскордонних злочинів, зважаючи на необхідність швидкого реагування на нові кримінальні загрози у межах Союзу.

Повноваження Європейської прокуратури не поширюються на кримінальні правопорушення, які стосуються національних прямих податків, уключаючи ті, що безпосередньо пов'язані з такими злочинами.

Висновки. Отже, Європейська прокуратура є ключовим інституційним елементом у системі захисту фінансових інтересів Європейського Союзу. Її діяльність охоплює функції досудового розслідування, кримінального переслідування та підтримання обвинувачення в судах держав-членів до винесення остаточного судового рішення. Матеріальні повноваження Європейської прокуратури поширюється на такі категорії правопорушень, як шахрайство з бюджетними коштами ЄС, відмивання доходів, отриманих унаслідок правопорушень, що підпадають під дію PIF-директиви, корупційні злочини, а також зловживання посадовими повноваженнями, пов'язані з розпорядженням бюджетними ресурсами. Європейська прокуратура реалізовує свої повноваження: якщо злочин учинено на території ЄС або в межах юрисдикції держав-членів; якщо особа, яка вчинила правопорушення, є громадянином держави-члена; а також у разі, коли діяння, учинене поза межами ЄС, але стосується особи, на яку поширю-

ються положення про персонал ЄС. Європейська прокуратура сприяє зміцненню механізмів правової інтеграції та забезпечує ефективну боротьбу з правопорушеннями, які загрожують фінансовій стабільності Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Consolidated version. Official Journal of the European Union, C 202, 7 June 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html

2. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj

3. Юрчишин В., Савченко В. Європейська прокуратура у системі правоохоронних органів Євросоюзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2023. Вип. 1. С. 41–45. URL: https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/368/341

4. Directive (EU) 2017/1371 on the Fight against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law, 05/07/2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32017L1371

5. Єні О., Кучинська О., Циганюк Ю. Європейська прокуратура: взаємодія з державами-членами ЄС та перспективи взаємодії з Україною: монографія. Київ : Норма права, 2023. 346 с.

6. Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008F0841.

7. Халюк С. Правове регулювання системи органів фінансового контролю в Європейському Союзі: порівняльний аспект. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2024. № 1 (27). С. 58–70. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1622/1611

8. Форманюк В. В. Правова природа прокуратури ЄС. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2020. Вип. 12 (1–2). С. 112–114.

REFERENCES:

1. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). (2016). Official Journal of the European Union, C 202. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html

2. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). (2017, October 12). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj

3. Yurchyshyn, V., & Savchenko, V. (2023). Yevropeyska prokuratura u systemi pravookhoronnykh orhaniv Yevrosoyuzu [European Prosecutor's Office in the system of Law Enforcement bodies of the European Union]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Kherson State University Herald,* 1, 41–45. Retrieved from https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/368/341 [in Ukrainian].

4. Directive (EU) 2017/1371 on the Fight against Fraud to the Union's Financial Interests by Means of Criminal Law (2017, July 05). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32017L1371

5. Yeni, O., Kuchynska, O., & Tsyganyuk, Yu. (2023). Yevropeyska prokuratura: vzayemodiya z derzhavamy-chlenamy YeS ta perspektyvy vzayemodiyi z Ukrayinoyu: monohrafiya [The European Public Prosecutor's Office: interaction with EU Member States and prospects for interaction with Ukraine]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

6. Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime. (2008, October 24). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008F0841.

7. Khaliuk, S. (2024). Pravove rehuliuvannia systemy orhaniv finansovoho kontroliu v Yevropeiskomu Soiuzi: porivnialnyi aspekt [Legal Regulation of the System of Financial Control Bodies in the European Union: a Comparative Aspect]. *Filosofski ta metodolohichni problemy*

prava – Philosophical and Methodological Problems of Law, 1 (27), 58–70. Retrieved from https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1622/1611 [in Ukrainian].

8. Formaniuk, V. V. (2020). Pravova pryroda prokuratury YeS [The legal nature of the EU Prosecutor's Office]. *Zhurnal yevropeyskoho i porivnyalnoho prava – European and Comparative Law Journal,* 12 (1–2), 112–114 [in Ukrainian].

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 34:004.056
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/8

КІБЕРБЕЗПЕКА: АКТУАЛЬНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Книш Зоряна Ігорівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-6548-3301

Стаття присвячена аналізу чинної нормативно-правової бази забезпечення кібербезпеки в інформаційному просторі у сучасних умовах. Аналізуються підходи до визначення кібербезпеки й окреслюються сучасні загрози в інформаційному просторі.

Аналізуються положення нормативно-правових актів, що регулюють відносини у кіберпросторі, які детермінують необхідність забезпечення кібербезпеки.

Формується висновок, що Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» виступає лише першим кроком і базою для більш глобальної законодавчої роботи у напрямку формування спеціального нормативного матеріалу із забезпечення кібербезпеки. Визначаються фактори, що детермінували актуальний стан нормативно-правової бази забезпечення кібербезпеки, якими виступили: 1) стрімкий розвиток інформаційних технологій й їх впровадження у всі сфери суспільного життя; 2) активна еволюція загроз кібербезпеці, тобто форм використання інформаційних систем у протиправних цілях і при цьому на усіх рівнях злочинної діяльності; 3) відсутність сформованої практики правового регулювання відповідних відносин, здатної не лише оперативно реагувати на зміни у системі основних загроз кібербезпеці, проте й також швидко еволюціонувати відповідно до розвитку загроз у кіберпросторі.

Встановлюється, що у зв'язку з інтегративним (інтегральним) характером феномену кібербезпеки, визначеним масштабами інформатизації усіх сфер суспільного життя, нормативно-правові положення, спрямовані на її забезпечення мають як публічно-правову, так і приватно-правову природу і відноситься до галузей цивільного, фінансового, адміністративного та іншого права. Ця обставина, своєю чергою, визначає в якості наступного етапу еволюції законодавства із забезпечення кібербезпеки його галузевий розвиток на рівні спеціальних нормативних положень і у контексті окремих сфер суспільних відносин.

Ключові слова: *кібербезпека, кіберпростір, кіберсередовище, кіберзахист, кіберправо, інформаційне право, діджиталізація, інформатизація, безпека даних, кіберзлочинність, комунікативні системи, соціальні мережі, Інтернет, критична інфраструктура, оборона, національні інтереси, публічні інтереси, приватні інтереси, право на інформацію.*

Knysh Zoriana. Cyber security: current state of the regulatory framework and prospects for its development

The article deals with the current regulatory and legal framework for ensuring cyber security in the information space within modern conditions. Approaches to defining cyber security are analyzed modern threats in the information space are outlined.

The provisions of regulatory and legal acts regulating relations in cyberspace that determine the need to ensure cyber security are analyzed.

It is stated that the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cyber security in Ukraine" is the first step and the basis for more global legislative work towards forming special regulatory material on ensuring cyber security. The factors that determined the current state of the regulatory and legal framework for ensuring cyber security are identified, which were: 1) the rapid development of information technologies and their implementation in all spheres of public life;

2) the active evolution of the cyber security threat, i.e. the forms of using information systems for illegal purposes and at all levels of criminal activity; 3) reflect the established practices of legal regulation of relevant relations, capable not only of promptly responding to changes in the system of special cyber security threats but also of rapidly evolving following the development of threats in cyberspace.

Determined that due to the integrative (integral) nature of the cyber security phenomenon, determined by the scale of informatization of all spheres of public life, the regulatory and legal provisions aimed at its provision have both public and private law nature and relate exclusively to the branches of civil, financial, administrative and other law. This circumstance, in turn, contributes to the next stage of the evolution of legislation on cyber security, its sectoral development at the level of special regulatory provisions, and in the context of individual spheres of public relations.

Key words: *cyber security, cyberspace, cyber environment, cyber defense, cyber law, information law, digitalization, informatization, data security, cybercrime, communication systems, social networks, Internet, critical infrastructure, defense, national interests, public interests, private interests, right to information.*

В умовах активного інформаційного розвитку суспільства й впровадження новітніх технологій у всіх сферах суспільного життя, починаючи від оборони і завершуючи побутом, забезпечення кібербезпеки стає однією з найбільш важливих проблем сучасності.

Водночас впровадження ефективної системи кібербезпеки значною мірою залежить від нормативно-правової бази, яка створює умови для активного використання засобів протидії загрозам у кіберпросторі. Адже саме від неї багато у чому залежить те, наскільки оперативно та ефективно держава, а також інші учасники інформаційних відносин зможуть убезпечуватись від відповідних небезпек, а також протидіяти їм та реагувати на спричинювані відповідними протиправними діями негативні наслідки.

Питання правового забезпечення кібербезпеки в умовах сучасних викликів, а також особливості актуального стану нормативно-правової бази регулювання відповідної сфери суспільних відносин ставали предметом розгляду таких вчених-правників як О. Бакалинський, О. Бакалінська, П. Біленчук, В. Богом'я, В. Веремчук, В. Галунько, С. Дєніжна, І. Доронін, С. Єсімов, С. Кавин, Х. Кайдрович, І. Каріх, Ю. Кемська, С. Князь, М. Ковалів, І. Коропатнік, І. Красницький, В. Луцюк, Ю. Назар, В. Новицький, Т. Обіход, А. Омельченко, В. Пахомов, М. Плескач, В. Пядишев, Д. Рєпін, В. Роллер, Р. Скриньковський, М. Сова, Т. Созанський, А. Тарасюк, Н. Туз, Д. Хом'яков, Г. Яремко та ін.

Метою статті є визначення особливостей сучасного стану нормативно-правової бази забезпечення кібербезпеки в актуальних умовах й встановлення можливих векторів її розвитку.

1. Загальні правові положення про кібербезпеку та основні загрози у кіберпросторі

У сучасній юридичній доктрині, а також у положеннях нормативно-правових актів отримало закріплення декілька підходів до розуміння кібербезпеки, які умовно можна диференціювати на інструментальні та результативні (станові). Перші характеризують кібербезпеку як діяльність або ж процес, спрямований на досягнення певного безпекового результату, у той час як другі – як власне результат відповідної діяльності або процесу. У сутності йдеться про один і той самий феномен, який розглядається у різних аспектах.

У межах інструментального підходу кібербезпека визначається, зокрема як сукупність інструментів, політик, концепцій та гарантій безпеки, а також рекомендацій, методів управління ризиками, актів поведінки, провідного досвіду, страхування і технологій, що можуть бути використані для захисту активів організацій та користувачів у кіберсередовищі [1, с. 13].

У той же час «результативний» або ж «становий» підхід отримав закріплення у положеннях Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» згідно з якими кібербезпекою є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та дер-

жави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі (пункт 5 частини першої статті 1) [2, ст. 1].

Зв'язок кібербезпеки з комунікативними системами, пов'язаними з мережею Інтернет, тобто, у сутності, з інформаційними у тому числі у широкому розумінні системами сприяє вживанню терміну «кібербезпека», зокрема у синонімічному ключі з термінами «безпека інформації» та «інформаційна система» [3, с. 101]. Водночас, ураховуючи те, що важливою і невідворотною тенденцією сьогодення виступає діджиталізація усіх сфер суспільного життя і у першу чергу державних сервісів, й при цьому процес «інформатизації», як стверджується, є більш широким за змістом, ніж процес діджиталізації [4, с. 158], кіберпростір у сучасних умовах охоплює практично усі сфери суспільного життя, яких торкнулася інформатизація і які при цьому пов'язуються з комунікативними системами. Саме тому, як справедливо стверджує А. В. Омельченко, активно еволюціонуючий цифровий світ потребує, зокрема ефективної національної системи кібербезпеки, що здатна у тому числі забезпечити можливості цифровізації усіх сфер суспільного життя [5, с. 144]. Її побудова та ефективне функціонування, вочевидь, повинні здійснюватися на належній нормативній основі.

Що ж стосується власне форм загроз на протидію яким повинна орієнтуватися нормативна база кібербезпеки, то ними виступають, зокрема шкідливе програмне забезпечення (віруси), ботнет, програми-вимагачі, фізичне пошкодження системи [1, с. 13], викрадення особистої інформації [6, с. 16] а ін.

Стосовно конкретних кейсів, які демонструють характер та масштаби сучасних кіберзагроз, то з цього приводу можна навести декілька прикладів. Одним із них виступає кібератака на навігаційні системи, що обслуговують порти Республіки Корея внаслідок чого відбулося переривання GPS-сигналу й передача невірної інформації щодо місцезнаходження морських суден внаслідок чого 280 торговельних кораблів були вимушені повернутися до портів [1, с. 13].

Також у кінці 2016 року вітчизняна енергетична система стала об'єктом кібератаки відомої як «BlackEnergy 3». Серед потужностей «Прикарпаттяобленерго» безпосереднім предметом атаки виступила, ймовірно автоматизована система керування технологічним процесом, що є різновидом інформаційних систем. Кібератака призвела до вимкнення близько 30 підстанцій внаслідок чого без електропостачання опинилося 230 тис. споживачів [6, с. 16].

2. Основні нормативно-правові акти

Основним законодавчим актом, що наразі регламентує відносини у сфері забезпечення кібербезпеки в Україні, виступає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [2].

На момент підготовки цього матеріалу Закон складається з п'ятнадцяти статей, а також прикінцевих та перехідних положень і при цьому не поділяється на розділи. Перші три статті Закону мають певною мірою «вступний» характер, оскільки значною мірою характеризують сам нормативно-правовий матеріал. Йдеться про терміни, принципам застосування Закону та «правові основи забезпечення кібербезпеки України» (у яких окреслюється характер джерел, що регулюють відповідні відносини, а також їх ієрархічна система у ході застосування) [2, статті 1–3].

Своєю чергою стаття 4 «Об'єкти кібербезпеки та кіберзахисту», стаття 5 «Суб'єкти забезпечення кіберзахисту», стаття 6 «Об'єкти критичної інфраструктури» та стаття 7 «Принципи забезпечення кібербезпеки» [2, статті 4–7] у сутності характеризують структуру правовідношення із забезпечення кібербезпеки, а також засади їх побудови та динаміки. Дві статті Закону (стаття 8 «Національна система кібербезпеки» та стаття 9 «Урядова команда реагування на комп'ютері надзвичайні події України CERT-UA» [2, статті 8–9]) присвячені інституційним аспектам вітчизняної системи кібербезпеки. Також у фокус положень Закону включено питання державно-приватної взаємодії у сфері кібер-

безпеки (стаття 10) та необхідності сприяння суб'єктам забезпечення кібербезпеки (стаття 11). Охоронних аспектів аналізованих відносин торкнулися бланкетне положення статті 12 Закону, якою визначаються види юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення кібербезпеки, а також стаття 15 «Контроль за законністю заходів із забезпечення кібербезпеки України» [2, статті 10, 11, 12, 15]. Питання фінансового забезпечення заходів кібербезпеки отримало відображення у статті 13 Закону у той час як стаття 14 врегульовує відносини, пов'язані з міжнародною співпрацею у сфері кібербезпеки [2, статті 13, 14].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», як зазначають О. Бакалінська та О. Бакалинський, формує загальну архітектуру національної системи кібербезпеки, а також розподіляє завдання й розмежовує повноваження між основними суб'єктами забезпечення кібербезпеки до яких відносяться, зокрема Національний координаційний центр кібербезпеки, Міністерство оборони України, Служба безпеки України та інші суб'єкти [3, с. 104]. При цьому в якості позитивних сторін Закону, як зазначає А. В. Тарасюк, виступає офіційне введення у юридичний понятійно-категоріальний апарат таких понять як «кібербезпека», «кібератаки» та «кіберзахист» [7, с. 203].

Водночас у світлі окреслених положень важливе значення мають декілька обставин.

Першою виступає те, що норми Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» за колом відносин, яких вони так чи інакше торкаються, необхідно осмислювати у дещо ширшому контексті, зокрема в аспекті Закону України «Про національну програму інформатизації».

Перший із зазначених законодавчих актів прийнято у 2017 році, а другий – наприкінці 2022 року.

При цьому, як зазначається у статті 3 Закону України «Про національну програму інформатизації» національна програма інформатизації спрямована на забезпечення, зокрема впровадження та застосування інформаційно-комунікативних технологій у державному управлінні, місцевому самоврядуванні та суспільному житті, створення та розвитку системи державних інформаційних ресурсів, рівного доступу до інформаційно-комунікативних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій [8, ст. 3].

3. Проблемні аспекти

Наведені нормативні положення з урахуванням тенденцій розвитку суспільства дозволяють окреслити два основні вектори еволюції інформаційного законодавства, а тому і два напрямки ґенези нормативно-правової бази забезпечення кібербезпеки. Ними виступають відносини, пов'язані із суспільними та державними інтересами, а також відносин, в основі яких лежить приватний інтерес.

Зокрема, у тому числі у світлі назви Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» необхідно звернути увагу на статтю 4 Закону, якою в якості об'єктів кібербезпеки розглядаються у тому числі конституційні права і свободи людини і громадянина, а також, зокрема сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, держава та її конституційний лад, суверенітет, національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави (частина перша статті 4) [2, ст. 4]. Але важливо, що дія Закону, як зазначається в частині першій статті 2, не поширюється, зокрема на відносини та послуги, пов'язані із змістом інформації, що обробляється в комунікаційних системах та/або в технологічних системах, а також на соціальні мережі й приватні інформаційні ресурси в мережі Інтернет [2, ст. 2].

Відповідне положення отримує розвиток у частині другій статті 4 зазначеного Закону якою до об'єктів кіберзахисту відносяться, зокрема комунікаційні системи усіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси, що використовуються у тому числі в інтересах органів державної влади та військових формувань, а також комунікаційні системи, які використовуються для задоволення суспільних потреб, й об'єкти критичної інфраструктури [2, ст. 4].

Ці положення мають важливе практичне значення, адже у сутності вони досить

чітко фрагментують приватні та публічні відносини, на які поширюється Закон.

Інакше кажучи, положення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» умовно розмежовують відносини, пов'язані з використанням комунікаційних систем, на публічні, тобто ті, що стосуються національних інтересів України, суспільних та державних інтересів, а також ті, що стосуються суто приватних інтересів. Тобто «життєво важливі інтереси людини і громадянина», як вбачається, охоплюються Законом в тій частині, у якій вони входять до зазначених публічних інтересів.

Своєю чергою непоширення Закону на соціальні мережі й приватні інформаційні ресурси в мережі Інтернет означає що це питання залишається у сфері правового впливу інших актів.

І з цього приводу неможливо не відмітити, що у сучасних юридичних дослідженнях питання кібербезпеки осмислюється переважно у ключі захисту критичної інфраструктури [3, с. 105], а також в ключі оборонної функції держави [9, с. 108].

Водночас, приймаючи до уваги зазначене, не можна ігнорувати і того, що кібербезпека стосується також і діяльності суб'єктів господарювання у цілому [3, с. 105] і при цьому не лише електронної торгівлі [6, с. 16] тобто фінансових ринків, проте будь-якої активності у кіберпросторі взагалі, а тому фактично інтересів усіх категорій суспільства [10, с. 3]. У зв'язку з цим положення інформаційного права, спрямовані на забезпечення кібернетичної безпеки, за предметом регулювання можуть мати як публічно-правовий так і приватно-правовий характер [11, с. 203].

Звісно, охоплення відповідними положеннями приватних відносин, зокрема пов'язаних з корпоративними комунікаційними системами, соціальними мережами, а також приватним використанням мережі Інтернет має деліктний характер, адже йдеться у тому числі про право особи на інформацію та приватність. Однак, не можна ігнорувати того, що відповідні інформаційні права відносяться до четвертого покоління прав людини [12, с. 41–44], а тому їх забезпечення є нагальною умовою сучасності.

Висновки. Підводячи підсумки під викладеним вище, необхідно погодитися з вченими, які висловлюють переконаність у тому, що вітчизняна нормативно-правова база кібербезпеки перебуває лише у стані свого зародження [11, с. 203], а Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» є лише переважно «дорожньою картою» для формування спеціального нормативного матеріалу, а не всеосяжним актом, що регулює відносини у сфері кібербезпеки [7, с. 204]. Тобто це лише перший крок, база і свого роду «трамплін» для більш глобальної законодавчої роботи.

І проблема полягає не стільки в «недовершеності» нормативно-правового матеріалу, скільки у впливі на правотворчий процес декількох факторів, які унеможливили формування одразу комплексної й завершеної на даному історичному етапі розвитку системи нормативного-правових положень, що регламентують відповідні відносини. Такими факторами виступили: 1) стрімкий розвиток інформаційних технологій й їх впровадження у всі сфери суспільного життя; 2) активна еволюція загроз кібербезпеці, тобто форм використання інформаційних систем у протиправних цілях і при цьому на усіх рівнях злочинної діяльності; 3) відсутність сформованої практики правового регулювання відповідних відносин, здатної не лише оперативно реагувати на зміни у системі основних загроз кібербезпеці, проте й також швидко еволюціонувати відповідно до розвитку загроз у кіберпросторі.

Проте, чи не найбільш важливим фактором, який з одного боку визначив актуальний стан розвитку правової бази кібербезпеки, а з іншого – детермінує вектори її подальшої еволюції виступає інтегральний характер піднятої проблеми. Кібербезпека стосується усіх сфер суспільного життя у яких використовуються комунікаційні системи, а це, у сутності, усі сфери життя. І з цього слідує, що питання кібербезпеки охоплюється усіма галузями права внаслідок чого набуває відносно них інтеграційного характеру.

Саме у цьому знаходить підтвердження та обставина, що сучасна нормативно-правова база кібербезпеки пройшла лише перший етап свого становлення. В якості

наступного етапу необхідно розглядати її галузеву еволюцію на рівні спеціальних нормативних положень і у контексті окремих сфер суспільних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Веремчук В. С. Міжнародно-правове регулювання кібербезпеки у морській галузі: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2024. Т. 26, вип. 1 (38). С. 12–17.

2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 403 (із змінами).

3. Бакалінська О., Бакалинський О. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 100–107.

4. Духневич А. В., Спєсівцев Д. С. «Юридичні інновації» як освітній компонент (навчальна дисципліна). *Юридичний науковий електронний журнал:* електрон. наук. фахове вид. 2023. № 4. С. 156–160. URL: http://lsej.org.ua/4_2023/37.pdf (дата звернення: 22.03.2025).

5. Омельченко А. В. Організаційно-правові засади забезпечення кібербезпеки України. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 140–145.

6. Біленчук П., Обіход Т., Правове і наукове забезпечення кібербезпеки України. *Юридичний вісник України*. 2022. № 44–46 (1424–1426). С. 16–17.

7. Тарасюк А. В. Стан правового забезпечення кібербезпеки в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Юридична*. 2019. Т. 13. С. 201–206.

8. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807–IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 2. Ст. 86.

9. Доронін І. М. Правове регулювання забезпечення кібербезпеки у реалізації окремих функцій держави. *Інформація і право*. 2017. № 1 (20). С. 104–111.

10. Sozanskyy T., Krasnytskyi I., Lutsyk V., Yaremko G., Tuz N. International practice of legal support of cyber security of the country. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Issue 2. URL: https://www.abacademies.org/abstract/international-practice-of-legal-support-of-cyber-security-of-the-country-9137.html (access date: 28.03.2025).

11. Плескач М. В. Сутність поняття та основні елементи механізму адміністративно-правового забезпечення кібернетичної безпеки людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 201–209.

12. Маложон О. І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал:* електрон. наук. фахове вид. 2021. № 12. С. 41–44. URL: http://lsej.org.ua/12_2021/7.pdf (дата звернення: 22.03.2025).

REFERENCES:

1. Veremchuk, V. S. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia kiberbezpeky u morskii haluzi: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [International Legal Regulation of Cyber Security in the Maritime Industry: the Current State and Prospects for Development]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravoznavstvo, 26*(1), 12–17 [in Ukrainian].

2. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. № 2163-VIII [On the Basic Principles of Cybersecurity in Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 45*, 403 [in Ukrainian].

3. Bakalinska, O., & Bakalynskyi, O. (2019). Pravove zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini [Legal protection of cybersecurity in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 9*, 100–107 [in Ukrainian].

4. Dukhnevych, A. V., & Spiesivtsev, D. S. (2023). «Iurydychni innovatsii» yak osvitnii komponent (navchalna dystsyplina) ["Legal innovations" as educational component (academic discipline)]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, *4,* 156–160. Retrieved from http://lsej.org.ua/4_2023/37.pdf [in Ukrainian].

5. Omelchenko, A. V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [Organizational and legal bases of cybersecurity of Ukraine]. *Kyivskyi chasopys prava, 3*, 140–145 [in Ukrainian].

6. Bilenchuk, P., & Obikhod, T. (2022). Pravove i naukove zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [Legal and scientific security of cybersecurity in Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy. 44–46 (1424–1426)*, 16–17 [in Ukrainian].

7. Tarasiuk, A. V. Stan pravovoho zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini [Cybersecurity Legal Security Center in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia Yurydychna, 13*, 201–206 [in Ukrainian].

8. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 r. № 2807–IX [On the National Information Program]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 2,* 86 [in Ukrainian].

9. Doronin, I. M. (2017). Pravove rehuliuvannia zabezpechennia kiberbezpeky u realizatsii okremykh funktsii derzhavy [Legal regulation of ensuring cybersecurity in the implementation of certain state functions]. *Informatsiia i pravo, 1*(20), 104–111 [in Ukrainian].

10. Sozanskyy, T., Krasnytskyi, I., Lutsyk, V., Yaremko, G., & Tuz, N. (2020). International practice of legal support of cyber security of the country. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 23*(2). Retrieved from https://www.abacademies.org/abstract/international-practice-of-legal-support-of-cyber-security-of-the-country-9137.html.

11. Pleskach, M. V. (2020). Sutnist poniattia ta osnovni elementy mekhanizmu administratyvno-pravovoho zabezpechennia kibernetychnoi bezpeky liudyny [The mechanism of administrative and legal support of human cybersecurity: concept and basic elements]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 4*, 201–209 [in Ukrainian].

12. Malozhon, O. I. (2021). Chetverte pokolinnia prav liudyny v konteksti ukrainskoi suchasnosti [The Fourth generation of human rights in the context of Ukrainian modernity]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, 12*, 41–44. Retrieved from http://lsej.org.ua/12_2021/7.pdf [in Ukrainian].

УДК 001.8:004.01[351.74:174]
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/9

ДОСЬЄ, ПРОФІЛЬ, ОРІЄНТУВАННЯ ЯК АНАЛІТИЧНІ ПРОДУКТИ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Мациборська Олена Маноліївна,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0000-5971-6722

Стаття присвячена дослідженню аналітичних документів про особу, яка перебуває під контролем правоохоронних органів. Метою наукової розвідки є аналіз інформаційного, комунікативного та аналітичного аспектів створення правоохоронцями досьє, профілю (портрету) та орієнтування. Встановлено, що ці аналітичні продукти ще не були предметом цілісного дослідження. Проаналізовано наявність і сутність визначення понять досьє, профілю та орієнтування та запропоновано власні визначення цих категорій як аналітичних документів про особу у сфері правоохоронної діяльності. Детально проаналізовано складові інформаційного аспекту роботи правоохоронців з аналітичними документами. Описано специфіку базових масивів інформації (природної та соціальної), форм (естетичної та семантичної) і видів інформації, які визначаються за різними критеріями (за способом передачі та сприйняття, за опосередкованістю сприйняття й обробки, за суспільним призначенням) та розкрито їхнє значення для аналітичних документів про особу. Окремо проаналізовано різні групи властивостей інформації (атрибутивні, прагматичні, динамічні) та їхнє практичне значення для створення досьє, профілю й орієнтування. Значну увагу приділено вимогам до інформації (якісним, кількісним, ціннісним) та вимогам до різного роду джерел інформації, при цьому розкрито їхнє значення для роботи правоохоронців. При аналізі комунікативного аспекту увагу приділено всім елементам комунікації та засобам комунікації, а також їх функціональному значенню для інформаційно-аналітичної роботи правоохоронних органів із документами про особу. Вивчення аналітичного аспекту стосувалося аналізу критеріїв відбору та оцінки інформації, при цьому описано широкий спектр методів аналітичної роботи та наведені приклади реалізації кожного методу в роботі правоохоронців з документами про особу. Практичне значення дослідження полягає у формуванні теоретичного підґрунтя для оптимізації практичної роботи з аналітичними матеріалами про особу, що перебуває під контролем правоохоронних органів.

Ключові слова: *аналітичний документ, особа, що перебуває під контролем правоохоронних органів, інформаційний аспект, комунікативний аспект, аналітичний аспект, досьє, профіль, орієнтування.*

Matsyborska Olena. Dossier, profile, targeting as analytical products in law enforcement institutions

The article is devoted to studying analytical documents on a person under the control of law enforcement agencies. The research aims to analyze the informational, communicative and analytical aspects of creating a dossier, profile (portrait) and targeting by police officers. It is established that these analytical products have not yet been the subject of a comprehensive study. The author analyzes the existence and essence of the definitions of dossier, profile, and targeting and proposes her definitions of these categories as analytical documents about a person in the law enforcement system. The author analyzes in detail the components of the information aspect of police officers' work with analytical documents. The author describes the specifics of the basic arrays of information (natural and social), forms (aesthetic and semantic), and types of information which are determined by various criteria (by the method of transmission and perception, by the mediation of perception and processing, by the public purpose) and reveals their importance for analytical documents on a person. Different information properties (attributive, pragmatic, dynamic) and their practical significance for creating a dossier, profile, and targeting are analyzed separately. Considerable attention is paid to the requirements for information (qualitative, quantitative, value) and the requirements for various types of information sources, and their importance for the work of police officers is revealed. In analyzing the communication aspect,

attention is paid to all communication elements and means of communication, as well as their functional significance for the information and analytical work of law enforcement agencies with personal documents. The study of the analytical aspect concerned the analysis of the criteria for selecting and evaluating information, with a wide range of analytical methods described and examples of the implementation of each method in the work of law enforcement agencies with personal documents. The study's practical significance is to form a theoretical basis for optimizing the practical work with analytical materials on a person under the control of law enforcement agencies.

Key words: *the analytical document, a person under the control of law enforcement agencies, information aspect, communicative aspect, analytical aspect, dossier, profile, orientation.*

У роботі правоохоронців основними аналітичними продуктами щодо фізичної особи, яка перебуває під контролем правоохоронних органів, є досьє, профіль та орієнтування. Робота з цими документами має три аспекти: інформаційний, комунікативний та аналітичний. Вивчення цих аспектів спрямоване на формування теоретичного підґрунтя задля оптимізації практики роботи правоохоронних органів з аналітичними матеріалами про особу.

Досьє, профіль та орієнтування ще не були предметом спеціального цілісного дослідження. Фахівці та науковці розробили лише окремі питання щодо роботи з цими документами. Зосібна М. В. Дідковська-Бідюк у своїй дисертації дає визначення профілю, описує його структуру та процедури його створення і використання тощо [1]. І. А. Федчак наводить визначення аналітичного орієнтування і досьє, а також визначає складові елементи останнього [2]. У нормативно-правових актах та організаційних документах неодноразово йдеться про орієнтування, однак визначення орієнтування наводиться тільки в контексті діяльності митних органів [3; 4]. Вочевидь, положення наявних науково-теоретичних та нормативно-інструктивних матеріалів потребують уточнення та доповнення. Отже, метою статті є дослідження інформаційного, комунікативного та аналітичного аспектів роботи із досьє, профілем та орієнтуванням.

Прикметно, що досьє, профіль та орієнтування в науковій літературі та нормативних актах потрактовуються по-різному. Так, орієнтування у правоохоронній сфері тлумачиться авторами нормативно-правових актів не як інформація та/або документ (об'єкт), а як інформування (процес) [3]. Водночас як інформація воно визначається у сфері митного контролю [4]. Дещо по-різному тлумачиться фахівцями досьє: як інформаційний та аналітичний документ [2; 5]. Поняття профілю особи (злочинця або жертви) є відносно новим, тому його визначення суттєво відрізняються одне від одного [1]. Отже, необхідно визначитися із початковими для нашої розвідки поняттями.

Під ***орієнтуванням*** (розшуковим орієнтуванням) на особу в роботі правоохоронних органів ми розумітимемо інформацію про причини розшуку особи, словесний опис її зовнішності, фото або фоторобот розшукуваної особи, перелік особливих прикмет, установчі дані (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), громадянство (підданство), дата народження, стать), вказівки про мету розшуку та інші необхідні для розшуку відомості, а також спеціальний службовий документ (чи сукупність документів), в якому зафіксована ця інформація.

Профіль (портрет) особи у правоохоронній діяльності розуміємо як аналітичний документ, що містить спеціалізований опис особи (суб'єкта злочину, жертви злочину), який складається із психологічної характеристики особистості, встановлення типових моделей її поведінки та мотивів її дій, а також соціальної і біологічної характеристики (складеної на підставі реальних фактів чи гіпотетично).

Досьє особи в роботі правоохоронців трактуємо як аналітичний документ або сукупність документів, в яких міститься інформація про соціальну активність певної особи та її установчі дані.

Проблематика створення та використання таких аналітичних документів як досьє, профіль (портрет) та орієнтування в роботі правоохоронців розкривається в інформаційному, комунікативному та аналітичному аспектах.

Інформаційний аспект створення аналітичних документів про особу передбачає наявність у правоохоронців відповідних знань у сфері інформації, тобто знання про різні категорії інформації, її природні властивості, загальні та спеціальні вимоги до інформації та джерел інформації. У процесі створення аналітичних документів про особу використовуються всі види та форми інформації, при цьому важливими є всі її властивості, а надважливе значення мають вимоги власне до інформації та до джерел інформації.

Передовсім зауважимо, що для створення аналітичних документів про особу опрацьовується обидва *базових масиви інформації* як властивості матерії – *природна* (елементарна та біологічна) та *соціальна*. Так, до природної інформації про особу можна віднести антропометричні дані (зріст, статура тощо) та особливі прикмети (наявність родимок, фізичних вад, відомості про кровні родинні зв'язки тощо); до соціальної інформації – відомості про освіту, професію, громадську діяльність та ін. Водночас беруться до уваги обидві *форми інформації*, що розрізняються на основі особистісного ставлення до дійсності, – *естетична* інформація (опис зовнішності, створення фоторобота, використання графічних зображень, фото тощо) та *семантична* інформація (усні та письмові текстові матеріали, документи та ін.). Аналітичні документи про особу також містять *первинну* і *вторинну інформацію*, при цьому первинною є інформація, зібрана й накопичена у процесі оперативно-розшукової діяльності, отримана з різних первинних документів, а вторинною – результати аналітичного опрацювання (вторинні документи, висновки різних експертів, рекомендації аналітиків, психологів, профайлерів тощо).

Автори інформаційно-аналітичних матеріалів (правоохоронці, профайлери) мають вміти опрацьовувати всі *види інформації* за способом передачі та сприйняття. Зокрема, *аудіальна інформація* надходить під час безпосереднього спілкування (опитування свідків, родичів, інтерв'ювання підозрюваного та ін.) або з використанням технічних засобів у процесі інформування про особу, пов'язані з нею злочин чи подію (напр., телефонна розмова), а також під час прослуховування, з аудіозаписів та ін. При цьому увага звертається передовсім на вербальні (словесні) засоби (виявлення наявності смислу), а також на екстралінгвістичні засоби (вокалізація, паузи, наявність акценту тощо). *Візуальна інформація*, як і аудіальна, збирається та опрацьовується під час безпосереднього спілкування та спілкування з використанням технічних засобів (відеозв'язок, телеконференція тощо). Разом із тим зорова інформація отримується і опрацьовується під час вивчення фото-, відео- та кінодокументів, у процесі аналізу місця та обставин злочину, упродовж стеження за особою, що перебуває під контролем правоохоронних органів, дослідження текстових та графічних документів тощо. *Тактильна інформація* отримується у процесі обшуку та огляду особи чи місця події, а також у разі спілкування з особою за допомогою сурдоперекладача або вивчення документів і матеріалів, створених із використанням шрифту Брайля. Оскільки *нюхова* та *смакова інформація* є нестійкою, недеталізованою і вони не здатні утворювати текст, на їхній основі неможлива розгорнута комунікація, їхні можливості в контексті доказовості щодо особи дуже обмежені (напр., не може бути доказом запах парфумів). Втім нюхова інформація має значення для розшуку та ідентифікації особи і найчастіше її використання проявляється в залученні до оперативно-розшукових заходів службових собак. Отже, під час створення таких аналітичних документів як досьє, профіль та орієнтування важливо пам'ятати, що, окрім вербальної інформації, активно має використовуватися невербальна інформація, а всі її різновиди можуть бути вербалізовані та зафіксовані як словесне повідомлення.

У зв'язку з тим, що впродовж останнього десятиліття активно впроваджувалися інформаційно-комунікаційні технології, за допомогою яких нині опрацьовується не тільки числова, а й графічна та вербальна інформація, в інформаційно-комунікаційних процесах значно збільшилася частка *машиноорієнтованої інформації*, тобто даних, що сприймаються і обробляються засобами обчислювальної техніки.

Як відомо, сьогодні ефективно функціонує єдина інформаційна система МВС України, зокрема її функціональна підсистема – інформаційно-комунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України», а в її складі, наприклад, – інформаційні підсистеми «Особа», «Особа (трафік)», «Розшук» та ін. Ці розробки дозволяють зберігати та обробляти значні обсяги інформації, тому мають важливе значення для ефективної роботи правоохоронних органів. Разом із тим інша категорія інформації за критерієм опосередкованості сприйняття – *людиноорієнтована інформація* – це будь-яка інформація, отримана під час спілкування з громадянами у процесі виконання службових обов'язків, не втрачає своєї актуальності для підготовки правоохоронцями аналітичних документів про особу.

Під час підготовки інформаційно-аналітичних матеріалів про особу використовуються різні за суспільним призначенням види інформації – *масова* (суспільно-політична, побутова, науково-популярна і т. ін.), *спеціальна* (психологічна, медична, технічна тощо) та *особиста* (родині зв'язки, дружні взаємини і т. ін.). Так, масовою інформацією є необхідні для досьє відомості про громадську діяльність особи, партійну належність, про опубліковані особою праці тощо, а спеціальною інформацією, наприклад, – психологічна інформація у профілі злочинця чи жертви, хімічна, фармакологічна та ін., отримана в результаті судмедекспертизи, тощо. Очевидно, що особиста інформація є важливим елементом усіх аналітичних документів, які складаються на особу, що перебуває під контролем правоохоронних органів. Своєю чергою досьє, профіль, орієнтування – це документи, що містять службову інформацію, оскільки вони використовуються у процесі виконання службових обов'язків, тому на них може бути накладений гриф «ДСК». Нагадаємо, що службова інформація є власне спеціальною, хоча частина інформації з орієнтування може поширюватися в масмедіа з метою пришвидшення розшуку особи та/або попередження громадськості про небезпеку, яку становить розшукувана особа.

У процесі опрацювання інформації та створення будь-яких аналітичних документів важливо пам'ятати про *властивості інформації* – природні характеристики інформації, що не залежать від людини. Так, *атрибутивні* властивості інформації – невідривність від матеріального носія та мовна природа, незалежність від носія та мови, дискретність, неперервність – забезпечують саму можливість інформаційного процесу, інформаційно-аналітичної роботи та комунікації, зокрема в роботі правоохоронних органів. *Прагматичні* властивості інформації – наявність смислу та новизна, корисність, кумулятивність – уможливлюють цілеспрямоване використання інформації, характеризують міру цінності інформації для практичного застосування. Прагматичні властивості мають надважливе значення у створенні аналітичних документів про особу та роботі правоохоронців загалом. *Динамічні* властивості інформації – зростання, повторюваність, багаторазове використання, деактуалізація (старіння) та реактуалізація, розсіювання – впливають на функціонування інформаційних потоків, масивів, ресурсів, забезпечують тяглість інформаційних процесів, сприяють встановленню комунікації. Динамічні властивості спричиняють чимало перешкод в інформаційно-аналітичній роботі правоохоронців, якість якої значною мірою визначається оперативністю.

Зібрана й опрацьована фахівцями-правоохоронцями інформація для аналітичних документів має відповідати певним *вимогам* – до якості, кількості та цінності. *Вимоги до якості* інформації (якісні характеристики) – достовірність, релевантність, пертинентність, адекватність, об'єктивність – спрямовані на максимальне відображення суті та перебігу подій, пов'язаних з певною особою, діяльності та дій цієї особи, її характеру і т. п. Кількісні характеристики (*вимоги до кількості*) – достатність, повнота, точність – мають забезпечити різнопланову, всебічну характеристику особи, її дій, її особистості, соціальної активності тощо. *Вимоги до цінності* інформації (ціннісні характеристики) – своєчасність, доступність, актуальність, ідентичність, новизна – покликані сприяти оперативності роботи правоохоронців, швидкості інформаційно-аналітичного процесу і, як наслідок, викриття особи, розкриття злочину і т. п.

Разом із тим ефективність інформаційно-аналітичної роботи та якість інформаційно-аналітичного документа значною мірою залежить від *джерела інформації*. Основними показниками *якості джерела* інформації є його *статус* (відкрите, закрите, міжособистісне), *надійність* (рівень відповідності наданої джерелом інформації всім вимогам), *авторитетність* (рівень обізнаності джерела в певному питанні), *оперативність* (швидкість інформування), *доступність* (наявність безпосереднього чи опосередкованого зв'язку з джерелом). У процесі інформаційно-аналітичної роботи інформація збирається з *документних* (опублікованих, неопублікованих і таких, що не публікуються; первинних і вторинних) та *недокументних* джерел (показання свідків, речові докази, усні повідомлення, зокрема колег, чутки, плітки) інформації. Отже, інформаційний аспект типології створення та використання досьє, профілю та орієнтування в роботі правоохоронних органів передбачає врахування властивостей інформації, вимог до інформації та її джерел.

Комунікативний аспект створення, формування, а також використання у правоохоронній діяльності інформаційно-аналітичних продуктів щодо певної особи пов'язаний з аналізом елементів і засобів спілкування. Фахівець має мати цілісне уявлення про процес комунікації, його закономірності та складові. Якісна та результативна інформаційно-аналітична робота передбачає, зокрема, обізнаність фахівця-правоохоронця з *елементами комунікації* (адресант, адресат, повідомлення, канал комунікації, комунікативний шум, комунікативні фільтри, зворотній зв'язок, контекст і ситуація) та чітке усвідомлення їхніх взаємозв'язків.

Адресант як джерело інформації має надважливе значення, до нього мають висуватися відповідні вимоги *адресатом* – працівником правоохоронних органів, який повинен адекватно, об'єктивно й неупереджено оцінити і джерело, і надану ним інформацію. Необхідно розуміти, що *повідомлення* є закодованою інформацією і воно реалізується не тільки мовними засобами, а й засобами невербальними, тому потребує комплексного розкодовування. Це однаково важливо для всіх фахівців – аналітика, профайлера, оперативного працівника. Однакова увага має приділятися всім *каналам комунікації* – вокальному (аудіальному), зоровому (візуальному), нюховому, смаковому, тактильному (дотиковому), незважаючи на різницю в обсязі інформації, який вони здатні забезпечити.

Очевидно, що значною проблемою в інформаційні роботі є *комунікативний шум* – спотворення повідомлення внаслідок впливу різних факторів, які ускладнюють процес передавання/сприйняття інформації та спричиняють кількісні і якісні втрати інформації (ентропію повідомлення). Фахівці визначають три типи шуму: фізичний, психічний та семантичний [6, с. 56]. *Фізичний шум* спричиняють технічні перешкоди, сторонні звуки під час очної чи опосередкованої розмови, а також задимлення (заважає сприймати паралінгвістичні засоби), забруднення (наприклад, плями на документах), неякісний друк чи невиразний почерк і т. п. *Психічний шум* зумовлюється ментальними розладами, захворюваннями, синдромами чи емоційним станом осіб. Психічний шум передовсім впливає на критичність мислення, деформування інформації, об'єктивність повідомлення, адекватність оцінки інформації, а також на концентрацію уваги, спостережливість тощо. *Семантичний шум* виникає внаслідок застосування різних систем кодування інформації (використання різних національних мов, вузькоспеціальної термінології, жаргону, сленгу, шифрувальних систем), надходження надлишкової інформації, переважання фонової інформації тощо, а також як результат великої кількості посередників у комунікативному ланцюгові, через що зменшується точність і достовірність інформації.

Окрім комунікативного шуму, складною проблемою в інформаційно-аналітичній роботі є *комунікативні фільтри* – обмеження, що впливають на інформацію в процесі комунікації. Вони ускладнюють збір, пошук та отримання інформації, зокрема задля створення досьє, профілю та орієнтування. *Соціальні* (політична цензура, релігійна тайна сповіді, медична таємниця, адвокатська таємниця), *психологічні* (особиста неприязнь, невпевненість, недовірливість, романтизація), *фізичні* (вади

мовлення) та інші обмеження можуть різною мірою визначати поведінку учасників комунікації та, відповідно, впливати на якість і кількість інформації. Фільтри є фактором відмови від комунікації, замовчування інформації, брехні, вигадування, фальсифікації, містифікації тощо. Від комунікативних фільтрів потрібно відрізняти *комунікативні бар'єри* – фактори, які зумовлюють виникнення непорозуміння в процесі комунікації. *Соціально-культурний* (соціальний статус, конфесійна приналежність, етнічна належність), *біологічний* (вік, стать), *інтелектуальний* (різний рівень інтелектуального розвитку комунікантів, обсяг лексикону), *моральний* (різні моральні цінності), *емоційний* (неадекватний стан), *естетичний* (несприйняття зовнішнього вигляду співрозмовника), *мотиваційний* (наявність або відсутність особистого інтересу) бар'єри спричиняють комунікативні втрати, вимагають залучення додаткових ресурсів і часу для отримання необхідної інформації та її опрацювання.

Важливим фактором збирання та перевірки інформації є *зворотній зв'язок* як реакція адресата на повідомлення. Він визначає необхідність у додаткових запитаннях для уточнення інформації, провокативних запитаннях чи діях задля отримання словесної/несловесної реакції з метою виявлення брехні тощо. Одночасно в процесі комунікації неабияке значення мають *контекст* і *ситуація* – місце і час спілкування, (зумовлюють різну поведінку і рівень щирості, наприклад, під час надання показань у статусі свідка чи допиту як обвинуваченого), опосередкованість спілкування (за допомогою техзасобів), кількість учасників тощо.

Водночас підкреслимо, що для аналізу та оцінки інформації до уваги необхідно брати весь комплекс *засобів комунікації*: 1) *засоби мовної системи* – вербальні (словесні) задля виявлення наявності смислу: експліцитні (одиниці мови), зокрема вони допомагають визначити соціальне походження, рівень освіченості, подеколи психічний стан особи та ін., імпліцитні (дотримання правил спілкування, імплікації (непрямі висновки) та імплікатури (непрямі смисли) дозволяють визначити та оцінити достовірність, правдивість, об'єктивність інформації; 2) *екстралінгвістичні засоби* (вокалізація, паузи, швидкість мовлення, наявність акценту тощо), 3) *паралінгвістичні засоби* (жести, міміка, організація простору для спілкування тощо); 4) *семіотичні системи* (графічні зображення, габітарна система (одяг, прикраси, аксесуари та ін.), кольори, інтер'єр тощо). Таким чином, комунікативний аспект створення всіх інформаційно-аналітичних документів про особу спирається на врахування особливостей всіх елементів комунікації та специфічні фактори спілкування в умовах взаємодії з правоохоронними органами.

Аналітичний аспект полягає у відборі, обробці та оцінці зібраної інформації, у виборі методів аналітичної роботи, аналітичних досліджень та формуванні висновків, рекомендацій, гіпотез, прогнозів.

Загалом у процесі інформаційно-аналітичної діяльності, зокрема при створенні досьє, профілю, орієнтування як аналітичних документів, доцільність мають *критерії відбору* інформації – поліментність, активність, евристичність, прогресивність – це фактори оцінки здатності інформації сприяти активізації аналітичної та розшукової роботи, спонукати до генерування версій і гіпотез, прискорювати віднайдення правильного вирішення проблеми – виявлення чи викриття особи, доведення вини або зняття обвинувачень, розкриття злочину або правопорушення.

Інформаційно-аналітична діяльність правоохоронних органів передбачає використання всього арсеналу загальнонаукових та спеціальних *методів аналітичної роботи*. У процесі створення орієнтування, профілю, досьє доцільно звертатися одразу до багатьох аналітичних методів: *декомпозиції* (наприклад, для структуризації рубрик в аналітичних документах), *порівняння* (виявлення специфіки особистості і дій особи, правопорушення чи злочину, в якому вона підозрюється, або серії подібних подій чи дій), *нормативний* (для виявлення відхилення від норми у поведінці особи, напр., для орієнтування або профілю), *агрегування* (визначення типових характеристик поведінки особи для профілю чи стилю життя – для досьє), *виключення* (встановлення єдино можливої особи,

її мотивів, характеристик особистості), *гіпотеза* (розроблення версій, гіпотетичний висновок про особу і особистість злочинця у процесі профайлінгу), *закономірності* (виявлення стійких характеристик особи/особистості), *«мінімаксу»* (отримання мінімальних (достатніх) і максимальних (повних) характеристик особи), *класифікація* (класифікування дій, правопорушень та злочинів особи), *ранжування* (визначення міри вини особи), *випробування* (експертиза, дізнання, допит), *моделювання* (створення моделі поведінки зловмисника на місці злочину та в звичайному житті у процесі профайлінгу), *амбівалентності та суперечностей* (визначення мотиву), *метод парадоксу* (агентурна робота), *систематизація* (зведення інформації та аналітичних матеріалів), *екстраполяція* (об'єднання кількох проваджень в одне внаслідок інформаційно-аналітичної роботи щодо особи), *індукція* (формулювання індуктивних висновків), *дедукція* (вивчення місця та обставин злочину), *ідеалізація* (створення портрета злочинця або жертви; створення фоторобота), *фокусування* (опис особливих прикмет, визначення мотиву) та ін. Отже, аналітичний аспект передбачає орієнтацію на підготовку висновків, передбачення дій особи, тенденцій розвитку ситуації та подій, пов'язаних з особою, що перебуває під контролем правоохоронних органів.

Таким чином, робота правоохоронців з аналітичними документами про особу має три аспекти – інформаційний, комунікативний та аналітичний. Ці аспекти не тільки визначають проблематику створення і використання досьє, профілю та орієнтування, а й вказують шляхи та надають інструменти для вирішення всієї сукупності відповідних службових завдань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дідковська-Бідюк М. В. Психолого-правові засади використання профайлінгу в діяльності національної поліції : дис. … д-ра філос. : 053 Психологія. Київ, 2021. 185 с.

2. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навч. посіб. Львів : ЛДУВС, 2021. 288 с.

3. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20?find=1&text=%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text.

4. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : наказ Міністерства фінансів України від 31.07.2015 № 684. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text.

5. Основи кримінального аналізу: теорія та практика застосування в оперативних підрозділах Державної прикордонної служби України : навч. посіб. / О. С. Кіреєва та ін. Хмельницький : НАДПСУ, 2022. 360 с. URL : file:///C:/Users/eenu/Downloads/osnovy_kryminaljnogo_analizu%20(1).pdf.

6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.

REFERENCES:

1. Didkovska-Bidiuk, M. V. (2021). Psykholoho-pravovi zasady vykorystannia profailinhu v diialnosti natsionalnoi politsii : dys. … d-ra filos. : 053 Psykholohiia. [Psychological and legal principles of using profiling in the activities of the national police: Dissertation for the degree doctor of philosophy: 053 Psychology] Kyiv [in Ukrainian].

2. Fedchak, I. A. (2021). Osnovy kryminalnoho analizu : navch. posib. [Fundamentals of Criminal Analysis: Educational manual]. Lviv. [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy : nakaz MVS Ukrainy vid 27.04.2020 № 357.

[On approval of the Instructions on organizing response to applications and reports of criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (units) of the National Police of Ukraine] (2020, April 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20?find=1&text=%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#Text. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia analizu ta otsinky ryzykiv, rozroblennia i realizatsii zakhodiv z upravlinnia ryzykamy dlia vyznachennia form ta obsiahiv mytnoho kontroliu : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.07.2015 № 684. [On approval of the Procedure for conducting risk analysis and assessment, developing and implementing risk management measures to determine the forms and scope of customs control] (2015, Juli 31). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-15#Text. [in Ukrainian].

5. Osnovy kryminalnoho analizu: teoriia ta praktyka zastosuvannia v operatyvnykh pidrozdilakh Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy : navch. posib. (2022) / O. S. Kireieva ta in. [Fundamentals of criminal analysis: theory and practice of application in operational units of the State Border Guard Service of Ukraine: Educational manual / Kireieva O. S. (etc.)]. Khmelnytskyi. Retrieved from: file:///C:/Users/eenu/Downloads/osnovy_kryminaljnogo_analizu%20(1).pdf. [in Ukrainian].

6. Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky : pidruchnyk. [Fundamentals of communicative linguistics: textbook]. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 347.61/.64
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/10

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБОРОНИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ

Старчук Оксана Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2816-9951
Researcher ID: AAR-6710-2021

Смолюк Артем Іванович,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальної педагогіки,
психології та методики початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

У статті здійснено загальнотеоретичну характеристику міжнародно-правових актів, якими заборонено примушування до шлюбу, враховуючи теоретичні підходи та концепції, що визначають важливість вільного вибору жінки та чоловіка як при укладенні шлюбу так і перебуваючи у ньому і до моменту його розірвання. Констатовано, що укладення шлюбу під примусом є порушенням прав людини як на міжнародному, так і національному рівнях. Доведено, що заборона примушування до шлюбу стосується і випадків укладення шлюбу з іноземним елементом, оскільки на законодавчому рівні передбачено застосування за наявності вади волі вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Вказано на доцільність удосконалення національного сімейного законодавства щодо заборони примушування до шлюбу та вжиття заходів попередження укладення примусових шлюбів шляхом вироблення механізму ефективного забезпечення виявлення випадків відсутності повної та вільної згоди жінки та чоловіка. Акцентовано увагу на недостатності законодавчих норм, якими передбачено відповідальність за примушування до шлюбу та вказано на необхідності вироблення механізму ефективного забезпечення застосування їх на практиці. Встановлено, що виявлена особисто жінкою та чоловіком повна і вільна згода на укладення шлюбу не є одноразовим юридичним фактом, оскільки діє не лише при вступі у шлюб, а й під час перебування у шлюбі і до моменту його розірвання. Запропоновано під примусовим шлюбом розуміти сімейний союз жінки і чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

Ключові слова: *примусовий шлюб, заборона, повна і вільна згода, насильство, вада волі, міжнародні стандарти.*

Starchuk Oksana, Smoliuk Artem. International standards on the prohibition of forced marriage

The article provides a general theoretical overview of international legal instruments prohibiting forced marriage, taking into account theoretical approaches and concepts that emphasize the importance of free choice in the conclusion of marriage. It is affirmed that being coerced into a marriage constitutes a violation of human rights at both the international and national levels. It has been demonstrated that the prohibition of forced marriage also applies to cases involving a foreign element, as national legislation provides for the application of the relevant provisions of the Family Code of Ukraine concerning the grounds for declaring a marriage invalid due to a defect in consent. The article emphasizes the need to improve national family legislation concerning the prohibition of marriages concluded with a defect in consent, as well as the necessity of implementing preventive measures against forced marriages by developing effective mechanisms to identify cases where full and free consent of both parties – female and male – is lacking. Attention is drawn to the insufficiency of legislative provisions establishing liability for forced marriage, as well as to the need to develop a mechanism for their effective implementation in practice. It has been

established that the full and free consent to marriage, personally expressed by both the woman and the man, does not constitute a one-time legal act, as it produces continuing legal effects – from the moment the marriage is concluded, throughout its duration, and until its dissolution. It is proposed that forced marriage be understood as a marital union between a woman and a man, registered by the state civil registration authority, without the full and free consent of one or both parties from the moment of its conclusion until its dissolution.

Key words: *forced marriage, prohibition, full and free consent, violence, defect in consent, international standards.*

Постановка проблеми. Укладення шлюбу під примусом є порушенням прав людини як на міжнародному, так і національному рівнях. Одним із напрямів вдосконалення сімейного законодавства України щодо заборони примушування до шлюбу є приведення його до міжнародних стандартів у сфері захисту прав жінки та чоловіка при укладенні шлюбу під примусом. У зв'язку з тим, нагальною потребою є проведення комплексного дослідження міжнародного правового регулювання заборони примушування до шлюбу з метою його імплементації та застосування в сімейному законодавстві України, що і стало **метою** статті.

Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі **завдання**:

– здійснити загальнотеоретичну характеристику заборони примушування до шлюбу, враховуючи теоретичні підходи та концепції, що визначають важливість вільного вибору жінки та чоловіка як при укладенні шлюбу, так і перебуваючи у ньому і до моменту його розірвання;

– проаналізувати міжнародні стандарти заборони примушування до шлюбу з метою їх імплементації та застосування в сімейному законодавстві України.

– сформулювати власні висновки та пропозиції щодо внесення доповнень до сімейного законодавства з метою приведення його до міжнародних стандартів.

Стан дослідження. Заборона примушування до шлюбу є предметом дослідження К. О. Александрової, І. В. Апопій, В. О. Геги, О. В. Дзери, М. М. Дякович, Р. В. Карпенко, М. В. Менджул, А. А. Мухай, Т. І. Пенькової, І. Е. Ревуцької, С. О. Рожкової, З. В. Ромовської, О. С. Таран, Н. І. Фігун, В. М. Чернеги та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міжнародними нормативно-правовими актами, якими передбачено заборону примушування до шлюбу є Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 16), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 23), Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р. (ст. 1) – якими закріплено вільну і повну згоду на вступ у шлюб; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 10) – вказує на вільний вибір партнерів у шлюбі; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (ст. 16) – акцентує увагу на вільний та добровільний вибір партнера у шлюбі; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р. (ст. 32, 37) – визначає цивільні наслідки примусових шлюбів та кримінальну відповідальність за примус до шлюбу.

Здійснюючи аналіз міжнародних стандартів у сфері заборони примусових шлюбів варто згадати і Резолюцію 1468 (2005) «Примусові шлюби та дитячі шлюби» Парламентської асамблеї Ради Європи, у п. 4 якої визначено поняття примусового шлюбу як союзу двох осіб, у якому принаймні одна з яких не давала повної та вільної згоди на шлюб [1].

Тотожне доктринальне поняття визначає О. С. Таран зауважуючи, що примусовий шлюб – це шлюб, у якому одна або обидві сторони особисто не надали свою повну та вільну згоду на його укладення [2].

Звідси, повна і вільна згода чоловіка і жінки, яка має бути виявлена ними особисто є необхідною позитивною умовою вступу у шлюб та свідчить про відсутність вади волі при його укладенні.

Проаналізувавши ст. 37 Стамбульської конвенції, можна виділити такі форми примусового шлюбу, як: примушування дорослого або дитини до вступу в шлюб; заманювання дорослого або дитини на

територію Сторони, або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб [3].

Поряд з тим, Стамбульська конвенція криміналізує фізичне (катування, обмеження свободи пересування, ляпаси тощо), сексуальне (сексуальні домагання, зґвалтування тощо), психологічне (маніпулювання, створення емоційної залежності, встановлення заборон тощо), економічне (заборона працювати, примушування до праці, позбавлення їжі чи одягу, заборона навчатися тощо) насильство [4].

Слушною є теза Н. О. Колесниченко, що Стамбульська конвенція є першим зобов'язуючим інструментом та основним документом з питання примусових шлюбів в Європі [5, с. 113].

В результаті ратифікації Стамбульської конвенції в Україні було криміналізовано укладення примусових шлюбів шляхом доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 151-2 «Примушування до шлюбу» [6] відповідно до якої: змушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співіснування без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цим наміром особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Водночас, Т. І. Пенькова, В. О. Гега, характеризуючи склад злочину передбаченого ст. 151-2 КК України «Примушування до шлюбу», виділяють такі форми примушування до шлюбу, як: 1) примушування особи до вступу в шлюб; 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; 4) примушування особи до продовження такого співжиття; 5) спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, у якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи співжиття без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного співжиття [7, с. 179].

Ми погоджуємось із А. Андрушко, що визнання примушування до шлюбу злочином спрямоване на адаптацію норм вітчизняного права до міжнародних базових стандартів захисту прав людини та недопущення дискримінації у сфері шлюбно-сімейних відносин [8, с. 172].

Водночас, недостатньо лише законодавчих норм, якими передбачено відповідальність за примушування до шлюбу, а доцільним є вироблення механізму ефективного забезпечення застосування їх на практиці.

Окрім КК України, правове регулювання заборони примушування до шлюбу на національному рівні здійснюється Конституцією України, Сімейним кодексом України, Законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про міжнародне приватне право» тощо.

Спробуємо проаналізувати чи отримали належного законодавчого закріплення міжнародні стандарти заборони примушування до шлюбу. Згідно ст. 51 Конституції України [9], ст. 24 Сімейного кодексу України [10] шлюб повинен ґрунтуватися на вільній згоді, а реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними є підставою для визнання шлюбу недійсним на законних підставах. У продовження цієї норми, у ч. 1 ст. 40 СК України закріплено, що згода особи не вважається вільною, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, а результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Тотожні законодавчі положення застосовуватимуться при укладенні шлюбу з іноземним елементом, адже ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачено, що у разі укладення шлюбу (з іноземним елементом) в Україні застосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу [11].

Таким чином, у СК України одним із елементів вади волі при укладенні шлюбу є лише фізичне та психічне насильство, які є підставами примусу до шлюбу, на відміну від ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [12], у якій виокремлено не лише фізичне і психічне насильство, а й економічне та сексуальне.

У свою чергу, очевидно, що відсутність вади волі при укладенні шлюбу є свідченням добровільності вступу у шлюбу.

Поділяє цю концепцію В. Ткаченко, який зауважує, що до однієї із передумов реалізації права на шлюб потрібно зарахувати добровільність або повну та вільну згоду обох сторін на укладення шлюбу [13, с. 284].

Погоджується із цим і Н. І. Фігун, акцентуючи увагу на тому, що таке положення спрямоване попередити застосування застарілих звичаїв та законів щодо примусового укладення шлюбу [14].

Про фундаментальність вільного волевиявлення укладення шлюбу, зауважує і С. О. Рожкова, вказуючи на те, що її відсутність ставить під сумнів легітимність акту створення сім'ї [15, с. 246].

Поряд з тим, ми повністю згодні із М. В. Менджул, Р. В. Карпенко, А. А. Мухай, які акцентують свою увагу на триваючий характер вільної та цілковитої згоди не лише при укладенні шлюбу, а й під його дії і до моменту розірвання [16; 17, с. 180].

Підтвердженням цього є норми СК України, зокрема ст. 24 у якій передбачено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка; примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається та ч. 3, 4 ст. 56 СК України згідно якої кожен із подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, у тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства є порушенням права дружини, чоловіка на свободу й особисту недоторканність і може наслідки, установлені законом [10].

Беручи до уваги усе вищезазначене, примусовий шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

Висновки. Заборона примушування до шлюбу отримала нормативне закріплення як на міжнародному (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р., Резолюція 1468 (2005) «Примусові шлюби та дитячі шлюби» ПАРЄ тощо), так і національному (Конституція України, Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про міжнародне приватне право» тощо) рівнях.

Доцільним є удосконалення сімейного законодавства щодо заборони примушування до шлюбу та вжиття заходів попередження укладення примусових шлюбів шляхом вироблення механізму ефективного забезпечення виявлення випадків відсутності повної та вільної згоди жінки та чоловіка. Виявлена особисто жінкою та чоловіком повна і вільна згода на укладення шлюбу не є одноразовим юридичним фактом, оскільки діє з моменту вступу у шлюб, під час перебування у ньому і до моменту його розірвання. Запропоновано під примусовим шлюбом розуміти сімейний союз жінки і чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Resolution 1468 (2005) Forced marriages and child marriages. Parliamentary Assembly. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2005/en/ 34235.

2. Таран О. С. Примушування до шлюбу: сімейно-правовий аспект. URL: http:// baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/578/1186-1? inline =1.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. (ратифікована Законом України від 20 червня 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

4. Олійник В.-А., Конова М., Кірик А. Стамбульська конвенція. Amnesty International, 2021. С. 10–13. URL: https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/istanbul_ brochure-25-02-2021.pdf

5. Колесниченко Н. О. Стамбульська конвенція як перший в Європі зобов'язуючий інструмент з питань примусового шлюбу. Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук: збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 листопада 2022 р.) / ред. Голуб Г. С., Зінченко М. О. Луцьк, 2022. С. 112–114.

6. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III із змінами і доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

7. Пенькова Т. І., Гега В. О. Кримінальна відповідальність за примушення до шлюбу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Сер. Юридичні науки. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 177–180.

8. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2018. № 6 (34). С. 170–173.

9. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відом. Верх. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III із змінами і доп. *Відом. Верх. Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV із змінами і доп. *Відом. Верх. Ради України.* 2005. № 32. Ст. 422.

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII із змінами і доп. *Відом. Верх. Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.

13. Ткаченко В. Колізійні питання реалізації права на шлюб у міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 282–286.

14. Фігун Н. І. Колізійні питання укладення шлюбу в міжнародному приватному праві. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=22 66

15. Рожкова С. О. Принцип свободи і добровільності при укладанні шлюбу як один з головних принципів сімейного права. Права людини в період збройних конфліктів: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). [у 2 т.]. Одеса, 2022. С. 244–249.

16. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.

17. Карпенко Р. В., Мухай А. А. Умови укладення шлюбу: порівняльний аналіз сімейного та церковного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 179–181.

REFERENCES:

1. Resolution 1468 (2005). Forced marriages and child marriages. Parliamentary Assembly. Retrieved from: https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2005/en/ 34235.

2. Taran, O. S. Prymushuvannya do shlyubu: simeyno-pravovyy aspekt [Forced marriage: family law aspect]. Retrieved from: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp /catalog/ download/35/578/1186-1? inline =1. [in Ukrainian].

3. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasylʹstvu stosovno zhinok i domashnʹomu nasylʹstvu ta borotʹbu iz tsymy yavyshchamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence] (2011, May 11). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

4. Oliynyk, V.-A., Konova, M., & Kiryk, A. (2021). Stambulʹsʹka konventsiya [Istanbul Convention]. *Amnesty International*. S. 10–13. Retrieved from: https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/istanbul_brochure-25-02-2021.pdf [in Ukrainian].

5. Kolesnichenko, N. O. (2022). The Istanbul Convention as the first binding instrument in Europe on forced marriage [The Istanbul Convention as the first binding instrument in Europe on forced marriage]. Current problems of the development of natural and human sciences: collection of materials of the VI International Scientific and Practical Conference (2022, November 11) / ed. Holub G. S., Zinchenko M. O. Lutsk. S. 112–114.

6. Kryminalʹnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 05). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2001. № 25–26. St. 131. [in Ukrainian].

7. Penʹkova, T. I., & Heha, V. O. (2020). Kryminalʹna vidpovidalʹnistʹ za prymushennya do shlyubu [Criminal liability for coercion into marriage*]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Ser. Yurydychni nauky*. № 1. T. 31 (70). S. 177–180. [in Ukrainian]

8. Andrushko, A. (2018). Shchodo dotsilʹnosti kryminalizatsiyi prymushuvannya do shlyubu [On the expediency of criminalizing forced marriage]. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. № 6 (34). S. 170–173.

9. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Pryynyata na V sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian].

10. Simeynyy kodeks Ukrayiny [Family Code Ukraine]. (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2002. 21–22. St. 135. [in Ukrainian].

11. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On private international law]: Zakon Ukrayiny (2005, June 23). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny.* 2005. № 32. St. 422. [in Ukrainian].

12. Pro zapobihannya ta protydiyu domashnʹomu nasylʹstvu [On preventing and combating domestic violence]: Zakon Ukrayiny (2017, December 07). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2018. № 5. St. 35. [in Ukrainian].

13. Tkachenko, V. (2020). Koliziyni pytannya realizatsiyi prava na shlyub u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Conflict issues of the implementation of the right to marriage in private international law]. Conflict issues of the implementation of the right to marriage in private international law. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. № 6. S. 282–286. [in Ukrainian].

14. Fihun, N. I. Koliziyni pytannya ukladennya shlyubu v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Conflict issues of marriage in private international law]. Retrieved from: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2266 [in Ukrainian].

15. Rozhkova, S. O. (2022). Pryntsyp svobody i dobrovilʹnosti pry ukladanni shlyubu yak odyn z holovnykh pryntsypiv simeynoho prava [The principle of freedom and voluntariness in marriage as one of the main principles of family law]. Prava lyudyny v period zbroynykh konfliktiv: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. prysvyach. 25-richchyu Natsionalʹnoho universytetu «Odesʹka yurydychna akademiya» (2022, lystopada 08). [u 2 t.]. Odesa, S. 244–249. [in Ukrainian].

16. Mendzhul, M. V. (2019). Pryntsypy simeynoho prava (sutnistʹ ta problemy zastosuvannya) [Principles of family law (essence and problems of application)]: monohrafiya]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 420 s. [in Ukrainian].

17. Karpenko, R. V., & Mukhay, A. A. (2021). Umovy ukladennya shlyubu: porivnyalʹnyy analiz simeynoho ta tserkovnoho prava [Conditions for entering into marriage: a comparative analysis of family and church law]. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. № 11. S. 179–181. [in Ukrainian].

КРИМІНАЛЬНЕ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.81:343.23
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/11

ВИДИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Зарадюк Зоряна Валентинівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-3364-9565

У статті досліджено насильницьку злочинність в установах виконання покарань в Україні як серйозну та системну проблему, яка значною мірою пов'язана з тюремною субкультурою, неформальними ієрархіями серед ув'язнених, а також неналежним контролем з боку адміністрацій закладів. Проаналізовано підходи до розуміння поняття злочинності в місцях несвободи, зазначено статистику такої злочинності та виокремлено види насильницьких кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі.

Автор зазначає, що останніми роками в Україні спостерігається зростання кількості випадків катувань та жорстокого поводження в УВП. У 2023 році Управління ООН з прав людини повідомило про систематичні порушення в місцях несвободи, включаючи катування та нелюдське поводження. Варто зазначити, що значна частина випадків катувань пов'язана з російською агресією та окупацією територій України. Загалом, статистика катувань в місцях позбавлення волі залишається тривожною, що вказує на необхідність посилення контролю для забезпечення дотримання прав людини.

До основних детермінант насильницьких кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі автор відносить: соціально-психологічні, організаційно-режимні, кримінально-правові, індивідуальні, матеріально-побутові детермінанти та зовнішні криміногенні впливи. Загальна характеристика детермінант вчинення насильницьких злочинів у місцях позбавлення волі дозволяє зробити висновок, що йдеться про багаторівневу систему взаємопов'язаних чинників, які охоплюють як внутрішній світ засудженого, так і зовнішнє середовище, у якому він перебуває. Сукупність особистісних рис, психоемоційного стану, життєвого досвіду, умов утримання, впливу кримінальної субкультури, соціальної ізоляції, нестачі ресурсів та контролю, а також вплив з боку зовнішнього середовища (включаючи політичну, соціально-економічну ситуацію в державі, діяльність злочинних угруповань тощо) створює напружене середовище.

Автор дійшла висновку, що насильницька злочинність у місцях несвободи – це результат комплексної взаємодії багатьох причин і умов, подолання яких можливе лише за умови системного реформування пенітенціарної системи, з урахуванням індивідуальних, організаційних та соціальних аспектів.

Ключові слова: *насильницькі кримінальні правопорушення, детермінанти злочинності, місця позбавлення волі, кримінологічна характеристика.*

Zaradiuk Zoriana. Types and determinants of violent criminal offenses in prisons: criminological characteristics

The article examines violent crime in penal institutions in Ukraine as a serious and systemic problem, which is largely related to the prison subculture, informal hierarchy among prisoners, and inadequate control by the administrations of the institutions.

The author notes that in recent years, Ukraine has seen an increase in the number of cases of torture and ill-treatment in penitentiary institutions. In 2023, the UN Human Rights Office

reported systematic violations in places of detention, including torture and inhuman treatment. It is worth noting that a significant number of cases of torture are related to Russian aggression and the occupation of the territories of Ukraine. Overall, the statistics of torture in places of detention remain alarming, indicating the need for increased monitoring to ensure respect for human rights.

The author identifies the following main determinants of violent criminal offenses in prisons: socio-psychological, organizational and regime, criminal law, individual, material and household determinants and external criminogenic influences. A general description of the determinants of violent crime in prisons allows us to conclude that this is a multi-level system of interrelated factors that cover both the inner world of the convict and the external environment in which he or she is kept. The combination of personal traits, psycho-emotional state, life experience, conditions of detention, influence of criminal subculture, social isolation, lack of resources and control, as well as the influence of the external environment (including the political, socio-economic situation in the state, activities of criminal groups, etc.) creates a tense environment.

The author concludes that violent crime in places of detention is the result of a complex interaction of many causes and conditions, which can only be overcome through systemic reform of the penitentiary system, taking into account individual, organizational and social aspects.

Key words: *violent criminal offenses, determinants of crime, places of deprivation of liberty, criminological characteristics.*

Проблема злочинності у місцях позбавлення волі є актуальною для багатьох краї світу, зокрема і для нашої держави також. Незважаючи на те, що такі установи повинні забезпечувати ізоляцію злочинців та сприяти їх ре соціалізації, на практиці досить часто вони стають осередками нових кримінальних проявів. Злочини у місцях несвободи займають окрему нішу у кримінально-правовій системі. Особливість цього середовища полягає в обмеженні свободи та формує специфічні мотиви та способи вчинення злочинів. Тюремна субкультура, відсутність приватності та замкнене середовище мають визначальний вплив на формування поведінки, яка призводить до вчинення насильницьких кримінальних правопорушень.

Практика діяльності місць несвободи Міністерства юстиції України свідчить, що на окрему частину засуджених карально-виправний процес не справляє позитивного впливу і вони, не бажаючи відмовитися від антигромадських поглядів та звичок, у певних ситуаціях знову вчиняють кримінальні правопорушення [1, с. 465].

Злочинність у місцях несвободи – це складне соціально-правове явище, яке відображає недосконалість пенітенціарної системи, правосуддя та суспільства загалом. Багато науковців досліджують це питання і є чимало визначень цього поняття. Наприклад, І.Г. Богатирьов зазначає, що «злочинність у місцях несвободи – це закономірне явище, що відображає стан суспільного організму в установах виконання покарань Міністерства юстиції України, порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та заходи безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених» [2, с. 170].

На думку О.М. Джужи злочинність в місцях несвободи являє собою особливий вид суспільно небезпечної діяльності, який відбивається в соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих засуджених від установлених законодавством норм [3, с. 464]. Варто погодитись з думкою О.Г. Колба, який визначає таку злочинність кількістю зареєстрованих злочинів і засуджених, які їх учинили під час відбування кримінального покарання в кримінально-виконавчих установах, і характеризують її як: 1) частину рецидивної злочинності, пов’язаної з повторним або систематичним учиненням злочинів особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Стосовно персоналу УВП, що визначений у Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», то останній у разі вчинення ним злочинів в УВП не може розглядатися в контексті цього виду злочинної діяльності, яка характерна лише засудженим; 2) зміст деяких складів злочинів (втеча з місця позбавлення волі; злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи; дії, що дезорганізують роботу виправних

установ, тощо), який передбачає наявність спеціального суб'єкта злочину – засудженого, до якого персонал ДКВС не належить [4].

Зі статистичних даних випливає, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки, на другому місці перебувають слідчі ізолятори та на третьому – виправні центри. Середній відсотковий показник злочинності у виправних колоніях максимального рівня безпеки складає – 4,9%, виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 2%, у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – 0,6%. Зведені статистичні данні протягом 2018–2022 рр. засвідчили, що в загальній структурі злочинності в місцях несвободи переважну більшість складають насильницькі кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи – більше 50% [1, с. 465].

Отож, як бачимо, існує проблема вчинення насильницьких злочинів у місцях позбавлення волі. На сьогодні також є загроза впливу воєнного стану, особливо на ті установи, які опинилися в зонах бойових дій чи на окупованих територіях та створює реальну небезпеку для життя та здоров'я ув'язнених. Зафіксовані численні випадки катувань, жорстокого поводження та сексуального насильства.

Насильницька злочинність в установах виконання покарань в Україні є серйозною та системною проблемою, яка значною мірою пов'язана з тюремною субкультурою, неформальними ієрархіями серед ув'язнених, а також неналежним контролем з боку адміністрацій закладів. Випадки фізичного насильства, катувань, сексуального насильства, принижень і психологічного тиску фіксуються як з боку персоналу установ, так і з боку самих ув'язнених. Злочини часто залишаються безкарними через страх потерпілих звертатися зі скаргами, відсутність ефективних механізмів реагування та замовчування проблем всередині системи. Ситуація ускладнюється тим, що в умовах воєнного стану обмежено доступ правозахисників та міжнародних місій до таких закладів, що унеможливлює належний моніторинг. Проблема насильницької злочинності в місцях позбавлення волі не лише підриває засади правопорядку, а й суперечить основним принципам прав людини, що потребує термінових і комплексних рішень.

Нажаль в законодавстві не існує чіткого визначення та переліку насильницьких злочинів, але такими вважаються кримінальні правопорушення, які пов'язані із застосуванням фізичної сили чи загрозою її застосування для досягнення злочинного результату. У зв'язку з цим можна виокремити такі види насильницьких кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі:

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності. До таких можна віднести: умисне вбивство (ст. 115 КК України); вбивство через необережність (ст. 119 КК України); умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (статті 121, 122 КК України), а також катування (ст. 127 КК України); сексуальне насильство(ст. 153 КК України), крадіжка (ст. 185 КК України); тощо. Ця категорія є найбільш поширеною серед засуджених.

Умисні вбивства є одним із найбільш тяжких злочинів, що вчиняються в установах виконання покарань. Злочин може бути вчинений через конфлікти між ув'язненими, боротьбу за лідерство в неформальній тюремній ієрархії, або через помсту. Часто такі вбивства пов'язані з боротьбою за місце в тюремній «системі», де ті, хто втрачає своє положення, можуть бути фізично усунуті. Це також може бути спробою вирішення конфлікту або боротьби за ресурси (наприклад, за контроль над наркотиками чи іншими забороненими предметами). Цей вид насильницької злочинності не є поширеним серед засуджених, проте не слід забувати про латентну злочинність. За даними статистики, з 2017 по 2021 роки зафіксовано 14 випадків за ст. 115 ККУ (умисне вбивство).

Значно розповсюдженішими є умисне тяжке та середньої тяжкості тілесні ушкодження, які можуть бути результатом фізичних конфліктів між ув'язненими, насильства з боку персоналу, або примусу до виконання неофіційних правил в'язничної субкультури. Наприклад, це може бути покарання для порушників

тюремних «норм» або примус до певних дій. За даними Державної кримінально-виконавчої служби, щороку фіксуються сотні випадків тілесних ушкоджень. Наприклад, у Кропивницькому СІЗО у 2023 році зафіксовано 70 випадків тілесних ушкоджень серед ув'язнених, у 2024 році – 47 випадків [5]. Петриківська виправна колонія зафіксувала у 2024 році 29 випадків тілесних ушкоджень в установі [6], Луцьке СІЗО зафіксувало у 2022 році 116 випадків тілесних ушкоджень, та в 2023 році всього 9 таких випадків [7, с. 9].

Статистика підтверджує що це є системна проблема, вона істотно варіюється між установами, що може свідчити як про різний рівень конфліктності, так і про відмінності в підходах до фіксації та приховування інцидентів. Наприклад, у деяких колоніях або СІЗО кількість випадків може бути нульовою офіційно, але моніторингові візити правозахисників виявляють засуджених з явними слідами побоїв.

Важливо зазначити, що у багатьох випадках адміністрація або самі ув'язнені повідомляють про «власну необережність» як причину травм. Це свідчить або про реальне небажання конфліктувати з адміністрацією, або про тиск та страх помсти. Суттєвим недоліком є також те, що відсутня єдина зведена щорічна статистика по всій системі ДКВС. Інформація доступна лише з фрагментів звітів, моніторингів омбудсмена чи правозахисників. Така непрозорість не дозволяє об'єктивно оцінити масштаб проблеми та ухвалювати ефективні управлінські рішення.

У деяких випадках насильство в установах виконання покарань має більш жорстокий характер і набуває форми катувань. Це може включати психологічне насильство, обмеження фізичної свободи, фізичне покарання або інші методи примусу, які мають на меті залякати або підкорити жертву. Катування можуть бути організовані не лише іншими ув'язненими, але й адміністрацією установи. Останніми роками в Україні спостерігається зростання кількості випадків катувань та жорстокого поводження в УВП. Згідно з даними правозахисних організацій, щороку надходить близько 1500 повідомлень про такі випадки. Лише з початку 2021 року було зафіксовано понад 800 звернень [8]. У 2023 році Управління ООН з прав людини повідомило про систематичні порушення в місцях несвободи, включаючи катування та нелюдське поводження. Варто зазначити, що значна частина випадків катувань пов'язана з російською агресією та окупацією територій України. Загалом, статистика катувань в місцях позбавлення волі залишається тривожною, що вказує на необхідність посилення контролю для забезпечення дотримання прав людини.

Сексуальне насильство є ще однією тяжкою проблемою в місцях несвободи. Це може включати як сексуальне домагання, так і зґвалтування або інші форми сексуальних зловживань. У таких закладах жертви можуть бути залякані і не звертатися за допомогою через страх помсти з боку нападників або адміністрації установи. Часто сексуальне насильство вчиняється з метою демонстрації сили або як частина неформальних тюремних норм. Жертви такого насильства неодноразово стикаються з серйозними психологічними і фізичними наслідками. Згідно даних за 2023 рік кількість зафіксованих випадків

Статистика сексуального насильства в місцях несвободи в Україні свідчить про те, що ця проблема є глибоко системною та широко розповсюдженою, особливо в умовах війни. Зафіксовані випадки показують, що насильство часто має цілеспрямований характер і використовується як метод тортур, залякування та приниження, а не лише як спонтанний прояв агресії. Не менш тривожним є факт, що значна частина постраждалих – це чоловіки, що ламає традиційні уявлення про гендерну природу сексуального насильства й вимагає переосмислення підходів до захисту прав жертв. З огляду на низький рівень повідомлення про такі злочини, реальні масштаби проблеми можуть бути значно більшими, ніж офіційно зафіксовані. Це свідчить про нагальну потребу у вдосконаленні механізмів запобігання, документування та реагування на сексуальне насильство в місцях несвободи.

– Злісна непокора вимогам адміністрації, що супроводжується фізичним насильством чи погрозами такого насильства. Це може відбуватися під час заворушень, протестів або бунтів. Злісна непокора супроводжується насильством, коли ув'язнені

відмовляються підкорятися адміністрації, протестуючи проти умов утримання чи інших обмежень. В Україні, як і в інших країнах, існують випадки, коли ув'язнені намагаються відстояти свої права через фізичну агресію до представників адміністрації або інших ув'язнених шляхом нападу або дестабілізації внутрішнього розпорядку.

– Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів у місцях позбавлення волі, якщо вони супроводжуються фізичним або психологічним насильством. У місцях позбавлення волі обіг наркотичних засобів часто має специфічні риси, і насильство може бути частиною цього процесу. Такі злочини можуть проявлятися у примушенні до участі в обігу наркотиків під загрозою насильства або фізичного покарання з боку інших ув'язнених чи адміністрації. Це може включати побиття, погрози, шантаж або навіть сексуальне насильство. Керівники злочинних угруповань, які контролюють обіг наркотиків у в'язниці, можуть застосовувати насильство для того, щоб забезпечити виконання своїх наказів або для підтримки підпорядкування. Це може включати побиття чи вбивства тих, хто порушує правила. Якщо правоохоронці намагаються вилучити наркотики або завадити їх поширенню, ув'язнені можуть застосувати насильство для захисту своїх дій, що включає бунти, заворушення або навіть напади на працівників установи, тощо.

Для того, щоб краще зрозуміти природу злочинності, необхідно досліджувати та вивчати її детермінанти. Слід погодитися з думкою О.М. Джужі про те, що детермінанти злочинності в УВП лежать у двох площинах:

– по-перше, вони мають зовнішній характер, тобто перебувають за межами УВП;

– по-друге, мають "внутрішню" природу: криються в самій системі виконання покарання у виді позбавлення волі [9, с. 313–315].

Узагальнення різноманітних наукових суджень та результатів власних досліджень з цієї проблематики дають можливість сформулювати таке визначення "детермінант злочинності в місцях позбавлення волі" – це сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, які сприяють виникненню, повторенню або ескалації злочинної поведінки серед осіб, що відбувають покарання у пенітенціарних установах.

У кримінологічній літературі детермінанти злочинності поділяють на: соціально-економічні (пов'язані з розшаруванням населення, у зв'язку з чим виникла незначна група багатих людей, чиї прибутки нерідко мають незаконне походження); соціально-правові (скупчення на обмеженому просторі (УВП) великої кількості суспільно небезпечних осіб та встановленні стосовно них передбачених законом і обвинувальним вироком суду право обмежень); соціально-психологічні (в перші місяці перебування в умовах ізоляції від суспільства засуджені з самого незначного приводу вчиняють різноманітні проступки, у тому числі порушення режиму відбування покарання, та злочини, провокують або беруть активну участь у конфліктних ситуаціях); організаційно-управлінські (неукомплектованість деяких відділів і служб УВП висококваліфікованими кадрами, відсутність постійної та якісної інформації в адміністрації УВП про негативні явища і процеси, що відбуваються в середовищі засуджених, невжиття своєчасних заходів щодо виявлення лідерів серед негативної частини засуджених, авторитетів злочинного середовища, тощо); технічні (наслідки використання застарілої охоронної сигналізації, інженерно-технічних засобів охорони, систем цілодобового стеження за засудженими, їх технічної недосконалості, відсутності необхідної апаратури для перевірки посилок і передач та ін.) [10, с. 95].

Причини та умови злочинності засуджених у місцях позбавлення волі пов'язані з низкою явищ. Це насамперед соціально-економічні та «ідеологічні» явища. Обмеженість матеріальних ресурсів і намір здобути доступ до них будь-якими способами, навіть ціною життя інших, стають рішучою домінантою користолюбства, насильства, жорстокості [11, с. 241].

Д. В. Колодчин до особливостей детермінант вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи відносить: – відсутність з боку персоналу місць несвободи належного нагляду за виконання засу-

дженими встановленого порядку відбування покарання; – вплив кримінальної субкультури на свідомість засудженого в місцях несвободи; – невиконання задач щодо протидії потраплянню в місця несвободи заборонених предметів; – неналежну організацію взаємодії відповідних підрозділів та служб ДКВС України з оперативними працівниками правоохоронних органів у проведенні заходів запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи; – неналежну поведінку щодо засуджених зі сторони адміністрації місць несвободи [12, с. 109–112].

Враховуючи та інші наукові класифікації, варто виокремити наступні групи детермінант насильницьких кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі:

1. Соціально-психологічні. До основних детермінант належать ті, що кореняться в соціально-психологічному середовищі установи, де панують неформальні правила, домінує тюремна субкультура, а стосунки між ув'язненими нерідко будуються на принципах насильства, домінування або підкорення. Таке середовище сприяє формуванню криміногенної ідентичності, що нівелює офіційні норми поведінки, нав'язуючи власну систему «цінностей». Високий рівень стресу, постійне почуття загрози, замкнутий простір і дефіцит особистого простору провокують емоційне напруження, яке часто виливається в акти фізичної агресії. У комбінації з відсутністю кваліфікованої психологічної допомоги це може призводити до повторюваних насильницьких конфліктів між ув'язненими або нападів на працівників установи.

2. Організаційно-режимні. Іншим важливим чинником є організаційна структура самої установи, включаючи ефективність адміністративного нагляду, рівень корупційних ризиків, а також доступність програм ресоціалізації. Відсутність контролю, формалізований підхід до виховної роботи, толерування неформальної ієрархії або, навпаки, надмірна жорсткість адміністрації сприяють криміналізації середовища та поглиблюють ізоляцію особи від правових норм. Неналежна ізоляція агресивних осіб, недоліки в розподілі засуджених, слабкий контроль за конфліктними ситуаціями, а також допускання насильства з боку персоналу або його безпосередня участь у застосуванні незаконного фізичного впливу є ще одними чинниками формування зазначених детермінантів. Відомі випадки, коли саме дії або бездіяльність працівників виправних установ ставали каталізатором насильницьких інцидентів.

3. Кримінально-правові. В цю групу відносимо правові фактори, що безпосередньо або опосередковано сприяють розвитку агресивної поведінки серед засуджених. Вони є важливими елементами в системі соціального контролю і взаємодії з правовими нормами, що регулюють поведінку осіб, які відбувають покарання. Однією з основних причин насильницької поведінки є нечіткість правового статусу осіб, що перебувають в установах виконання покарань. Зокрема, коли особи тривалий час перебувають у слідчому ізоляторі або виправних колоніях, не маючи остаточного вироку чи затягнутого процесу обрання покарання, це може спричиняти підвищений рівень стресу і агресії.

У виправних установах часто порушуються права засуджених на справедливий судовий захист. Відсутність або обмежений доступ до кваліфікованих адвокатів, а також несправедливість у розгляді справ може породжувати відчуття безправності серед засуджених. Іноді адміністрація установи, в прагненні до підтримки порядку, застосовує надмірно жорстокі санкції до засуджених, що може підштовхнути їх до агресивних дій.

4. Індивідуальні. Попередній кримінальний досвід, психологічні або психіатричні розлади, соціальна дезадаптація не лише ускладнюють процес ресоціалізації, а й сприяють залученню до нових форм протиправної поведінки в середині виправної установи. Агресивність є однією з основних психологічних характеристик, яка визначає готовність до насильства. У людей, які схильні до агресивних проявів, рівень напруження і стресу може бути значно вищим, а механізми самоконтролю – ослабленими. Це може сприяти неадекватним реакціям на ситуації, що викликають дискомфорт, навіть якщо об'єктом агресії стає співкамерник або представник адміністрації.

Засуджені, які вже мали досвід вчинення насильницьких злочинів або перебували в умовах, що вимагали використання сили для самозахисту, можуть вважати насильство ефективним і нормальним способом вирішення конфліктів. Ув'язнені, які мають залежність від азартних ігор, можуть проявляти агресію через неспроможність контролювати свої фінансові бажання, особливо коли вони не можуть отримати доступ до бажаних грошей або предметів.

Важливим індивідуальним фактором є досвід насильства або жорстокого поводження в дитинстві. Засуджені, які пережили фізичне або психологічне насильство в сім'ї, можуть бути схильні до насильницьких реакцій у подальшому житті, оскільки ці травми залишають глибокий слід в психіці.

5. Матеріально-побутові. Ці детермінанти охоплюють широкий спектр проблем, що включають низьку якість харчування, відсутність чи недостатність медичного забезпечення, антисанітарні умови та інші аспекти, що можуть сприяти виникненню конфліктів і насильства. Як відомо у вітчизняних установах є великі проблеми з дотриманням належних матеріально-побутових умов утримання. Це також впливає на психологічний стан засуджених, спричиняє стрес та в результаті агресивну поведінку.

6. Зовнішні криміногенні впливи. Це можуть бути фактори, які походять поза межами установ виконання покарань (УВП), але мають значний вплив на поведінку засуджених у цих установах. Ці впливи можуть бути як соціальними, так і політичними або економічними, і вони можуть не тільки сприяти виникненню насильницьких злочинів серед ув'язнених, але й впливати на їх психологічний стан, поведінку та рівень конфліктності. До таких можна віднести: стан економіки та соціальні проблеми в країні; вплив кримінальних угруповань та зовнішніх злочинних структур; вплив мас-медіа і соціальних мереж; політична нестабільність, зміни в законодавстві, корупція або інші суспільно-політичні проблеми; тощо.

Отже, насильницькі кримінальні правопорушення у місцях несвободи є проявом не лише індивідуальної агресивності, але й результатом дії системи детермінантів, що сприяють формуванню насильницької поведінки в умовах ізоляції. Одним із ключових джерел насильницької поведінки є середовище внутрішньої ієрархії, що базується на неформальних «законоположеннях» тюремної субкультури. У сукупності ці причини та умови формують середовище з підвищеним рівнем конфліктності, у якому насильство не лише відтворюється, а й стає стратегією виживання. Така ситуація потребує системного аналізу з боку кримінології, пенології та психології, а також впровадження ефективних запобіжних заходів – від перегляду підходів до управління установами виконання покарань до комплексного психологічного супроводу осіб, схильних до насильницької поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колодчин Д.В. Злочинність в місцях несвободи, сучасний стан та динаміка. *Право і суспільство*. № 1. Т. 2. Дніпро. 2024. 532 с.

2. Богатирьов І. Г., Боровик А. В., Джужа О. М. та ін. Пенітенціарна кримінологія: підручник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.

3. Джужа О.М. Злочинність пенітенціарна. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1(6). 505 с.

4. Колб О. Г. Установи виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. … д-ра юрид. наук: Київ, 2007. 377 с.

5. Звіт за результатами моніторингового візиту до Кропивницького слідчого ізолятора. URL: https://ngoauu.org/zvit-za-rezultatami-monitoringovogo-vizitu-do-kropivnickogo-slidchogo-izolyatora.

6. Звіт за результатами моніторингового візиту до Петрівської виправної колонії №49. URL: https://ngoauu.org/zvit-za-rezultatami-monitoringovogo-vizitu-do-petrivsko%D1%97-vipravno%D1%97-koloni%D1%97-49.

7. Звіт про результати відвідування державної установи «Луцький слідчий ізолятор» 29–30.11.2023 р. Київ. 2023. 17 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/

8. Катування в тюрмах. Що робить держава для дотримання прав в'язнів. URL: https://suspilne.media/188010-katuvanna-v-turmah.

9. Бущенко А. Коментар до проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Юрид. вісн. України. 2003 № 37. С. 23–25.

10. Колб О.Г., Конопельський В.Я. та ін. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються персоналом установ виконання покарань України: навч.посібн. Одеса, ОДУВС, 2022. 192 с.

11. Гула Л. Ф., Гула Н. Л. Детермінанти злочинності в кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Вип. 2. 2018. С. 235–243.

12. Колодчин Д.В. Детермінанти пенітенціарної злочинності в умовах воєнного стану в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р. № 1 (83). 220 с.

REFERENCES:

1. Kolodchyn, D.V. (2024). Zlochynnistʹ v mistsyakh nesvobody, suchasnyy stan ta dynamika [Crime in Places of Detention, Current Status and Dynamics]. *Pravo i suspilstvo – Law and society, 1 (Part 2).* Dnipro. 532 [in Ukrainian].

2. Bohatyrov, I. H., Borovyk, A. V., & Dzhuzha O. M. (2022). Penitentsiarna kryminolohiya [Penitentiary criminology]. Odesa: Helʹvetyka. 464 [in Ukrainian].

3. Dzhuzha, O.M. (2016). Zlochynnistʹ penitentsiarna [Penitentiary crime]. *Visnyk Asotsiatsiyi kryminalʹnoho prava Ukrayiny – Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*. *1(6)*. 505 [in Ukrainian].

4. Kolb, O. H. (2007). Ustanovy vykonannya pokaranʹ yak subʺyekt zapobihannya zlochynam [Penitentiary institutions as a subject of crime prevention]. *Doctor's thesis*. Kyyiv [in Ukrainian].

5. Zvit za rezulʹtatamy monitorynhovoho vizytu do Kropyvnytsʹkoho slidchoho izolyatora [Report on the results of the monitoring visit to the Kropyvnytskyi detention center]. Retrieved from: https://ngoauu.org/zvit-za-rezultatami-monitoringovogo-vizitu-do-kropivnickogo-slidchogo-izolyatora [in Ukrainian].

6. Zvit za rezulʹtatamy monitorynhovoho vizytu do Petrivsʹkoyi vypravnoyi koloniyi №49 [Report on the results of the monitoring visit to Petrivska correctional facility No. 49]. Retrieved from: https://ngoauu.org/zvit-za-rezultatami-monitoringovogo-vizitu-do-petrivsko%D1%97-vipravno%D1%97-koloni%D1%97-49 [in Ukrainian].

7. Zvit pro rezulʹtaty vidviduvannya derzhavnoyi ustanovy «Lutsʹkyy slidchyy izolyator» [Report on the results of the visit to the state institution "Lutsk Detention Center"]. Kyiv. Retrieved from: https://ombudsman.gov.ua/ [in Ukrainian].

8. Katuvannya v tyurmakh. Shcho robytʹ derzhava dlya dotrymannya prav v'yazniv [Torture in prisons. What the state is doing to respect the rights of prisoners]. Retrieved from https://suspilne.media/188010-katuvanna-v-turmah [in Ukrainian].

9. Bushchenko, A. (2003). Komentar do proektu Kryminalʹno-protsesualʹnoho kodeksu Ukrayiny [Commentary to the Draft Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Yuryd. visn. Ukrayiny – The Legal Bulletin of Ukraine*. *37.* 23–25 [in Ukrainian].

10. Kolb O.H., & Konopelʹsʹkyy, V.YA. (2022). Zapobihannya kryminalʹnym pravoporushennyam, shcho vchynyayutʹsya personalom ustanov vykonannya pokaranʹ Ukrayiny [Prevention of criminal offenses committed by the staff of penitentiary institutions of Ukraine]. Odesa. 192 [in Ukrainian].

11. Hula, L. F., & Hula, N. L. (2018). Determinanty zlochynnosti v kryminalʹno-vykonavchykh ustanovakh [Determinants of crime in penal institutions]. Naukovyy visnyk Lʹvivsʹkoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. *Seriya yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*. *(Part 2).* 235–243 [in Ukrainian].

12. Kolodchyn, D.V. (2024). Determinanty penitentsiarnoyi zlochynnosti v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini [Determinants of Penitentiary Crime under Martial Law in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*. *1 (83).* 220 [in Ukrainian].

УДК 343.627
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/12

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

Саско Олена Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-3919-2233

Стаття присвячена кримінально-правовим засобам протидії експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці.

Встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є безспірним досягненням вітчизняного кримінального права. Законодавцем назва ст. 150 КК України «Експлуатація дітей» сформульована необґрунтовано широко, а це породжує певні непорозуміння для правозастосування даної норми. Передбачене у ст. 150 КК України суспільно небезпечне діяння, термінологічно визначається в кримінальному законі через категорію «експлуатація». Проте, диспозиція встановлює не всі можливі форми експлуатації, а лише трудову експлуатацію дитини. Кримінальна караність діяння щодо експлуатації дитини пов'язується лише з однією ознакою потерпілого – його віком, який має бути нижчим від нижньої межі, з якої дозволяється працевлаштування. Проведений аналіз дозволив нам дійти висновку, що дана норма є досить складною, оскільки ґрунтується на положеннях іншої галузі права. Відсутність точно визначеного вікового цензу ускладнює можливість застосування ст. 150 КК України, а це в свою чергу дає підстави стверджувати, що недосконалість чинного трудового законодавства прямо впливає на високий рівень латентності цього кримінального правопорушення.

Обґрунтовано, що доречно було б відмовитися від вживання терміну «експлуатація» в назві та диспозиції ст. 150 КК України та використовувати в ній загальновживані слова (наприклад, «використання праці»). Для того, щоб усунути непорозуміння у застосуванні даної норми, а також частково відмовитися від бланкетної норми у частині прив'язки до вікового цензу, доречно запропонувати внести зміни до ч. 1 ст. 150КК України та викласти її у такій редакції: «використання праці дитини, яка не досягла 16 річного віку».

Ключові слова: *діти, неповнолітні, експлуатація, трудова експлуатація, використання праці дитини, вік з якого законодавством дозволяється працевлаштування, кримінально-правові засоби, протидія експлуатації дитини, незаконне використання праці дітей, забезпечення прав дитини, кримінальне правопорушення, кримінально протиправне діяння, об'єкт кримінально-правової охорони.*

Sasko Olena. Criminal law measures to combat child exploitation

The article is devoted to the criminal law means of counteracting the exploitation of a child under the age of employment by means of using his/her labor.

Establishment of criminal liability for child exploitation is an indisputable achievement of national criminal law. The title of Article 150 of the Criminal Code of Ukraine "Exploitation of Children" is formulated by the legislator unreasonably broadly, which gives rise to certain misunderstandings in the application of this provision. The socially dangerous act provided for in Art. 150 of the Criminal Code of Ukraine is defined in the criminal law through the category of "exploitation". However, the disposition does not establish all possible forms of exploitation, but only labor exploitation of a child. The criminalization of child exploitation is linked to only one characteristic of the victim – his or her age, which must be below the lower limit for employment. Our analysis has led us to conclude that this provision is quite complex, as it is based on the provisions of another area of law. The absence of a precisely defined age limit makes it difficult to apply Article 150 of the Criminal Code of Ukraine, and this, in turn, gives grounds to assert that the imperfection of the current labor legislation directly affects the high level of latency of this criminal offense.

The author substantiates that it would be appropriate to abandon the use of the term "exploitation" in the title and disposition of Article 150 of the Criminal Code of Ukraine and use commonly used words (for example, "use of labor"). In order to eliminate misunderstandings in the application of this provision, as well as to partially abandon the blanket provision in terms of reference to the age limit, it is appropriate to propose to amend Part 1 of Art. 150 of the Criminal Code of Ukraine and set it out in the following wording: "use of labor of a child under the age of 16".

Key words: *children, minors, exploitation, labor exploitation, use of child labor, age from which employment is permitted by law, criminal law means, combating child exploitation, illegal use of child labor, ensuring the rights of the child, criminal offense, criminal offense, object of criminal law protection.*

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини, вільний і всебічний розвиток її особистості є основою становлення сучасної України як правової держави. Права дитини є категорією прав людини і базуються на гідності та неповторності дитини як людської істоти. Принцип 2 Декларації про права дитини Генеральної Асамблеї ООН (1959 р.) проголошує, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини. Згідно Принципу 9 Декларації прав дитини, дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації. Дитина не може прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які є шкідливими для її здоров'я або перешкоджають її освіті, фізичному, розумовому чи моральному розвитку [1]. Охорона дитинства є стратегічно важливим та загальнонаціональним пріоритетом держави, саме тому Конституція України проголошує, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ч. 2 ст. 52) [2], а Законом України «Про охорону дитинства» закріплені положення про захист дітей від експлуатації (ст. 10), та заборона на залучення дітей до найгірших форм дитячої праці (ст. 21) [3]. Саме тому, без перебільшення можна стверджувати, що захист дітей від будь яких проявів експлуатації є не лише загальнонаціональним, а й європейським стратегічним пріоритетом, що визначає потенціал до збереження та прогресивного розвитку людства вцілому.

Аналіз досліджень проблеми. В науці кримінального права, проблеми вивчення кримінально-правових засобів протидії експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці, присвятили свої праці такі науковці як: І. М. Доляновська, О. О. Дудоров, О. В. Паньчук, Д. О. Калмиков, М. О. Колесник, А. М. Орлеан. Н. А. Сперкач, М. І. Хавронюк, А. К. Халамай, та ін. Однак, не зважаючи на дослідження та пошуки вирішення даної проблеми, і досі існують труднощі з однозначним розумінням, тлумаченням змісту суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 150 КК України, внаслідок чого знижується ефективність застосування даної норми. У сукупності викладені обставини зумовлюють актуальність теми статті.

Мета статті є дослідити кримінально-правові засоби протидії експлуатації дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці.

Виклад основного матеріалу. У різні історичні періоди всі країни світу намагались боротись з найсуттєвішими порушеннями прав людини, зокрема і дитини, в тому числі і з порушеннями пов'язаними з трудовою експлуатацією, за допомогою кримінально-правових засобів. В Україні дана проблема не стала винятком. Неспроможність правових засобів, закріплених у міжнародному, конституційному та трудовому законодавстві України, ефективно протидіяти незаконному використанню праці дітей, і зумовлювала необхідність вжиття рішучіших заходів у боротьбі з таким антисоціальним явищем. Саме тому в ст. 150

КК України, уперше в історії українського законодавства було передбачено кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, які не досягли віку, з якого дозволяється працевлаштування, що здійснюється шляхом використання їх праці. Варто відмітити, що становлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є імплементацією статей 34 та 36 Конвенції про права дитини [4]. Необхідність такої охорони саме кримінально-правовими засобами очевидна, так як дотримання прав дитини унеможливлює насильство та жорстоке поводження з дитиною. Постановлення об'єкта під кримінально-правову охорону визначена об'єктивними закономірностям. Об'єкт кримінально-правової охорони – це сфера або непорушених, або порушених діянням (чи створена загроза заподіяння істотної шкоди), що не містить ознак злочину чи складу злочину, суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність [5, с. 78]. Ставлячи ті чи інші об'єкти під кримінально-правову охорону держава таким чином відображає турботу відносно певного кола суспільних відносин.

Встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей стало поштовхом на шляху до викорінення найгірших форм дитячої праці. Слід відмітити, що ще у 2003 році, в Україні було затверджено «Концепцію запобігання та викорінення небезпечних форм праці дітей», основним напрямком якої є удосконалення нормативно-правової бази, зокрема створення ефективного механізму здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо праці дітей, включаючи конкретизацію норм міжнародних конвенцій, ратифікованих Верховною Радою України, у законодавчих та підзаконних актах України; розроблення та впровадження стратегії запобігання та викорінення найгірших форм праці дітей [6].

Одним із елементів механізму кримінально-правового регулювання виступає кримінально-правова норма, яка встановлює заборону експлуатації дітей. Насамперед зауважимо, що назва ст. 150 КК України «Експлуатація дітей» сформульована необґрунтовано широко, а це породжує певні непорозуміння для правозастосування даної норми. Передбачене у ст. 150 КК України суспільно небезпечне діяння, термінологічно визначається в кримінальному законі через категорію «експлуатація», при цьому нормативне тлумачення безпосередньо в ст. 150 КК України не надається. Ще Юристи Стародавнього Риму дотримувалися тези: «Ignoratis terminis artis ignoratur et ars», що означає: якщо термінологія певного предмета невідома, то невідомий і сам предмет. Допоки відсутнє наукове визначення окремого поняття, немає й точного знання про істотність предмета, що позначає це поняття, відсутній і критерій для відокремлення одних предметів від інших [7, с. 49].

Термін «експлуатація» походить від франц. exploitation – використання, одержання вигоди. У словниках тлумачиться як: привласнення результатів чужої праці власником засобів виробництва чи привласнення одними людьми продуктів праці інших людей [8, с. 235]; систематичне використання людиною продуктивних сил (родовищ корисних копалин, залізниць, машин і т.ін.). Аналізуючи диспозицію даної норми, бачимо, що насправді у ній йдеться не про усі можливі форми експлуатації, а лише про трудову експлуатацію дитини. Буквальне тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України дає підстави вважати, що у цій статті законодавець забороняє будь-яке використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. Тому можна зробити висновок, що обсяг поняття «експлуатація дитини» в цій нормі звужується виключно до її трудових аспектів. Таке судження ґрунтується на семантичному зв'язку словосполучень «експлуатація дитини» та «шляхом використання її праці», а також на системній узгодженості ознак законодавчої конструкції об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення «експлуатація дітей».

Поняття «експлуатація дітей», яке використане в назві ст. 150 КК України, з аналогічними визначеннями цього явища у диспозиції даної норми чи визначення поняття експлуатації людини (закріплене у п. 1 Примітки до ст. 149 КК України), не є тотожним, а тому і ускладнюється розуміння даного поняття. Через багатозначність терміну «експлуатація» зазначена

назва не дає конкретної інформації щодо забороненого цією нормою суспільно небезпечного діяння. Вважаємо, що назва ст. 150 КК України «експлуатація дітей» не виконує покладених на неї функцій, зокрема функцію «форми» відносно змісту диспозиції цієї норми. Наявність такої назви ст. 150 КК України створює ситуацію, за якої і без того складний і багатозначний термін «експлуатація» набуває ще одного значення.

Правила законодавчої техніки вимагають уніфікованого вживання понять і термінів у кримінальному законодавстві України, а у КК України поняття «експлуатація» зустрічається у 16 статтях Особливої частини, з них лише у 3 статтях така експлуатація стосується людини (ст. 149, ст. 150, ст. 442^{1}). При цьому в поняття «експлуатації людини» у ст. 149 і ст. 442^{-1} КК України вкладається однаковий зміст, який закріплений у міжнародних актах, а зміст поняття «експлуатація дитини» передбачає використання праці дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування. По-суті одне і те ж поняття використовується для опису різних явищ, а це є неприпустимим з точки зору правил законодавчої техніки, і в свою чергу породжує двозначність в розумінні поняття. Така ситуація створює проблеми як під час тлумачення положень ст. 150 КК України, так і в ході застосування приписів цієї статті на практиці. У зв'язку з цим вважаємо, що законодавцю слід було б відмовитися від вживання терміну «експлуатація» в назві та диспозиції ст. 150 КК України та використовувати в ній загальновживані слова, зокрема, «використання праці».

Варто зауважити, що правильне встановлення всіх ознак потерпілого від експлуатації дітей має істотне значення для кваліфікації дій особи за ст. 150 КК України. Тлумачення диспозиції ст. 150 КК України дає підстави стверджувати, що законодавець пов'язує кримінальну караність діяння щодо експлуатації дитини лише з однією ознакою потерпілого – його віком, який має бути нижчим від нижньої межі, з якої дозволяється працевлаштування. Проведений аналіз цієї категорії дозволив нам дійти висновку, що вона є досить складною, оскільки ґрунтується на положеннях іншої галузі права. На наш погляд, доречною є позиція Д. О. Калмикова, про те, що законодавча конструкція «дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування» є спірною з теоретичної точки зору та складною – з практичної [9, с. 56–57]. Нормами трудовеого законодавства України не встановлено єдиного вікового цензу, досягнувши якого дитина отримувала б право влаштуватися на роботу.

Згідно зі ст. 188 КЗпП не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років. Як виняток, за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягли 15 років. Крім того, для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [10].

При прийнятті на роботу дитині має виповнитись щонайменше 16 років, в іншому випадку вимагається обґрунтувати необхідність прийняття такої особи на роботу та до особової справи працівника долучити: 1) копію свідоцтва про народження (за відсутності паспорта громадянина України); 2) згоду одного з батьків або особи, що його замінює – якщо особі від 14 до 16 років; 3) документ, який підтверджує, що особа буде виконувати роботу у вільний від навчання час – якщо особі від 14 до 15 років; 4) медичну довідку [11]. Тому для різних вікових категорій встановлено низку додаткових вимог, яких неухильно слід дотримуватись як працівникові, так і роботодавцеві. Наявність таких вимог має важливе значення для забезпечення трудових прав дитини, однак під час застосування цих вимог при вирішенні питання про наявність у діях особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150 КК України, виникають певні труднощі та непорозуміння.

Відповідно, неповнолітні, які досягли 16-річного віку, не належать до категорії

тих, яким заборонено працевлаштування. Через те, за змістом ч. 1 ст. 150 КК України, в її системно-правовому зв'язку зі ст. 188 КЗпП України щодо неповнолітніх, яким за віковим критерієм дозволено працевлаштування, експлуатація (в тому змісті, що закріплена даній нормі) неможлива.

У контексті аналізу банкетного характеру диспозиції досліджуваної кримінально-правової норми, а також відповідного опису ознак суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 150 КК України незрозумілою видається позиція законодавця про те, чому вік потерпілого від такого кримінального правопорушення встановлено через призму трудового законодавства. Оскільки суб'єктом цього злочину може бути й не роботодавець, а потерпілим – особа, яка не бажає вступати в трудові відносини, то цілком логічно й те, що вони у відносинах між собою не зобов'язані керуватися нормами КЗпП України [12].

Поряд із визначенням вікового цензу з якого законодавством дозволяється працевлаштування виникає ряд проблемних питань в сфері трудової зайнятості дітей, які також потребують вирішення і при застосуванні ст. 150 КК України. Так, у трудовому законодавстві недостатньо чітко регламентовано види діяльності, де дозволяється використовувати працю дітей, відсутнє законодавча дефініція «легка робота для неповнолітніх», має місце неоднозначність щодо визначення мінімального віку початку трудової діяльності для неповнолітніх, робота в якому не наносить шкоди їх здоров'ю, моралі та освіті [13]. Це все також ускладнює можливість застосування ст. 150 КК України, а це в свою чергу дає підстави стверджувати, що недосконалість чинного трудового законодавства прямо впливає на високий рівень латентності цього кримінального правопорушення. Попри поширеність фактичного використання праці дітей в Україні, кількість відкритих проваджень за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150 КК України, незначна. Офіційні статистичні дані засвідчують, що органами прокуратури у період з 2019 року по березень 2025 року 11 обліковано кримінальних правопорушень (у 2019 році – 9, у 2020 році – 0, у 2021 році – 0, у 2022 році – 1, у 2023 році – 1, у 2024 та 2025 – 0) [14].

На нашу думку, така різниця між поширеністю незаконної дитячої праці та кількістю порушених кримінальних справ свідчить про певні проблеми в застосуванні цієї норми, які зумовлені вадами законодавчого визначення цього кримінального правопорушення. Тому кримінально-правова норма, передбачена ст. 150 КК України, має зазнати вдосконалення з метою усунення цієї невідповідності та забезпечення. Для того, щоб усунути непорозуміння у застосуванні даної норми, а також частково відмовитися від бланкетності даної норми у частині прив'язки до вікового цензу, доречно запропонувати внести зміни до ч. 1ст. 150КК України та викласти її у такій редакції: «використання праці дитини, яка не досягла 16 річного віку».

Висновки. Викладені положення дозволяють підсумувати, що попри те, що встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є безспірним досягненням вітчизняного кримінального права, все ж низка проблем у конструюванні цієї норми та практиці її застосування призвели до того, що цей правовий механізм протидії незаконному використанню праці дітей поки що абсолютно не працює. Тому можна стверджувати, що така ситуація засвідчує про неспроможність існуючих правових засобів, закріплених у міжнародному, конституційному та трудовому законодавстві України, ефективно протидіяти незаконному використанню праці дітей і зумовлює необхідність ужиття більш рішучих заходів у боротьбі з розгляданим антисоціальним явищем.

Результатом невдалого конструювання диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України стало те, що як у теорії, так і на практиці зміст діяння «експлуатація дитини» та характер його суспільної небезпеки визначається на підставі суб'єктивного розуміння положень вказаної статті та уявлення про суспільну небезпеку описаних у ній дій Така ситуація є неприпустимою, оскільки лише пряма вказівка у тексті зазначеної норми на примусовий характер розглядуваного діяння сприятиме однаковому тлумаченню та застосуванню ст. 150 КК України. Тому і пропозиція відмовитися від вживання терміну «експлуатація» в назві та диспо-

зиції ст. 150 КК України та використовувати в ній загальновживані слова – «використання праці дитини».

Предметний аналіз ст. 150 КК України та вимог трудового законодавства України щодо працевлаштування дітей дозволяє дійти висновку, що законодавча конструкція «діти, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування» є спірною з теоретичної точки зору та важко застосовною – з практичної. Оскільки, трудове законодавство України не встановлює єдиного вікового цензу, досягнувши якого дитина отримувала б право влаштуватися на роботу, то вказівка на вік потерпілої особи у ч. 1ст. 150 КК України дасть змогу відмовитися від банкетного характеру диспозиції, а тим самим сприятиме більш ефективному використанню даної кримінально-правової норми на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларація прав дитини від 20.11.1959, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27.02.91 р. № 789-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/ 96-%D0%B2%D1%80

3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

4. Конвенція про права дитини (Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року), Ратифікована Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

5. Кузнецов В. В. Співвідношення поняття «об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони» в теорії права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. №11 том 2. С. 77–49. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_2/22.pdf

6. Про затвердження Концепції запобігання та викоренення найгірших форм праці дітей. Розпорядження КМ України від 16 червня 2003 р.№ 364-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2003-%D1%80#Text

7. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник. К.: Знання, 2008. 255 с.

8. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 2: Г-Ж /. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

9. Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: монограф. / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. М. І. Хавронюк. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 560 с.

10. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/322-08

11. Особливості правового регулювання праці неповнолітніх. URL: http://kr.dsp.gov.ua/index.php/2463-kr290517

12. Калмиков Д. О., Хавронюк М. І. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини. URL: http://justice.org.ua/ politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/deyaki-pitannya-udoskonalennyavidpovidalnost

13. Боков О. В. Правові питання регулювання праці неповнолітніх в Україні (в контексті адаптації національного законодавства до міжнародної правової бази країн Європейського союзу). Державно-управлінські студії. 2017. № 2. С. 15–21.

14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

REFERENCES:

1. Deklaratsiya prav dytyny [Declaration of the Rights of the Child] vid 20.11.1959, ratyfikovana Postanovoyu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 27.02.91 № 789-XII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text [in Ukrainian].

2. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 . № 254k/96-VR. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

3. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu dytynstva» [Law of Ukraine "On the Protection of Childhood"] vid 26 kvitnya 2001 r. № 2402-III. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text [in Ukrainian].

4. Konventsiya pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child] (Redaktsiya zi zminamy, skhvalenymy rezolyutsiyeyu 50/155 Heneral'noyi Asambleyi OON vid 21 hrudnya 1995 roku), Ratyfikovana Postanovoyu VR № 789-XII vid 27.02.91 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

5. Kuznecov, V.V. (2014). Spivvidnoshennya ponyattya «ob"yekt zlochynu» ta «ob"yekt kryminal'no-pravovoyi okhorony» v teoriyi prava. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [The correlation between the concepts of "object of crime" and "object of criminal legal protection" in the theory of law. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University] Ser.: Yurysprudentsiya. №11 tom 2. S. 77–49. Retrieved from: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc11/part_2/22.pdf [in Ukrainian].

6. Rozporyadzhennya KM Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi zapobihannya ta vykorenennya nayhirshykh form pratsi ditey» [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Prevention and Eradication of the Worst Forms of Child Labor"] vid 16 chervnya 2003 r. № 364-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2003-%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Zherebkin, V. (2008). Logika: pidruchnyk [logic: textbook]. K.: Znannia [in Ukrainian].

8. Slovnyk ukrayins'koyi movy (1971): T. 2: G-Z [Ukrainian language dictionary] Kyiv:Naukova dumka [in Ukrainian].

9. Kalmykov, D. O. (2012). Kryminal'na vidpovidal'nist' za ekspluatatsiyu ditey: monohraf. / nauk. red. d-r yuryd. nauk, prof. M. I. Khavronyuk [Criminal liability for the exploitation of children: monograph./ scientific editor. Dr. of Law, Prof. M. I. Khavronyuk] Luhans'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

10. Kodeks zakoniv pro pratsyu: Zakon Ukrayiny[Labor Code: Law of Ukraine] vid 10.12.1971 № 322-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/322-08. [in Ukrainian]

11. Osoblyvosti pravovoho rehulyuvannya pratsi nepovnolitnikh [Features of legal regulation of the work of minors]. Retrieved from: http://kr.dsp.gov.ua/index.php/2463-kr290517

12. Kalmykov D. O., & Khavronyuk M. I. Deyaki pytannya udoskonalennya vidpovidal'nosti za zlochyny proty voli dytyny [Some issues of improving liability for crimes against the will of a child]. Retrieved from: http://justice.org.ua/ politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/deyaki-pitannya-udoskonalennyavidpovidalnost [in Ukrainian].

13. Bokov, O. V. (2017). Pravovi pytannia rehuliuvannia pratsi nepovnolitnikh v Ukraini (v konteksti adaptatsii natsionalnoho zakonodavstva do mizhnarodnoi pravovoi bazy krain Yevropeiskoho soiuzu). Derzhavno-upravlinski studii. № 2. S. 15–21. [in Ukrainian].

14. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Retrieved from: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 [in Ukrainian].

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 343.163.083.1-051(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-1/13

ВАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ПИТАННЯХ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА ВИКОНУВАЧЕМ ЙОГО ОБОВ'ЯЗКИ

Шамринський Дмитро Олександрович,
аспірант юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 009-005-6968-1232

У статті досліджено проблемні аспекти реалізації процесуальних повноважень Генерального прокурора виконувачем його обов'язків. Акцентовано увагу на прогалинах, що виникають у правозастосовній практиці у зв'язку з відсутністю чіткого законодавчого механізму продовження встановленого законодавством строку виконання обов'язків Генерального прокурора після його завершення. Особливу увагу приділено аналізу положень Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про прокуратуру», а також окремих Рішень Конституційного Суду України.

Охарактеризовано ситуацію, що склалася в Україні після звільнення з посади Генерального прокурора, коли обов'язки очільника усієї системи прокуратури тривалий час виконує його перший заступник без призначення нового Генерального прокурора. Констатовано, що такий стан справ породжує численні питання щодо легітимності процесуальних рішень, які приймаються виконувачем обов'язків, зокрема щодо можливості погодження ним проведення обшуків, затримання народних депутатів України, внесення відомостей до ЄРДР щодо окремих категорій осіб тощо. З огляду на це піддано аргументованій критиці зареєстрований у Верховній Раді України законопроєкт № 11175, який передбачає звуження повноважень виконувача обов'язків Генерального прокурора. Зроблено висновок, що ухвалення таких законодавчих змін становитиме загрозу ефективному функціонуванню прокуратури в умовах воєнного стану.

Обґрунтовано доцільність законодавчого врегулювання порядку призначення і строків виконання обов'язків Генерального прокурора, а також збереження за виконувачем значного обсягу процесуальних повноважень, оскільки є необхідність дотримання принципу інституційної безперервності органів прокуратури, зокрема у воєнний період, коли держава потребує ефективного функціонування усієї системи кримінальної юстиції. Важливо виробити єдиний підхід щодо обсягу повноважень виконувача обов'язків Генерального прокурора задля забезпечення стабільності правозастосування, збереження довіри до органів прокуратури та недопущення правового вакууму у правовому регулювання означених питань.

Ключові слова: *Генеральний прокурор, виконувач обов'язків Генерального прокурора, прокуратура, кримінальне провадження, процесуальні повноваження, досудове розслідування, процесуальне керівництво.*

Shamrynskyi Oleksandr. Deficiencies in legal certainty regarding the exercise of the prosecutor general's procedural powers by an acting official

The article examines problematic aspects related to the exercise of the Prosecutor General's procedural powers by an acting official. The attention is focused on the gaps arising in law enforcement practice due to the lack of a clear legislative mechanism for extending the statutory term of office of the Prosecutor General after its expiration. Particular attention is paid to analyzing the provisions of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Law of Ukraine 'On the Prosecutor's Office', and certain decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The article characterizes the situation in Ukraine after the dismissal of the Prosecutor General when the duties of the head of the entire prosecution system are carried out by his First Deputy for a long time without the appointment of a new Prosecutor General. It is noted that this situation gives rise to numerous questions regarding the legitimacy of procedural decisions made by the acting official, in particular the possibility of approving searches, detention of Members of Parliament of Ukraine, entering information into the Unified Register of Pre-trial Investigations regarding certain categories of persons, etc. In light of this, the article provides a reasoned critique of the draft law No. 11175 registered in the Verkhovna Rada of Ukraine, which includes a narrowing of the powers of the acting Prosecutor General. The conclusion is drawn that the adoption of such legislative changes would pose a threat to the effective functioning of the prosecutor's office during martial law.

The article substantiates the advisability of legislative regulation of the procedure for appointment and terms of acting Prosecutor General, as well as retention of a significant scope of procedural powers. This necessity arises from the need to uphold the principle of institutional continuity in the prosecution system, particularly during wartime, when the state requires the efficient operation of the entire criminal justice system. It is important to develop a unified approach to the scope of powers of the acting Prosecutor General to ensure stability of law enforcement, to maintain confidence in the prosecution authorities and prevent a legal vacuum in the legal regulation of these issues.

Key words: *Prosecutor General, acting Prosecutor General, prosecutor's office, criminal proceedings, procedural powers, pre-trial investigation, procedural guidance.*

Одним із ключових державних інститутів залишається прокуратура України. Вона становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому Законом України «Про прокуратуру», здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави і яку очолює Генеральний прокурор.

Законодавець встановив особливий порядок призначення та звільнення з посади Генерального прокурора. Зокрема, відповідно до Конституції України Генеральний прокурор призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради України (пункт 25 частини першої статті 85, пункт 11 частини першої статті 106, частина третя статті 131[1] Основного Закону України). Порядок призначення та звільнення Генерального прокурора деталізовано у статтях 40 і 42 Закону України «Про прокуратуру» [1], а також у ст. 212 Регламенту Верховної Ради України [2].

Указом Президента № 745/2024 від 31 жовтня 2024 року колишнього Генпрокурора Андрія Костіна було звільнено з цієї посади [3]. Згоду на це надала Верховна Рада України постановою від 29.10.2024 № 4041-IX [4]. Після цього Президентом України пропозиції до Верховної Ради України щодо погодження кандидатури на посаду Генерального прокурора не вносились.

На перший погляд, у цій ситуації нічого надзвичайного чи такого, що виходить за межі правового поля, немає, адже необхідність застосування такої правової конструкції як виконання обов'язків керівника чи працівника виникає чи не щодня як у роботі державних органів, так і підприємств, установ чи організацій незалежно від форм власності.

Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону «Про прокуратуру» у разі відсутності Генерального прокурора його повноваження здійснює перший заступник, а коли такого теж немає, – один із заступників. Утім, ця норма Закону не розмежовує види чи причини відсутності Генерального прокурора (у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, відрядженням, звільненням тощо).

Свою подальшу деталізацію наведена норма знайшла у Регламенті Офісу Генерального прокурора [5]. Так, у пункті 1.6 зазначено, що у разі відсутності Генерального прокурора у зв'язку із службовим відрядженням, відпусткою, тимчасовою непрацездатністю його повноваження відповідно до вимог ч. 3 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» здійснює перший заступник Генерального прокурора, а за відсутності першого заступника – один із заступників Генерального прокурора. Виконання повноважень Генерального прокурора вказаними посадовими особами оформлюється наказом, в якому зазнача-

ються підстави та строк, і може бути припинено достроково в такому ж порядку.

Також зазначено, що у разі відсутності Генерального прокурора у зв'язку із звільненням (відставкою) його обов'язки виконує перший заступник (а у разі його відсутності – заступник) на умовах та в порядку, передбачених Законом України від 10.12.1997 № 709/97-ВР «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» [6]. У ньому зазначено, що у разі звільнення (відставки) особи, яку призначає на посаду за згодою Верховної ради України Президент України, у тому числі й Генерального прокурора, обов'язки звільненої особи тимчасово виконує перший заступник (а у разі його відсутності – заступник).

Втім, ця норма встановлює дві обов'язкові обставини щодо можливості виконання обов'язків: перший заступник чи заступник, у даному випадку Генерального прокурора, має бути «призначений конституційно легітимною особою», а тимчасовість виконання обов'язків обмежена строком «не більше одного місяця».

Зважаючи, що перший заступник Генерального прокурора у свій час був призначений Генеральним прокурором, який у свою чергу був призначений Президентом України за згодою Верховної Ради України, тобто легітимною особою, то з цією обставиною питань не виникає. Відтак перший заступник Генерального прокурора, пославшись на згаданий закон, видав Наказ № 1381ц від 31.10.2024, згідно з яким приступив до виконання обов'язків керівника з цього ж дня.

У той же час щодо другої обставини, а саме обмеження строком не більше одного місяця виконання обов'язків Генерального прокурора, виникає багато питань.

Зокрема, цей Закон встановив строк для внесення Президентом України пропозиції до Верховної Ради України щодо погодження кандидатури на посаду Генерального прокурора, – два тижня з дня звільнення особи, яка займала цю посаду. Також передбачено, що у разі незгоди Верховної Ради на призначення на посаду запропонованої Президентом України кандидатури, останній не пізніш як у двотижневий строк вносить нову кандидатуру.

Згаданий Закон був предметом розгляду Конституційного Суду України, який у своєму Рішенні від 27.04.2000 № 7-рп/2000 у справі № 1-22/2000 зазначив, що прийняття цього Закону не є перевищенням повноважень Верховної Ради України, а випливає зі змісту зазначених статей Конституції України і не обмежує повноважень Президента України. Навпаки, законодавче врегулювання порядку тимчасового виконання обов'язків і призначення на посади, у тому числі Генерального прокурора України, треба розглядати як позитивний момент у правовому регулюванні організації цих органів та їх взаємодії з іншими органами державної влади, оскільки в цьому разі така деталізація спрямована на підвищення ефективності діяльності [7].

Однак ні вказаний закон, ні інше чинне законодавство України не передбачає будь-якого механізму продовження строку виконання обов'язків виконувачем обов'язків як Генерального прокурора, так і інших осіб, яких на посаду призначає Президент України за згодою Верховної Ради України, саме у випадках невнесення Президентом України відповідних пропозицій, що у свою чергу ставить під сумнів інституційну правоздатність виконувача обов'язки Генерального прокурора.

З іншої сторони, відповідно до ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8] повноваження органів прокуратури у період дії воєнного стану не можуть бути припинені. Конституційний Суд України у Рішенні від 18.02.2020 № 2-р/2020 виклав правову позицію щодо необхідності обов'язкового дотримання в державі принципу інституційної безперервності, який означає, що органи державної влади, встановлені Основним Законом України, продовжують функціонувати в інтересах Українського народу та реалізовувати свої повноваження, виконувати завдання і функції, визначені у Конституції України [9].

З огляду на викладене, коли місячний термін сплинув, а новий Генпрокурор не був призначений, задля можливості реалізації повноважень Генерального про-

курора, передусім в умовах правового режиму воєнного стану, отже і забезпечення безперервного функціонування органів прокуратури, виконувач обов'язків Генерального прокурора видав наказ від 29.11.2024 № 1454ц, в якому зазначив, що продовжує виконувати обов'язки Генерального прокурора.

Відтак упродовж останніх п'яти місяців обов'язки Генерального прокурора виконує його перший заступник, що породжує у юридичній спільноті дискусії щодо легітимності реалізації останнім повноважень Генерального прокурора – як адміністративних, так і процесуальних [10].

Так, можуть виникати питання щодо правомірності призначення виконувачем обов'язків Генерального прокурора прокурорів та звільнення їх з цих посад, щодо прийнятих ним рішень про застосування до прокурорів Офісу Генерального прокурора, прокурора обласної прокуратури дисциплінарного стягнення на підставі рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів тощо.

І найголовніше. Згадана вище прогалина в законодавстві щодо відсутності механізму чи правил продовження строку виконання обов'язків виконувачем обов'язків Генерального прокурора у випадках невнесення Президентом України відповідних пропозицій до Верховної Ради України може потягнути за собою ряд проблемних питань практичного застосування норм закону в частині реалізації виконувачем обов'язків Генерального прокурора процесуальних повноважень. Саме ця обставина може впливати на результат діяльності органів досудового розслідування, а ймовірне перевищення повноважень може ставити під сумнів законність прийнятих процесуальних рішень у кримінальному провадженні, насамперед щодо окремих суб'єктів кримінального правопорушення, починаючи від внесення відомостей в ЄРДР щодо них, погодження слідчих/процесуальних дій щодо них, так і притягнення останніх до кримінальної відповідальності чи закриття кримінального провадження; в частині подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами, погодження проведення процесуальних дій на території України працівниками Міжнародного кримінального суду тощо. Також це може призвести до негативних наслідків і для учасників кримінального провадження.

Більш того, на цей час у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо ефективного здійснення повноважень Генерального прокурора» №11175 від 12.04.2024 [11]. Як зазначено у пояснювальній записці до нього, вказаний законопроєкт розроблено з метою ефективного керівництва системою органів прокуратури та виконання виключних повноважень Генерального прокурора самим очільником системи органів прокуратури України, належного виконання завдань кримінального провадження та зміцнення авторитету інституту Генерального прокурора.

Втім, цей законопроєкт викликає ряд зауважень, а запропоновані ним зміни фактично суперечать одна одній. Розглянемо їх детальніше.

Цим законопроєктом пропонується, насамперед, внести зміни до ст. ст. 36, 480^1, 481, 482^2, 624 Кримінального процесуального кодексу України, якими особу, яка виконує обов'язки Генерального прокурора, фактично позбавити низки повноважень, передбачених згаданими статтями КПК України, залишивши їх лише за Генеральним прокурором. Зокрема, йдеться про повноваження щодо:

– подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами;

– доручення здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливлюють функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану;

– внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального

правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду або народним депутатом України;

– здійснення письмового повідомлення про підозру народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику, судді Вищого антикорупційного суду;

– погодження клопотання про дозвіл на затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, обшук, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також про застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України;

– погодження проведення процесуальних дій на території України працівниками Міжнародного кримінального суду тощо.

При цьому, згідно з нині діючими приписами ч. 4 ст. 36 КПК України, подавати апеляційну чи касаційну скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, крім Генерального прокурора, наразі уповноважені його перший заступник та заступники, заступник Генерального прокурора – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (особа, яка виконує його обов'язки), його перший заступник та заступник, керівник обласної прокуратури, його перший заступник та заступники; здійснити письмове повідомлення про підозру адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові можуть Генеральний прокурор, його заступник, керівник обласної прокуратури в межах його повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 481 КПК), народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові або іншому члену Рахункової палати, прокурору Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Директору або іншому працівнику Національного антикорупційного бюро України, заступникам Генерального прокурора, Голові Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступнику – Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора) або заступник Генерального прокурора-керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (п. 2 ч. 1 ст. 481 КПК) тощо.

Водночас відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею Вищого антикорупційного суду або народним депутатом України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться лише Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора). Те ж саме стосується проведення процесуальних дій на території України в порядку ч. 2 ст. 624 КПК, яке здійснюється виключно за погодженням з Генеральним прокурором (виконувачем обов'язків Генерального прокурора) (ч. 1 ст. 480^1, ч. 1 ст. 482^2, ч. 2 ст. 624 КПК).

З наведеного випливає, що у разі ухвалення цього законопроєкту, а відтак і позбавлення виконувача обов'язків Генерального прокурора відповідних повноважень (як це у ньому передбачається), у випадку звільнення Генерального прокурора (так, як ми маємо на даний час) чи його смерті, внесення відомостей до ЄРДР щодо окремих суб'єктів, здійснення процесуального керівництва, а відтак і досудового розслідування, судового розгляду в окремих категоріях кримінальних провадження тощо буде просто унеможливлено до призначення нового Генерального прокурора.

Нелогічним виглядає ще й те, що одна й та сама особа, будучи першим заступником чи заступником Генерального прокурора, може виконувати повноваження, визначені ст. ст. 36,481 КПК України, а після початку виконання обов'язків Генерального прокурора буде позбавлена такої можливості.

Також цим законопроєктом пропонується внести зміни і до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», а саме передбачити виконання організаційно-розпорядчих повноважень Генерального про-

курора у разі його відсутності першим заступником Генерального прокурора, а в разі відсутності першого заступника – одним із заступників Генерального прокурора. Нагадаємо, що нині передбачено виконання виконувачем обов'язків Генерального прокурора його повноважень, до кола яких входять і організаційно-розпорядчі, і адміністративні, і процесуальні.

З викладеного слідує висновок, що автори законопроєкту фактично пропонують виконувача обов'язків Генерального прокурора з однієї сторони позбавити окремих, а саме визначених ст. ст. 36, 480[1], 481, 482[2], 624 КПК України повноважень, а з іншої – усіх процесуальних повноважень, а тому запропоновані зміни жодним чином не зможуть сприяти належному виконанню завдань кримінального провадження та забезпечити зміцнення авторитету інституту Генерального прокурора.

Ситуацію, яка склалась з тривалим виконанням обов'язків Генерального прокурора, можна розглядати і як неузгодженість між двома нормами законодавчих актів, а саме ч. 3 ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 1 Закону України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України».

Перша норма передбачає загальне правило виконання обов'язків Генерального прокурора у разі його відсутності його першим заступником, а у разі відсутності першого заступника – одним із заступників, а друга норма – тимчасове, але не більше одного місяця, виконання обов'язків особи, яку призначає на посаду Президент України за згодою Верховної Ради України, тобто і Генерального прокурора, у разі її звільнення – першим заступником (а у разі відсутності – заступником) цієї посадової особи.

На перший погляд саме з цієї позиції виглядало б раціональним застосування положень листа Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норми права у випадку колізії». Зокрема, у разі існування неузгодженості між нормами, виданими одним і тим самим нормотворчим органом, застосовується акт, виданий пізніше, навіть якщо акт прийнятий раніше не втратив чинності. Також Мінюст зазначив, що при розбіжності між загальним і спеціальним нормативно-правовим актом перевага надається спеціальному [12].

У даному випадку Закон України «Про прокуратуру», по-перше, прийнятий пізніше Закону України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України», по-друге, його можна розглядати як загальний нормативно-правовий акт, а Закон України «Про прокуратуру» – як спеціальний.

Звертає на себе увагу те, що Закон України «Про прокуратуру» передбачає виконання обов'язків, КПК України – повноваження виконувача обов'язків Генерального прокурора, а в Законі України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» йдеться про тимчасове виконання обов'язків.

За таких обставин доцільним та нагальним вбачається встановлення на законодавчому рівні механізму чи порядку продовження строку виконання обов'язків виконувачем обов'язків як Генерального прокурора, так і інших осіб, яких на посаду призначає Президент України за згодою Верховної Ради України, у випадках невнесення Президентом України відповідних пропозицій до Верховної Ради України, або ж визначення порядку призначення, для прикладу Президентом України, виконуючого обов'язки таких посадових осіб.

Також, зважаючи на відсутність у державі упродовж тривалого часу Генерального прокурора, на нашу думку, потребує доопрацювання чинний КПК України в частині можливості реалізації виключних повноважень Генерального прокурора виконувачем його обов'язків, у тому числі й щодо можливості звернення останнім до слідчого судді під час досудового розслідування або до суду під час судового провадження із вмотивованим клопотанням про відсторонення

від посади Директора Національного антикорупційного бюро України у зв'язку з підозрою або обвинуваченням його у вчиненні злочину (ч. 3 ст. 154 КПК України), які на даний час виконувач обов'язків Генерального прокурора реалізовувати не має права.

Особливої гостроти ці питання набувають саме в умовах триваючої агресії російської федерації, коли неможливо допустити збоїв безперервного функціонування органів прокуратури, а відтак і виконання завдань кримінального провадження, у тому числі за формальних підстав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про прокуратуру : Закон від 04.12.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text

3. Про звільнення А. Костіна з посади Генерального прокурора: Указ Президента від 31.10.2024. № 745/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745/2024#Text

4. Про надання згоди на звільнення Президентом України Костіна А.Є. з посади Генерального прокурора: Постанова Верховної Ради України від 29.10.2024 № 4041-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4041-20#Text

5. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 22.02.2022 № 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#Text

6. Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або *Верховна Рада України* за поданням Президента України: Закон України від 10.12.1997 № 709/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709/97-%D0%B2%D1%80#Text

7. Рішення Конституційного Суду України від 27.04.2000 № 7-рп/2000 у справі № 1-22/2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-00#Text

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

9. Рішення Конституційного Суду України від 18.02.2020 у справі № 2-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text

10. Володимир Богатир. Т.в.о генпрокурора Хоменко порушив закон та сам продовжив собі повноваження, коли вони закінчились. Інформаційне агентство ADVOKAT POST, 10.12.2024 URL: https://advokatpost.com/t-v-o-henprokurora-khomenko-porushyv-zakon-ta-sam-prodovzhyv-sobi-povnovazhennia-koly-vony-zakinchylys-advokat-bohatyr/

11. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо ефективного здійснення повноважень Генерального прокурора» № 11175 від 12.04.2024. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44016

12. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії: лист Міністерства юстиції України 26.12.2008 N 758-0-2-08-19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text

REFERENCES:

1. Pro prokuraturu: Zakon vid 04.12.2014 № 1697-VII [Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» dated 04.12.2014 No. 1697-VII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian]

2. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 № 1861-VI. [Law of Ukraine «On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine» dated 10.02.2010 No. 1861-VI]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text [in Ukrainian]

3. Pro zvilnennia A. Kostina z posady Heneralnoho prokurora: Ukaz Prezydenta vid 31.10.2024. №745/2024. [Presidential Decree «On dismissal of A. Kostin from the post of Prosecutor General» dated 31.10.2024. No. 745/2024]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745/2024#Text [in Ukrainian]

4. Pro nadannia zghody na zvilnennia Prezydentom Ukrainy Kostina A.Ie. z posady Heneralnoho prokurora: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 29.10.2024 № 4041-IX. [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On giving consent to the dismissal of A. Kostin from the post of Prosecutor General by the President of Ukraine» dated 29.10.2024 No. 4041-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4041-20#Text [in Ukrainian]

5. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Ofisu Heneralnoho prokurora: nakaz Heneralnoho prokurora vid 22.02.2022 № 35. [Order of the Prosecutor General «On Approval of the Regulations of the Prosecutor General's Office» dated 22.02.2022 No. 35]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#Text [in Ukrainian]

6. Pro tymchasove vykonannia oboviazkiv posadovykh osib, yakykh pryznachaie na posadu za zghodoiu Verkhovnoi Rady Ukrainy Prezydent Ukrainy abo Verkhovna Rada Ukrainy za podanniam Prezydenta Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1997 № 709/97-VR. [Law of Ukraine «On Temporary Performance of Duties of Officials Appointed to Office by the President of Ukraine with the Consent of the Verkhovna Rada of Ukraine or by the Verkhovna Rada of Ukraine upon the Proposal of the President of Ukraine» dated 10.12.1997 No. 709/97-VR]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian]

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27.04.2000 № 7-rp/2000 u spravi № 1-22/2000. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 27.04.2000 No.7-rp/2000 in case № 1-22/2000]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-00#Text [in Ukrainian]

8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy 12.05.2015 № 389-VIII. [Law of Ukraine «On the legal regime of martial law» dated 12.05.2015 No. 389-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian]

9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.02.2020 u spravi № 2-r/2020. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 18.02.2020 in case No. 2-p/2020]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text [in Ukrainian]

10. Bohatyr, V. (2024) T.v.o henprokurora Khomenko porushyv zakon ta sam prodovzhyv sobi povnovazhennia, koly vony zakinchylys. [Acting Prosecutor General Khomenko violated the law and extended his powers when they expired]. Informatsiine ahentstvo ADVOKAT POST. Retrieved from https://advokatpost.com/t-v-o-henprokurora-khomenko-porushyv-zakon-ta-sam-prodovzhyv-sobi-povnovazhennia-koly-vony-zakinchylys-advokat-bohatyr/ [in Ukrainian]

11. Proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo efektyvnoho zdiisnennia povnovazhen Heneralnoho prokurora» № 11175 vid 12.04.2024. [Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts on the Effective Exercise of the Powers of the Prosecutor General" No. 11175 dated 12.04.2024]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44016 [in Ukrainian]

12. Shchodo praktyky zastosuvannia norm prava u vypadku kolizii: lyst Ministerstva yustytsii Ukrainy 26.12.2008 No. 758-0-2-08-19 [On the practice of applying the rules of law in case of conflict: Letter of the Ministry of Justice of Ukraine of 26.12.2008 N 758-0-2-08-19]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758323-08#Text [in Ukrainian]

НОТАТКИ

Наукове видання

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС

№ 1 (24)

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп’ютерна верстка • Оксана Іванівна Молодецька

Підписано до друку: 30.06.2025.
Формат 60х84/8. Гарнітура Verdana.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,09.
Замов. № 0725/555. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.